

Florea Lucaci

ZĂRAND
UN NUME ISTORIC
- Monografie -

Coperta: Călin Lucaci

Editor: Ioan Matiuț

Editura MIRADOR
miradorul@yahoo.com

Florea Lucaci

ZĂRAND
UN NUME ISTORIC
- Monografie -

Editura MIRADOR
Arad, 2024

„Un popor care nu își cunoaște istoria este
ca un copil care nu își cunoaște părinții.”

Nicolae Iorga

CUPRINS

Zărandul, prezent și perspective.....	7
Capitolul I. Zărand, un nume istoric.....	13
1.1. Ipoteze privind originea numelui <i>Zărand</i>	14
1.2. <i>Zărandul</i> , semnificații istorico-geografice.....	23
Capitolul II. Comuna Zărand, cadrul natural.....	37
2.1. Coordonate geografice.....	37
2.2. Clima.....	38
2.3. Apele.....	40
2.4. Flora.....	45
2.5. Fauna.....	46
2.6. Hotarul satului și denumirile vechi.....	48
Capitolul III. Zărandul. Repere istorice.....	53
3.1. Orizonturi preistorice și antice.....	59
3.2. Epoca medievală (900 - 1700).....	66
3.3. Perioada modernă (1700 - 1918).....	79
3.3.1. <i>Viața iobagilor</i>	80
3.3.2. <i>Grofii și baronii Zărandului</i>	91
3.4. Zărandul, din imperiu în România Mare.....	100
3.5. Repere din istoria recentă.....	106
Capitolul IV. Economia.....	109
4.1. Elemente ale vieții economice	109
4.1.1. <i>Structura teritoriului</i>	109
4.1.2. <i>Evoluții istorice ale vieții economice</i>	113
4.2. Reformele agrare.....	118
4.2.1 <i>Reformele din 1854 și 1858</i>	118

4.2.2. <i>Reforma agrară din 1921</i>	120
4.2.3. <i>De la Reforma din 1945 la colectivizare</i>	125
4.3. <i>Evoluții în anii democrației</i>	127
4.4. <i>Administrație locală</i>	130
Capitolul V. Populație și condiții de viață	135
5.1. <i>Viața în secolele XVI – XIX</i>	136
5.2. <i>De la sfârșit de secol XIX la secolul XXI</i>	146
5.3. <i>Despre vatra satului și casele oamenilor</i>	152
Capitolul VI. Viața religioasă	161
6.1. <i>Repere istorice</i>	161
6.2. <i>Biserica ortodoxă din Zărand</i>	166
6.3. <i>Culte neoprotestante</i>	176
Capitolul VII. Școala, istorie și prezent	181
7.1. <i>Secolul al XVIII-lea. Începutul</i>	182
7.2. <i>Școala în secolul al XIX-lea</i>	185
7.3. <i>Școala în secolul XX și perspectivele de astăzi</i>	190
Capitolul VIII. Sănătatea	197
8.1. <i>Aspecte preliminare</i>	197
8.2. <i>Boli și leacuri din bătrâni</i>	203
8.3. <i>Asistența medicală</i>	209
Capitolul IX. Cultură populară și tradiții locale	213
9.1. <i>Tradiții și obiceiuri</i>	213
9.1.1. <i>Rânduiala casei</i>	214
9.1.2. <i>Obiceiuri de Crăciun</i>	223
9.1.3. <i>Alte obiceiuri</i>	228
9.2. <i>Cuvinte din bătrâni</i>	230
Capitolul X. Personalități ale Zărandului	215
Bibliografie.....	285

Zărandul, prezent și perspective

Interviu cu Gheorghe Dudaș, primarul comunei

- **Florea Lucaci:** Domnule primar Gheorghe Dudaș, Zărandul este un nume cu vechime istorică, nume de localitate, de comitat, de țară. Prin urmare, ce presupune pentru conducerea de astăzi a comunei această imagine a Zărandului?

- **Primar Gheorghe Dudaș:** Eu cred că așa cum ne aducem aminte și-i cinstim pe bunii și străbunii noștri, cam așa se cuvine să cinstim istoria acestei comune. Aici, din câte știu, a fost cu multe secole în urmă o cetate, dar și zărandani cu suflet mare. Cum putem cinsti istoria locului? Eu cred că încercând să punem Zărandul de astăzi pe drumul unei dezvoltări

moderne. Unele comune din vecinătate mi se par mai răsărite decât Zărandul. Mă încearcă un sentiment de invidie, dar și ambiție. Cu siguranță m-au pus pe gânduri asemenea lucruri și împreună cu viceprimarul Dimitrie Toduța și cu toți cei din consiliu ne-am pus și ne punem pe treabă. Nu se poate altfel.

- **F.L.:** Având ca reper anul 1989, ce elemente credeți că definesc istoria recentă a localității?

- **Ghe. D.:** După desființarea CAP-ului și revenirea la proprietatea privată, zărandanii și-au găsit în câțiva ani drumul cel bun. Astăzi, mulți fac legumicultură în solarii și în câmp. Unii au obținut chiar și finanțare pe bază de programe naționale sau cu bani europeni și au succes. Alții s-au constituit în Asociația „Perla Zărandului” și cresc animale. Ei dețin 14.000 de oi, 60 de vaci și 19 cai. În economia comunei are pondere gaterul, dar o activitate mai specială o desfășoară domnul Teodor Popa, care are un atelier de prelucrare prin așchiere, unde se produc lucrări de mare precizie și finețe. Desigur, cei mai mulți se ocupă de cultivarea cerealelor. În comună sunt peste 120 de tractoare cu utilajele necesare practicării unei agriculturi eficiente, dintre care peste 70 sunt în Zărand.

O anumită prosperitate se vede, adică mulți își modernizează casele sau chiar își construiesc case noi, dotate cu încălzire centrală. Apoi, există în jur de 600 de autoturisme.

În Zărand s-a construit o nouă casă parohială pe lângă biserica ortodoxă și două noi biserici neoprotestante, respectiv una a cultului baptist, cealaltă a cultului penticostal. Sunt construcții legate de viața spirituală, pe care membrii comunităților respective le-au considerat necesare.

- **F.L.:** Anul 2024 este un an electoral deosebit de important, implicit un an de bilanț și de avansare ca intenție a unor proiecte de dezvoltare economică. Populația din comună v-a acordat un nou mandat. Felicitări! Ei bine, care au fost argumentele cu care ați convins pe cei din Zărand și Cinteii să vă realegă?

- **Ghe. D.:** Zărandul s-a dezvoltat în ultimii ani, dar se poate și mai mult și mai bine. Eu sunt primar din 2016. De atunci s-au reabilitat școlile, am făcut o grădiniță nouă în Cinteii și am în vedere să realizăm una nouă și în Zărand.

Am pus accent pe investiții care să asigure creșterea nivelului de trai. Cu sprijin de la Consiliul Județean, de exemplu, am demarat două proiecte importante, unul de 9.537.914 lei pentru înființare rețea canalizare și stație de epurare, care e și finalizată, celălalt de 15.644.301 lei pentru extindere rețea de canalizare în Zărand și satul Cinteii. Apoi suntem spre finalizare cu lucrările la Centrul medical de permanență cu cinci saloane, la care am și adus aparatura pentru fizioterapie din Germania. Am asfaltat multe străzi și vom continua.

Pentru tineri și elevii școlii am realizat o frumoasă sală de sport, valoarea proiectului fiind de 8.474.331 lei.

- **F.L.:** Domnule primar Gheorghe Dudaș, îmi spuneți că unele chestiuni v-au pus pe gânduri. Din ceea ce se vede deja realizat, se pare că ați imprimat comunei un ritm accelerat de dezvoltare. Prin urmare, ce proiecte de viitor aveți în vedere pentru Zărand?

- **Ghe. D.:** Desigur, vrem să facem și multe și bine. În acest sens, avem promovate câteva proiecte, cum ar fi alimentarea

cu gaze naturale a comunei Zărand și a comunei Olari. E un proiect în colaborare aprobat, care are o valoare mare, respectiv 36.780.351 lei. Avem aprobat proiectul pentru un sediu nou al Primăriei și un altul pentru o grădiniță nouă. De asemenea, vizăm modernizarea drumurilor de interes local în comuna Zărand, construirea unui parc fotovoltaic pe 10 hectare și altele care va ridica gradul de civilizație.

- **F.L.:** Și Zărandul, asemenea altor localități din țară, trece printr-o criză demografică. Ce proiecte aveți legate de stabilizarea acestui declin și, de ce nu, de ameliorarea sporului demografic?

- **Ghe. D.:** Este adevărat că avem un spor negativ, dar comuna a devenit atrăgătoare pentru multă lume, adică oameni din alte părți vin aici și își cumpără case, și la Zărand și la Cinteș, mai cu seamă după ce au auzit că vom avea rețea de gaze naturale. Apoi cei care sunt plecați la muncă prin Italia, Spania, Germania nu rămân acolo, ci vor veni cu bani și-i vor investi aici. Cel puțin așa știu.

- **F.L.:** Domnule primar Gheorghe Dudaș, mulți zărandani sunt răspândiți prin țară, prin Europa și chiar alte continente. Grupul zărandanilor de pe Facebook este o dovadă a sentimentelor de nostalgie. În urmă cu câțiva ani Biserica baptistă de aici a organizat o întâlnire frumoasă, dar oarecum sectară. Primăria și Consiliul Local Zărand n-ar putea institui ca sărbătoare *Întâlnirea cu Fii Satului*?

- **Ghe. D.:** E o problemă pe care o am în vedere. N-am organizat o asemenea sărbătoare precum *Întâlnirea cu Fii Satului* deoarece nu aveam un spațiu adecvat. Oricum, dacă

vom avea monografia Zărandului, atunci ne vom strădui să găsim o soluție onorabilă.

Notă. Multe dintre răspunsurile primarului au fost exemplificate cu imagini și date pe un monitor, semn al digitalizării. Apoi, șoseaua principală și toate instituțiile sunt monitorizate cu ajutorul camerelor de vedere. Așadar, în Zărand este prezentă tehnologia informatică. Azi, mâine se va utiliza și inteligența artificială A.I. De ce nu?!

Capitolul I.

Zărand, un nume istoric

S-ar putea ca unii să întrebe: la ce este bună monografia comunei Zărand? Nu este o întrebare retorică, ci una cu teme care solicită răspunsuri, adică: a) un răspuns de factură cognitiv-pragmatică: cunoașterea trecutului este un temei al înțelepciunii, instanță care ne ferește să repetăm greșeli și, totodată, ne asigură luarea unor decizii potrivite prezentului și viitorului localității; b) un răspuns de factură morală: monografia Zărandului este o recuperare a trecutului, implicit datoria de a ne cinsti strămoșii care ne-au lăsat ca zestre satul cu valorile sale materiale și spirituale, obligația de a le păstra, dar și de a acționa inteligent, asigurându-i un viitor prosper demn de semnificația unui nume cu rezonanță istorică.

În substanța răspunsurilor se regăsește o primă problemă, și anume cea legată de originea numelui *Zărand*. În diverse studii și dezbateri, adeseori folosim expresiile: „Zărandul, un vechi sat de români”, „Zărandul, comitat românesc”, „Țara Zărandului”, „Munții Zărandului”, sintagme ce denotă realități istorice, geografice, economice, etnografice și, mai ales, socio-umane. Etnia locuitorilor din comună și, desigur, din întregul ținut străbătut de Crișul Alb legitimează adevărul acestora, respectiv prezența masivă și neîntreruptă a românilor în zonă. O confirmă istoria prin documente emise de cancelariile regatului maghiar, de Curtea de la Viena prin conscripții sau prin actul de împroprietărire a ducelui Rinaldo de Modena, a

altor nobili, o atestă și memoriile unor călători străini, cum ar fi turcul Evliya Çelebi. O confirmă și Biserica, creștinii de aici fiind dintotdeauna ortodocși, denumire care vreme de multe veacuri a fost sinonimă cu aceea de român, spre deosebire de ungurii colonizați în zonă, care erau catolici, iar mai târziu adoptând Reforma, unii au devenit fie calvini, fie luterani.

Dacă însă am supune numele *Zărand* unui exercițiu etimologic, căutând să-i stabilim originea și legătura cu identitatea de român prin explicații fonetice și semantice, atunci am intra în oarecare încurcătură. De ce? Ca să răspundem adecvat la întrebare propun ca în prealabil să avem în vedere spre reflecție câteva analogii. Astfel, numele orașului Ploiești, spune legenda, vine de la un cioban pe nume Moș Ploae, dar „Dicționarul geografic al județului Prahova” din 1897 susține că numele este legat de cantitatea mare de precipitații din zonă. În cazul Bucureștiului, la fel, există o legendă care îl are în vedere pe ciobanul Bucur ca întemeietor. Legat de numele orașului Alba Iulia, avem traducerea din maghiară a denumirii *Gyulafehérvár*, adică *Cetatea Albă a lui Iuliu*.

Prin urmare, este firesc să ne întrebăm: care ar fi originea și înțelesul numelui *Zărand*? Care ar fi datele istorice care îi legitimează vechimea? Care ar fi legăturile între *Zărand* ca localitate, Comitatatul *Zărandului* și Țara *Zărandului*? Sunt întrebări necesare.

1.1. Ipoteze privind originea numelui *Zărand*

Nu-i greu de observat că numele *Zărand* nu derivă în mod direct de la un fenomen natural sau de la numele unei

persoane, nici n-are o corespondență lingvistică evident românească, precum în exemplele date. Vrem nu vrem, trebuie să admitem că etimologia numelui *Zărand* este deschisă și implică analiza unor ipoteze controversate. Afirmatia rezultă clar din multiplele perspective teoretice asumate de istorici și lingviști, adică:

(i) Legat de acest nume, un prim răspuns îl dă lingvistul și eruditul Timotei Cipariu, ultimul reprezentant al Școlii Ardelene, care consideră că denumirea *Zărand* derivă de la „numele riului dein Dacia, *Tiarandu*, amentitu la Herodotu între cele cinci riure ale Daciei meridionali, că a remasu pană astadi in numirea Zarandu, de si astadi nu se mai dă acestu nume riului, Crisiu, ca pre tempulu lui Herodotu, ci numai unui tienutu seau judeciu, prein care trece acelu riu, pre care riu apoi grecii metalurgi ai Romaniloru l’au numitu Crisiu, χρύσιος, adeca aurosu”¹. Așadar, denumirea *Zărand* ar trimite la aur, mai exact la râul ce izvorește din munții cei bogați, purtând cu apele sale mici pepite și nisip aurifer.

Căutând să verific ipoteza, am mers la sursa citată de Timotei Cipariu, respectiv la Herodot. Într-adevăr, istoricul grec scrie că prin Sciția curg cinci mari râuri, dintre care „al doilea pomenit, *Tiarantos*, curge ceva mai spre apus și este mai mic”². Numai că la notele explicative este citat istoricul Vasile Pârvan, care ne spune că Herodot înțelege prin Sciția teritoriul de la răsărit de Carpați și de agatârși, deci Moldova de astăzi,

¹ Timotei Cipariu, „De latinitatea limbei române”, în *Archivu pentru filologia și istoria*, nr. XXII din 5 febr. 1869, Blaj, p. 430.

² Herodot, *Istoriei*, Vol. I, Traducere de Adelina Piatkovski și Felicia Vanț-Ștef, Editura Științifică, București, 1961, p. 328.

mai exact Basarabia și nordul Mării Negre, nicidecum zona noastră. Despre râul în discuție, el consideră că „Tiarantos este Siretul, nume care coincide și fonetic cu Sarat-Seretos (atestat și sub această formă).”³ Așadar, interpretarea lui Timotei Cipariu privind originea scitică a numelui *Zărand* cade sub semnul întrebării, fiind bazată pe o falsă identificare geografică.

(ii) S-au emis și alte ipoteze, și anume care afirmă originea traco-dacică a denumirii *Zărand*. Amintesc aici pe lingvistul Sorin Paliga, autor al unui controversat lexicon, adică *Etymological Lexicon of The Thracian Elements in Romanian* (Lexicon etimologic al elementelor autohtone traco-dace ale limbii române). După acest autor, numele *Zărand* ar deriva de la o rădăcină indoeuropeană, respectiv tracica *ghel*, adică „Zăránd NM A region rich in gold and silver ore. IE *ghel- ‘to shine, bright; gold’ [...] Cf. Thr. NL Ziridava ‘gold fortress’ and NL Zarand south of Tehran.”⁴ Numai că Sorin Paliga, susține lingvistul Dan Ungureanu, este „un amator nepriceput, care respinge deopotrivă și metodele lingvistice acceptate, și concluziile consensuale ale majorității cercetătorilor”, inventând etimologii „aiuritoare”⁵.

³ *Ibidem*, p. 514, nota 215.

⁴ Sorin Paliga, *Etymological Lexicon of The Thracian Elements in Romanian*, Editura Evenimentul, București, 2006, p. 208. În traducere: Zărand, nume de munți. O regiune bogată în minereu de aur și argint. Indo-europeanul *ghel- a străluci, strălucitor; aur [...] Conform numelui tracic al localității Ziridava „cetate de aur” și numelui de localitate Zarand la sud de Teheran.

⁵ Dan Ungureanu, *Aberațiile tracomane ale unui fals lingvist român (Sorin Paliga)*, Internet, 27.01.2024, ora 18.

Tot aici îl am în vedere pe Teodor Ardelean, originar din Zărand, jurist devenit la pensie un fel de teozof. Deși este străin de lingvistica istorică, susține în *Istoria numelui Zărand*⁶ o combinație de etimologii absurde, legând fără noimă numele Sara, soția patriarhului biblic Avraam cu numele zeului egiptean Ra, dar și cu reconstituiri dacice și tracice etc. Astfel, după el, Zărandul ar fi la origine „Cetatea SarRa”, care „este cea mai veche cetate-localitate din Europa”, ba chiar din lume, astfel că „civilizarea omenirii a plecat din cetatea Sarra”. Evident, istoria nu este o reconstituire de închipuiri fantastice.

(iii) Plecând tot de la cuvântul *aur*, care denotă bogăție și are multiple semnificații simbolice, lingvistul Ovid Densușianu emite o altă ipoteză, împărtășită de un alt lingvist și istoric, Nicolae Drăganu. „Cât privește numele *Zărandului*, Ovid Densușianu, *Originea mișilor*, în *Viața Nouă*, XVII-1921, pp.165 ș.u. și în *Donum Natalicium Schrijnen*, Nijmegen-Utrecht, 1929, p. 426, îl pune în legătură cu infiltrarea iranică în Carpați și trimite la av. *Zaranya*- [...], iar G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte de Sprache*, pp.83-84, îl derivă din același radical, dar îl socoate venit prin intermediar unguresc.”⁷ Întrucât în acea perioadă veche Țara Zărandului, parte din ducatul lui Menumorut, era sub stăpânire maghiară, Nicolae Drăganu amintește în analiza sa și „forme documentare ca *Szarand* a. 1232 (Wenzel, CDA, VII, 503), *Sarand* a. 1232 (*Cod. Dipl. P. Hung.*, I, 13), alături

⁶ Teodor Ardelean, *Istoria numelui Zărand*, în revista *Dacologica*, Internet, 27.01. 2024, ora 19.

⁷ Nicolae Drăganu, *Romîni în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, Imprimeria Națională, București, 1933, pp. 306-307.

de *Zărand* a. 1279 (id. Ib., XII, 251), a. 1237 (Fejér, CD, IV, I, p. 8), Zaranth, a. 1279 (id., ib., IV, 3, p. 40), etc. dicționarul lui A. Molnar a. 1621, care scrie numele unguresc al Zărandului Szarand”⁸.

Pe aceeași linie de cercetare a lingvistului Ovid Densușianu se înscrie și istoricul Constantin C. Giurescu, întrucât și la el aurul este referința esențială a numelui *Zărand*. El scrie: „Spre miazănoapte, comitatul Aradului se învecina cu acela al Zărandului, al cărui nume pare a fi iranian, poate sarmatic. Întrădevăr, în limba ossetă, din Caucaz, limbă iraniană, cuvântul «zaranya» înseamnă: aur. S-ar potrivi deci, dacă ținem seamă de minele de aur din această regiune; certitudine însă nu există.”⁹

La argumentul lingvistic al istoricului nostru putem adăuga alte trei argumente, două istorice și unul geografic. Adică:

a) Sarmatii, împărțiți în triburi de *iazgyi, alani, roxolani* etc., au luptat alături de Decebal împotriva romanilor. Ca dovadă avem imaginea lor pe Columna lui Traian, respectiv cavalerii în zale.

b) Am în vedere faptul că în zona noastră din vestul României de astăzi, printre daci a locuit și tribul iazygilor, o ramură a sarmaților, populație vorbitoare al unui dialect iranian, dovadă fiind mormântul sarmat descoperit la Vărșand, datat aproximativ în anul 100¹⁰ d. Hr., adică pe valea Crișului

⁸ *Ibidem*.

⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, Vol. II, Partea întâi, fundația Regală Pentru Literatură Și Artă, București, 1943, p. 420.

¹⁰ *** *Dicționar de istorie veche a României*, coord. D.M. Pippidi, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 522.

Alb, la extremitatea vestică a Ținutului Zărandului. Tot de la iazygi s-a păstrat și denumirea municipiului Iași¹¹, precum și alte urme fixate în toponime.

Columna lui Traian. Sarmați luptând alături de daci

c) Că numele *Zărand* are origini iraniene reiese prin analogie și din faptul că există un vechi oraș cu acest nume în Iranul de astăzi, precum și o vastă câmpie la sud-vest de Teheran, între capitală și orașul Saveh. Este vorba de „Zărand (persană: دنرز) un oraș din districtul central al județului Zarand, provincia Kerman, Iran și servește atât ca capitală a județului, cât și a districtului.” Ei bine, un crater de pe Marte poartă numele acestui oraș¹².

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Originile Iașilor*, în „Arhiva”, Iași, 1904, pp. 42-46.

¹² Wikipedia, 27.01.2024, ora 18.

(iv) Lajos Kiss, istoric și etnograf, susține, legat de localitate, că „numele său provine de la vechiul nume personal maghiar *Zaránd*, care este derivat din numele personal slav *Svaran*”¹³. O altă versiune maghiară susține că numele *Zărand* este un derivat din denumirea *zarandok*, care înseamnă *pelerin*. Numai că implicit, în subtextul acestor afirmații se susține: a) originea maghiară a numelui Zărand, chiar dacă presupune o derivare din slava veche; b) ocultarea informațiilor din *Gesta Hungarorum*, deci excluderea prezenței populației vlahilor (latinofonilor sau a străromânilor) în zonă la venirea triburilor arpadiene.

(v) Există și a cincea ipoteză privind numele comunei Zărand. Astfel, Adrian Andrei Rusu și George Pascu Hurezan susțin că numele localității „este de certă origine slavă”.¹⁴ Numai că afirmația lor nu este susținută de argumente, iar ei nu sunt lingviști, ci arheologi, ceea ce induce scepticism privind „certitudinea” enunțului.

Dintre cele cinci ipoteze analizate reiese limpede că numele *Zărand* nu este de origine maghiară, chiar dacă se regăsește în documente emise de Regatul Ungar, cuvântul existând în limba vorbită de latinofonii autohtoni anterior venirii triburilor lui Arpad aici. Repet, ei, ungurii, doar l-au preluat, variindu-i forma în funcție de context. În acest sens, Ioan Tuleu consemnează în *Dicționarul istoric al localităților județului Arad* faptul că „de-a lungul timpului, în documente apare denumit astfel: Zărand la 1214, Naghzarand la 1230-1232,

¹³ Kiss, Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, p. 718.

¹⁴ Andrei Adrian Rusu, George Pascu Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999, p. 98.

(Lucasa plebanus de) Zărand la 1499, Nagy és Tóthzaránd la 1536, 1553, 1557, 1561, Magyarzaránd și Nagyzaránd la 1564, Zaránd la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), Zaránd oppidum la 1828, Zaránd mezőváros la 1863, Zaránd mv. + Harkály la 1877, Zaránd + Horkály puszta + Galasó puszta la 1882, Zaránd + Lipótháza + Óstelek puszta la 1893, Zărand și Zaránd la 1909 (în Dicționar 1909), Zaránd + Farkastér + Harkály + Lipótháza + Óstelek la 1913, Zărand și Zaránd la 1921 (în Dicționar 1921); Zărand la 1925 (în Legea 95/1925)”¹⁵.

Dacă mizăm pe ideea că numele Zărand este de origine iranică, cea mai plauzibilă ipoteză, nu înseamnă implicit absența din zonă a dacilor, ulterior a străromânilor și, desigur, a românilor, adică zona nu era *nullius terram* (țara nimănui). Afirmția este susținută de argumente arheologice și, prin analogie, de argumente lingvistice și documente istorice, așa cum este *Gesta Hungarorum*, lucrare care consemnează istoria timpurie maghiară, scrisă de către autorul *Magister P* sau Anonymus, un notar al regelui Béla al Ungariei. În acest sens, revin cu alte argumente care susțin ideea continuității de locuire a dacilor, apoi a daco-romanilor, a vlahilor și conviețuirea trecătoare a lor cu iazygii și alte populații migratoare.

(i) *Argumente arheologice.* Din izvoarele antice reiese că iazygii, se așează peste populația zonei formată din daci

¹⁵ Ioan Tuleu, „Comuna Zărand”, în *Dicționarul istoric al localităților județului Arad*, Vol. III., Comunele Județului Arad, coord. Sorin Bulboacă; Doru Sinaci, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2021, p. 451.

și pannoni¹⁶, preluând elemente ale culturii lor materiale, dar și influențându-i pe autohtoni. Din mărturii arheologice, coroborate cu documente, reiese că iazygii au fost prezenți în zona noastră până prin secolul al V-lea. În urma săpăturile arheologice din anii 1990 în Bazinul Aradului au fost înregistrate 26 de situri sarmate. Această descoperire sugerează că cele două populații – dacii și sarmații – au împărțit acest teritoriu din fața limesului. Relația dintre cele două populații este certă, nefiind un fenomen izolat prezența unor vase dacice în morminte sarmate. Caracterul de „zonă de contact” al regiunii sugerează amestecul materialului descoperit (a ceramicii) în cadrul unor situri (de ex. Șeitin/Sajtény)¹⁷.

La evenimentele aferente războiului purtat cu dacii de către Traian nu au rămas deoparte nici iazygii¹⁸. În *Istoria romană* a lui Dio Cassius se relatează că, în perioada revoltei din Pannonia și Dalmația, A. Caecina Severus, comandantul armatei romane din Moesia, care lupta în anul acela împotriva ilirilor și pannonilor, „s-a reîntors în Moesia, unde năvăliseră dacii și sarmații”¹⁹.

¹⁶ Denumire generică pentru un mix de populații, așa cum le descrie istoricul Priscus Panites, adică huni, goți și ausoni, o populație vorbitoare a unei latine vulgare.

¹⁷ Hügel/Barbu 1997: Hügel, P./Barbu, M., Die Arader Ebene im 2. – 4. Jahrhundert n. Chr. – *Câmpia Aradului în secolele II–IV p. Ch.* In: Gudea, N. (Ed.): *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens. – Romani și Barbari la frontierele Daciei romane*. AMP XXI, 1997, 539–596.

¹⁸ Eszter Isvánovits/Valéria Kulcsár, *Sarmații și organizarea provinciei Dacia (în oglinda descoperirilor arheologice)*, în <https://www.encyclopedia-dacia.ro>, 28.01.2024, ora 15,30.

¹⁹ Cassius Dio LV, 30, 4, Internet, 28.01.2024, ora 19.

(ii) *Argumente lingvistice.* Lingvistica comparativă și lingvistica istorică studiază fenomenul preluării unor elemente lingvistice. În cazul migrațiilor se ajunge la conviețuiri și implicit la fenomenul sociolingvistic al împrumutului, astfel este posibil ca unele cuvinte ale autohtonilor să fie înlocuite. Toponimia, hidronimia și onomastica istorică aduc dovezi în acest sens.

În evoluția limbii române au avut loc invazii masive de neologisme, și anume franțuzisme în secolul al XIX-lea și anglicisme în zilele noastre, fără însă a-i altera natura, ea rămânând în esență aceeași limbă din clasa limbilor romanice. Dacă astăzi băieții sunt botezați cu nume precum Albert, Carol, Dominic, Felix, Oscar, Robert, atunci nu mai sunt români? Sau fetele: Abrienda, Belinda, Christabel, Debra, Evelina, Geanina etc.? Evident, nu!

Așadar, numele *Zărand*, chiar dacă ar avea origine scitică după după Timotei Cipariu; dacică după Sorin Paliga, iranică, după Ovid Densușianu, Nicolae Drăganu și Constantin G. Giurescu, maghiară, după Lajos Kiss sau slavă, A.A. Rusu și G.P. Hurezan, a rămas în decursul secolelor o referință eminamente românească, fiind atribuit unei localități, unui comitat și unui ținut.

1.2. *Zărandul*, semnificații istorico-geografice

Din moment ce sub același nume – *Zărand* – ființează trei entități, respectiv o localitate, un comitat și o țară, atunci este firesc să lămurim unele aspecte necesare legate de relația istorică, geografică, socială și etnică dintre ele.

(i) Comuna Zărand. Istoricii folosesc expresia *prima atestare a localității X este anul...*, formulă care induce o anumită ambiguitate. Dacă ținem seamă că în mod real istoria presupune năvăliri barbare și războaie distrugătoare, epidemii și calamități naturale catastrofale, adică evenimente în care pier localități și populații întregi, implicit documente aferente vieții socio-economice, politice, culturale etc., atunci corect este să admitem expresia *primul document descoperit care atestă...* Așadar, în cazul Zărandului nu se știe cu certitudine data istorică de la care putem vorbi de existența localității. „Fortificația de la Zărand, nu a fost cercetată prin săpături arheologice sistematice, astfel încât nu se poate preciza cu certitudine, cronologia acesteia. Materialul ceramic descoperit la suprafața solului, datează cel mai devreme din secolul al XI-lea.”²⁰ Desigur, nu vom specula asupra vechimii istorice, deși numele *Zărand* ar fi moștenit de la iazygi, iar aceștia au conviețuit cu dacii și străromânii în perioada secolelor II – V d.Hr. Corect este ca asupra datei de la care putem vorbi de ființarea localității Zărand să se pronunțe fără echivoc istoricii pe bază de dovezi arheologice și de documente scrise.

Astăzi în istoriografia românească se vehiculează mai multe date privind vechimea Zărandului, respectiv diverse surse maghiare și românești dau anii 900; 1009; 1150; 1198; 1214; 1318 ș.a., ceea ce produce confuzie. În schimb, dovezile arheologice privind existența unei cetăți la confluența

²⁰ Călin Cosma, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în „Acta Musei Porolissensis”, XXIII, vol. I, Zalău, 2000, pp. 463-464.

Cigherului cu Crișul Alb ar îndrepăți o dată cu două-trei secole mai devreme. O cetate are în jurul ei așezări ale căror locuitori asigură cele necesare traiului celor ce o locuiesc și păzesc. În acest sens, istoricul maghiar Márki Sándor, autorul *Monografiei Comitatului Arad și a Orașului liber regesc Arad*, susține ca această cetate a luat ființă pe baza unei cetăți de pământ care aparținea voievodului Menumorut, adică în sec. X, nu XII. În aceeași idee și în baza unor cercetări s-au pronunțat și doi istorici arădeni. Astfel, la insistențele mele, pe temeiul unei relații de prietenie, George Pascu Hurezean și Mircea Barbu au efectuat în 1982 și 1983 un sondaj arheologic la ruinele situate în Cherepțel. A rezultat „Secțiunea arheologică, orientată nord-vest –sud-est, lungă de 34 metri și lată de 2 metri, a întâlnit peste valuri, șanțuri și centrul lor.” Interpretând urmele descoperite, susțin: „Pare posibil ca cetatea de pământ de la Zarand, din sec. XII-XIII a **refolosit elementele unei fortificații preistorice sau să fi distrus o așezare din aceeași perioadă** (subl. n).”²¹ Din păcate nu s-au mai alocat banii necesari pentru continuarea cercetării, ceea ce explică întârzierea cu 16 ani a valorificării rezultatelor.

Cert este că la Zărand a existat o cetate, care a fost distrusă în anul 1241 de marea invazie mongolă, refăcută ulterior și iarăși distrusă în decursul timpului. O altă certitudine, cetatea și localitatea aferentă devin centrul administrativ al Comitatului Zărand, care a fost la 1740 încorporat în Comitatul Aradului, iar ulterior a rămas centrul unui district în care erau 24 de localități. Localitatea Zărand a dăinuit până astăzi,

²¹ Andrei Adrian Rusu, George Pascu Hurezan, *Op.cit*, p. 100.

istoria sa cunoscând evoluții și involuții în funcție de mersul istoriei, de războaiele de cucerire purtate peste acest teritoriu de maghiari, tătari, turci, austrieci și alții cu apetit de stăpâni. De la 1918 Zărandul intră în granițele României Mari și sub alte vremuri, dată la care țăranul român din Ardeal scapă de biciul maghiar și jugul austriac. Nu le va fi ușor zărandanilor nici sub „stăpânirea” românească după 1949, când a început procesul de colectivizare.

(ii) *Comitatul Zărandului (900–1876)*. Prin analogie, dacă denumim județele Alba, Arad, Brăila, Cluj, Galați, Iași, Mureș, Sibiu, Suceava etc. după orașul de reședință, atunci este logic să susținem că denumirea comitatului în discuție a fost dată după prima sa reședință, și anume cetatea Zărandului și localitatea aferentă. Nu doar logica analogiei, ci și istoria confirmă. „Într-o primă etapă, susține istoricul Ovidiu Pecican, comitatele au fost organizate în jurul unei cetăți – reședința comitelui, reprezentantul regal în teritoriu”²². Fără a intra în dezbateri inutile, voi marca în acest context câteva aspecte legate de începuturile istorice ale Comitatului Zărand și perioada de activitate, de viață socială și religioasă din care rezultă modul în care se petrecea viața românilor din cuprinsul său.

Comitatul este o formă de organizare administrativ-teritorială tipic Regatului Ungariei, de inspirație carolingiană, adică apuseană. Dar, înainte de secolul al IX-lea, respectiv de venirea ungurilor, întreaga vale a Crișului Alb, de la Brad la Gyula, era locuită de români (iazgyii, pannonii și alți alogeni

²² Ovidiu Pecican, *Istoria românilor de la origini și până astăzi*, Vol.1, Editura Cuantic, București, 2023, p. 58.

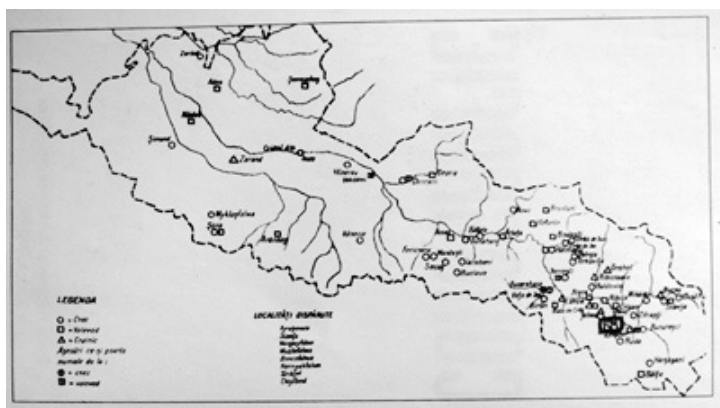
fiind deja asimilați sau în curs de asimilare) organizați în mici cnezate și voievodate, după influență slavă, unele funcționând până prin secolul al XV-lea. „Începând cu anul 1390 și de-a lungul veacului al XV-lea sunt atestate districtele românești din Comitatul Zarand: Arăneag, Cladova, Ciuci, Hălmagiu, Izvorul Crișului, Baia de Criș și Băița. Urbariul din 1525 nu mai menționează districtele din Țara Zărandului, majoritatea fiind încadrate în voievodatul lui Ștefan Moga.”²³, voievodul din Hălmagiu.

Merită să menționăm faptul că în primele secole, respectiv secolele XI – XV, adică începând cu Ștefan I, numirea voievodului o făcea regele Ungariei, dar cu respectarea autonomiei provinciei și cu respectarea lui *jus Valachorum, antiqua lex, antiqua consuetudo*, fiind vorba de dreptul valahilor potrivit obiceiului pământului. Pe măsură ce crește puterea stăpânilor de etnie maghiară această lege veche este ignorată, iar starea de șerbie a românilor devine tot mai împovăritoare, situație care a generat răscoale. O consecință a Răscoalei de la Bobâlna din 1437 a fost crearea pactului *Fraterna Unio*, cunoscut ca *Unio Trium Nationum*, între marea nobilime maghiară din Transilvania, clerul catolic, orășenii sași și secui. Așa s-a stabilit eliminarea completă din viața politică și socială a iobagilor, îndeosebi cei români care erau și majoritari și ortodocși, ceea ce constituia în ochii catolicilor un mare păcat. După această dată, ascensiunea românilor era posibilă doar prin rebotezarea lor ca maghiari și convertirea la cultul romano-catolic. În aceste condiții, „multe familii de cneji ori trec munții

²³ Ionuț-Cosmin Codrea, *Istorie, Societate și Viață Culturală în Țara Zărandului*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2020, p. 42.

către Valahia sau Moldova”, ori dacă rămân decad și ajung în condiția de iobagi (șerbi). Familiile rămase care au trecut la catolicism „au dat familii mari aristocrației maghiare”²⁴, ca în cazul familiei Huniade din care provine regele Matia Corvin. Un alt exemplu celebru este familia Kendeffy, care inițial se numea Căndea, respectiv Mihai, fiul lui Nicolae Căndea, care a trăit în jurul anului 1300, a fost înnobilit, purtând titlul ereditar de conte de Maloviz.

Doar la nivel local românii ortodocși și-au mai păstrat mici privilegii. Ca dovadă, în Comitatul și Țara Zărandului s-au păstrat urmele vechilor conducători ai românilor, fie prin documente, fie prin picturile votive ale bisericilor ortodoxe, cum este cazul voievozilor Bibarț și Moga din Țara Hălmagiului.

Comitatul Zărand în secolul al XV-lea, când cuprindea întreaga vale a Crișului Alb, de la Brad la Vărsand.

²⁴ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Editura Enciclopedică, București, pp. 280-311.

Revenind la chestiunea organizării administrativ-teritoriale după legile regatului maghiar, reținem din cercetările lui Sorin Bulboacă că „teritoriul comitatului Zarand se afla încadrat până la începutul veacului al XIII-lea în cel al Bihorului și numai între anii 1203-1214 s-a putut desprinde de acesta și organiza într-un comitat de sine stătător. Viitoarea reședință a comitatului Zarand este menționată la sfârșitul secolului al XII-lea în perimetrul comitatului Bihor. În anul 1213 este menționat un Neuthen, comite curial de Zarand.”²⁵

În legătură cu începutul istoric, Sorin Bulboacă reține că „primul comite al Zărandului, Dionisie, fiul lui Ompud, apare consemnat documentar în anul 1214, iar castrul său de reședință, abia în anul 1232 („castrum Szarand”). Pe la 1230, un comite Nicolae era stăpânul a 27 de moșii răspândite în 8 comitate din Transilvania, dintre care 5 în comitatul Zărand. Din punct de vedere administrativ, comitatul Zarand, la finele veacului al XIII-lea și la începutul veacului al XIV-lea, cuprindea valea Crișului Alb aproape în întregime, ocupând teritoriul dintre Crișul Negru și Crișul Alb, inclusiv cea mai mare parte a Munților Zărandului. În veacul al XIV-lea, comitatul Zarand s-a extins treptat, mai întâi până la ieșirea Crișului Alb dintre munți, apoi pe valea acestui râu până spre izvoare, integrând districtele, cnezatele și voievodatele românești existente în acest spațiu. Era un comitat relativ mare, mai mare decât comitatul Arad (aproape dublu), cuprinzând 7 cetăți, 7 orașe și 435 de sate la sfârșitul secolului al XV-lea. La sud, comitatul

²⁵ Sorin Bulboacă, „Comitatul Zarand în timpul Arpadienilor”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, Coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, „Vasile Goldi ș” University Press, Arad, 2011, p. 22.

Zarand se învecina cu comitatele Arad și Hunedoara, la nord cu Bihorul, la est cu Alba.”²⁶

După anul 1500 în zonă apar turcii. În august 1526 Regatul Ungariei este înfrânt în bătălia de la Mohács de către armatele Imperiului Otoman, conduse de sultanul Suleiman Magnificul. Între consecințe reținem: a) împărțirea Ungariei între Imperiul Otoman și Casa de Habsburg din Austria; b) Autonomia Principatului Transilvaniei este recunoscută de Imperiul Otoman.

În mod evident, viața românilor din Țara Crișurilor este afectată de evenimente. După ce Aradul devine centru de sandgeac în 1552, aparținător la vilaietul de Timișoara, partea de câmpie a Zărandului este încorporată în această formațiune. Comitatele din Vest, adică Biharia și Zărand intră în componența Principatului Transilvaniei. În ceea ce privește Comitatul Zărand, Gheorghe Ciuhandu reține din cercetările istoricului Márki Sándor că „la fel fu încopciat de Ardeal, de pe urma hotărârii dietei de la Alba-Iulia din 1626, și comitatul Aradului, prin aceea că fu anexat comitatului Zarand, aparținător deja Ardealului.”²⁷ Numai că după alungarea turcilor din zonă și instituirea stăpânirii habsburgice se produc alte schimbări majore, adică „prin rescriptul împărătesc de la 31 Dec. 1732, s-a decretat descopcierea de la Ardeal nu numai a comitatului Maramureș, ci și a comitatelor Arad și Zărand, mai rămânând la Ardeal numai Crasna, Solnocul de mijloc,

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia aradului de acum două veacuri*, Editura Diecezana, Arad, 1940, p. 25.

Cetatea-de-Piatră (Chioarul) și o parte din Zărand”²⁸ și anume partea de la est de Gurahonț.

Într-un fel, istoria acestui comitat este afectată, evoluând sau involuând, relativ la istoria regatului maghiar, fiind afectată de o serie de factori de natură politică, economică și militară. Se constituie la începutul secolului al XIII-lea și, în prima sa formă, este desființat în 1740, când devine parte a Comitatului Aradului. De asemenea, a fost supus unor arondări teritoriale, apoi în secolul al XIX-le este reconstituit parțial, dar doar cu partea din zona munților, păstrându-și în schimb numele vechi. Imperiul Habsburgic adoptă un nou cadru instituțional, respectiv dă Diploma din 20 octombrie 1860 și patenta din 26 februarie 1861. Contextul a favorizat înființarea Comitatului Zarand cu administrație românească. Numai că urmare a deciziei imperiale din 27 decembrie 1860, *Partiumul* (comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarand, orașul Zalău și districtul Chioar) a fost încorporat Ungariei, acțiunea realizându-se în primăvara anului 1861²⁹. Este vorba de perioada 1861 – 1876. Numai că existența acestui comitat cu sediul la Baia de Criș, în care românii aveau o pondere de aproximativ 98%, a fost efemeră, autoritățile de la Budapesta, interesate de politica de maghiarizare, percepeau zona ca o piatră de poticnire. Nu întâmplător. În 1872 la Țebea a fost înmormântat Avram Iancu. Prin urmare, la data de 7 iunie 1876 se reușește desființarea comitatului Zărand.

²⁸ *Ibidem*, p. 26

²⁹ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 29.

Din punct de vedere al modului de viață al românilor din Comitatul Zărand, constatăm o dependență clară de natură, de relief. Astfel, în zona de deal și munte, acoperită cu păduri de stejar, fag și brad, cu fânețe bogate și importante zăcămintele de minereuri prețioase (aur, argint, fier, aramă etc.) se dezvoltă meșteșugurile legate de prelucrarea lemnului și mineritul, dar și păstoritul și creșterea vitelor. În lunca Crișului Alb și în zona de câmpie, cu un pământ mai roditor se dezvoltă agricultura și creșterea vitelor mari.

În Comitatul Zărandului viața religioasă era marcată de o anumită ofensivă catolică. După Marea Schismă din 1054 călugării din unele așezămintele monahale care au ales să rămână credincioase Patriarhiei din Constantinopol au fost alungați, fiind aduși în locul lor călugări benedictini romano-catolici. Spre exemplu, vechea mănăstire Morisena din zona Cenadului, activă încă din sec. al VIII-lea devine o abație, reședință a primei episcopii romano-catolice întemeiate de către noii cuceritori. Astfel se manifestă și pe planul religios creșterea influenței maghiare în dauna influenței bizantine.

În zona noastră „sunt atestate documentar și arheologic instituții bisericești aparținând diferitelor ordine monahale și laice în comitatul Zărandului în veacul al XIII-lea: abația de la Socodor (1142), abația cisterciană de la Șiria, abația *Preasfânta Fecioară* de la Pâncota (1217), atribuită fie călugărilor premonstratzi sau cistercieni, fie benedictinilor, conventele de la Târnova și Tauț, presupuse ca aparținătoare cavalerilor ioaniți, claustrul de la Ineu (1199)”³⁰.

³⁰ Paul –Dorin Crainic, „Considerații istorico-arhitecturale privind Aradul secolelor XII – XIV”, în *Ziridava*, XIV, Arad, 1982, pp. 130-131.

În perioada medievală Comitatul Zărandului a fost afectat de războaie nimicitoare, începând cu năvălirea mongolă de la 1241, dar și răscoale. Ca urmare, Regatul Ungariei, precum și conducerile de la nivelul comitatului și a cnezatelor aferente teritoriului său au luat măsuri cu caracter strategic. În acest sens au fost construite sau refăcute cetăți pe vârful de deal la Șiria, Șoimoș, Dezna, Agrișu Mare dar și în zona de câmpie, adică Zărand, Pâncota, Ineu³¹.

Din secolul al XVI-lea Comitatul Zărand suferă modificări drastice determinate de o serie de evenimente militare și politice. Jumătate din comitat este integrat în Principatul Transilvaniei împreună cu comitatele ce formau *Partium*-ul, apoi dominația otomană urmată de cea habsburgică au afectat geografia și structura socială a Comitatului Zărand.

(iii) Țara Zărandului. La începutul secolului al XIV-lea Comitatul Zărandului cuprindea întreaga vale a Crișului Alb, inclusiv cea mai mare parte a Munților Zărandului, suprapunându-se teritorial peste ceea ce tindem să numim Țara Zărandului. În acele condiții de atunci, cele două denumiri, adică *Țara Zărandului* și *Comitatul Zărandului* ar putea fi sinonime. Și totuși, în acest caz există o mare diferență, și anume diferența dintre „comitat” și „țară” este conceptuală. Țara Zărandului este mai degrabă un concept etnografic, în schimb Comitatul Zărandului, potrivit dreptului medieval european, este o unitate administrativ-teritorială condusă de un *comite* sau *conte*. Așa se explică de ce teritoriul comitatului a variat ca întindere în cursul istoriei în funcție de contextul

³¹ Rusu, A. A., Hurezan G. P., *Cetăți medievale din județul Arad*, Editura Tri-nom, Arad, 1999.

politic, de stăpânire (maghiară în sec. XIII-XVI, turcească în sec. XVI-XVII, austriacă și austro-maghiară sfârșit de sec. XVII, început de sec. XX), dar Țara Zărandului a rămas aceeași ca zonă geografică și caracteristici etnografice.

Și totuși, există autori care invocă diverse criterii, fragmentând imaginea inițială de început de istorie a locului. Dacă Petru Tudoran și Nicoleta David susțin ideea unei unități geografice a Țării Zărandului³², în schimb etnografii sparg unitatea. Astfel, Nicolae Dunăre și Gheorghe Focșa au încadrat Țara Zărandului exclusiv în depresiunea Brad-Hălmagiu. Romulus Oșianu extinde teritoriul cu depresiunea Gurahonț, astfel încât limita vestică este Sebișul. George Manea și Valer Butură au restrâns Țara Zărandului la zona din jurul Orașului Brad, extinzând-o în schimb spre Abrud în nord și Săcărâmb în sud. Se pare că denumirea de Țara Zărandului este rezultatul unui „botez” relativ recent, adică „primul care atribuie acestui teritoriu numele de *țară* a Zărandului este George E. Camber în anul 1934.”³³

În spiritul cercetărilor recente, în cazul expresiei *Țara Zărandului* considerăm că nu există nicio relație nici cu localitatea Zărand, nici cu vechiul Comitat al Zărandului. Din moment ce am descris seria de ipoteze privind originea numelui *Zărand*, atribuit localității aflate pe cursul inferior al Crișului Alb la confluența cu Cigherul, principalul afluent și am făcut precizările necesare privind relațiile și delimitările

³² Este vorba de: Petru Tudoran, *Țara Zărandului, studiu geo-ecologic*, Editura Academiei, București, 1983; Nicoleta David, „Țara Zărandului ca proiecție spațialmentală”, în *Geografia Napocensis*, anul III, Nr. 1/2009.

³³ Ionuț-Cosmin Codrea, *Op.cit.*, pp. 21-23.

acesteia față de Comitatul Zărandului și Țara Zărandului, atunci în continuare cercetarea se va axa exclusiv asupra a tot ceea ce ține numai și numai de localitatea Zărand. Desigur, nu înseamnă izolare, ci acolo unde e cazul ținem seamă de contextul istoric, social, politic și cultural aferent Ardealului, respectiv României.

Capitolul al II-lea.

Comuna Zărand, cadrul natural

2.1. Coordonate geografice

Pe harta României, comuna Zărand este fixată prin paralela $46^{\circ}25'11''$ latitudine nordică și meridianul $21^{\circ}33'20''$ longitudine estică. Este o localitate de câmpie, la 123 m altitudine, câmpie ce se extinde ca un golf până la Sebiș între Munții Zărandului și Munții Codru-Moma.

Comuna Zărand pe harta Județului Arad

Ca unitate administrativ-teritorială, Zărandul are în componență și satul Cinteii. În mod straniu, cele două teritorii ale comunei sunt separate (vizibil pe hartă), anomalie ce se explică prin cedarea de către Comuna Zărand către Comuna

Sintea Mare a a unui teritoriu, cedare printr-o operațiune care încalcă legea împărțirii administrativ-teritoriale a țării. În prezent, situația se judecă în tribunal.

Coordonatele geografice și vecinătățile unei localități sunt foarte importante, influențându-i istoria, economia, obiceiurile. Vecinii comunei Zărand sunt: Comuna Șicula la nord și nord-est, Comuna Seleuș la est, Orașul Pâncota la sud-est, Orașul Sântana la sud-vest, Comuna Olari la est, Orașul Chișineu Criș la vest, Comuna Sintea Mare la nord-vest.

Legăturile Zărandului cu celelalte localități ale Județului Arad se fac prin două drumuri. Astfel, este vorba de drumul județean DJ 792 Nădab-Seleuș, care leagă drumul național Arad - Oradea de Arad – Ineu – Vârfuri și drumul județean DJ 791 Zimandu Nou – Sântana – Olari – Sintea Mică, drum care dă în DJ 792.

Dar principalele centre urbane și administrative pe lângă care a gravitat localitatea Zărand au fost Aradul, aflat la o distanță de 45 km spre sud și Oradea la 80 km spre nord.

2.2. Clima

Zărandul este situat pe paralela 46° latitudine nordică, adică într-o zonă cu climă temperat-continentală. Întrucât este în gura văii Crișului Alb, mărginită de două ramuri ale Carpaților Apuseni, respectiv Munții Zărandului și Munții Codru-Moma, Zărandul nu este supus exceselor climatice din regiunilor din estul și sudul României, iar relativa apropiere de Marea Mediterană, aduce și unele influențe. Rar se întâmplă ca în zonă să fie temperaturi toride vara și geruri aspre iarna sau vânturi puternice și ploi abundente.

Datele climaterice folosite de noi au fost înregistrate la stația din Chișineu Criș și la centrul de la Arad. Astfel, pentru zona noastră de referință a fost calculată o medie multianuală de temperatură de 9,93°C; media anuală cea mai ridicată se înregistrează în luna iulie, fiind de 20,8°C, iar cea mai scăzută în luna ianuarie de -1°C. În ultimii 15 ani, efect al încălzirii globale, s-au înregistrat însă abateri destul de mari de la medie: pentru luna iulie, (de obicei cea mai călduroasă lună a anului,) a fost înregistrată o medie maximă de 27,80°C, iar maxima absolută a fost de 40 grade C înregistrată în 2007. La fel, pentru luna ianuarie – cea mai rece a anului – a fost înregistrată și o medie de -2,4°C iar minima absolută a fost de -30°C și s-a înregistrat în 23 ianuarie 1963. În 1954 – 1955 s-au produs în zonă viscole puternice și zăpezi abundente care au blochat circulația, provocând pagube gospodăriilor populației. O situație cu totul deosebită a fost înregistrată la stația din Chișineu Criș în noaptea de 20 mai 1952 când a fost măsurată temperatura de -4,2°C, aceasta fiind temperatură minimă record a datei în zona de câmpie, pentru România. A fost așa de frig încât a înghețat și porumbul aflat la prima sapă. Se poate întâmpla ca în luna ianuarie să asistăm, datorită temperaturilor înalte (+15°C), la descărcări electrice, cum s-a întâmplat la 7 ianuarie 1997, iar în luna iulie temperatura să se apropie, noaptea, de cea de îngheț. Ioan Tuleu în monografia Cinteului, sat aparținător, are în vedere o însemnare pe o carte bisericească despre faptul că „în 1849 în luna lu noiembrie în 4 zile au fost tunete și fulgere mari”.

Clima specifică zonei este benefică agriculturii, atât ramurii vegetale, cât și celei zootehnice. Sătenii cunosc situația

și țin seamă de aceasta, respectiv de faptul că numărul zilelor cu temperaturi de peste 25°C este în jur de 95 într-un an iar al celor cu îngheț în jur de 150.

Deosebit de important este regimul precipitațiilor. Din datele Stației meteo de la Chișineu Criș rezultă că valoarea medie multianuală a precipitațiilor este de 561 mm, ceea ce plasează zona într-un regim moderat, favorabil dezvoltării culturilor agricole. Dar repartizarea pe luni este foarte inegală. În general valorile maxime se înregistrează în luna iunie (media 79,1 mm la Chișineu), ca o consecință directă a dominației vânturilor de vest³⁴. Numărul anual al zilelor în care cad precipitații în cantități măsurabile este de 125 mm. În lunile considerate calde (aprilie-octombrie) cade o cantitate de 440 mm medie anuală. Există însă destul de frecvente abateri de la medie, atât în cursul unui an cât și pe perioade mai mari. Astfel documentele de arhivă înregistrează ani de mare secetă în 1863, 1924, 1939 și mai aproape de zilele noastre marea secetă din 1946 când în trei luni nu a căzut un strop de ploaie, ducând la uscarea plantelor și compromiterea recoltelor, media pe întregul an fiind de 380 mm³⁵.

2.3. Apele

Se poate spune că Zărandul este binecuvântat în privința apelor curgătoare care udă hotarul acestei așezări. Astfel, la nord de sat curg Crișul Alb și Cigherul, care se și varsă în Criș la aproximativ un Km în aval. La sud de sat curge Canalul morilor. În aceste ape trăiesc multe specii de pești, vidre și

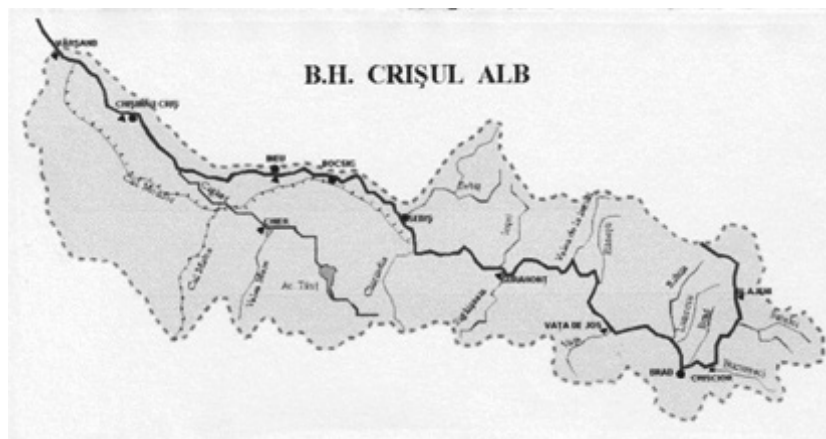
³⁴ Centrul Meteo Arad și Stația Meteo Chișineu Criș.

³⁵ Centrul Meteo Arad

păsări semiacvatice. Prin urmare, aceste ape curgătoare sunt locul de scaldă și de pescuit. De asemenea, vegetația ascunde o bogată resursă cinegetică.

Crișul Alb izvorește din Munții Apuseni, respectiv satul Criș din comuna Blăjeni, Județul Hunedoara, trece în județul Arad, pe o porțiune de 500 metri marchează frontiera româno-ungară, apoi în țara vecină se unește cu Crișul Negru. Este cel mai lung dintre cele trei Crișuri, și anume 236 Km, iar suprafața bazinului său hidrografic este de 4. 275 km², colectând apele a 46 de afluenți, pâraie și râuri, dintre care cel mai important este Cigherul.

Principalele localități prin care, în curgerea sa, Crișul Alb traversează sau trece prin hotarul acestora sunt: municipiul Brad, Baia de Criș, Tălagiu, Gurahonț, Dieci, orașul Sebiș, orașul Ineu, Șicula, Zărand, orașul Chișineu Criș, Vărșand, iar în Ungaria orașele Gyula și Békés.

Regimul hidrografic al râului este următorul: în lunile martie-mai sunt ape cu debite mari iar în august-octombrie sunt ape cu debite mici. Scurgerea medie multianuală specifică este redusă, ea fiind de numai 1-31 litri/secundă pe km². Cu toate acestea, Crișul Alb a provocat și provoacă adeseori inundații. Până în 1971, când s-au ridicat diguri între Crișul Alb și Cigher, adeseori primăvara zonele numite Târsăli și Cherepțel, printre cele mai fertile din hotarul Zărandului, deveneau întinse lacuri, de nu li se vedeau malurile. Totuși, după retragerea apelor aluviunile depuse erau încărcate de nutrienți, asigurându-se astfel recolte bogate. De asemenea, Crișul depunea balast și nisip care era folosit pentru construcții.

La *Iaz, Râtu cu jâcei, Dolmașul Grigorie* și *Podul Sânitii* erau locurile de scaldă, unde nisipul fin formau plaje excelente.

Merită să consemnăm în acest context faptul că hidronimul Criș (Crișul Alb, Negru și Repede, unite) a dat numele unei mari provincii românești, și anume *Crișana*. *Țara Crișurilor* sau *Crișana* a reprezentat în secolele VIII - IX ale primului mileniu al erei noastre și o realitate politică, nu doar geografică. Ne referim la ducatul lui Menumorut ale cărui hotare ni le înfățișează Anonymus în cronica *Gesta Hungarorum*.³⁶

³⁶ Vasile Frătilă, *Toponimie și dialectologie*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Confluența Cihgherului cu Crișul Alb (foto Florin Lucaci)

Râul Cigher, principal afluent, izvorește din Munții Zărandului, respectiv de sub vârful numit *Piatra păcurarului*, din hotarul satului Văsoaia. Cigherul are o lungime de 56 Km, străbătând hotarele Nadășului, Tauțului, Șilindiei, Seleușului, vărsându-se la Zărand în Crișul Alb. Cigherul are un bazin hidrografic de 856 km². În amonte de comuna Tauți s-a construit un baraj, rezultând un frumos lac de acumulare folosit în scop piscicol și de agrement.

Până prin 1960 zărandanii cultivau cânepă, pe care o puneu la topit în Cigher, amestecând peștișorii de care se ocupau copiii. *Dălbina*, *Șovărel* și *Fântânuța* erau cele mai bune locuri de scaldă, unde se zbenguiau băieții, iar fetele și femeile făceau baie la *Călicuță*, unde apa era puțin mai sus de genunchi.

Tot până prin anii '60, pe malul Cigherului românii din sat produceau aproape la scară industrială văiușă pe care o vindeau țăranilor. Tot până atunci, pereții caselor erau construite din văiușă sau din pământ bătut și văcălite cu pământ galben aluvionar de la Cigher.

Canalul Morilor a fost construit între 1833 și 1840. Lungimea totală a canalului este de 92 km, respectiv de la zugăul din Buteni, unde apa este captată din Crișul Alb și până la Vărșand unde se varsă înapoi în Criș. Inginerul care a proiectat și urmărit execuția a fost Ióséf Beszédes, iar cei care au subvenționat construcția erau marii proprietari de pământuri, grofi și baroni maghiari. Prin construcția acestuia se „putea muta pe el morile cu stăvilarele lor dăunătoare pentru curgerea firească a Crișului Alb”, conform celor scrise de Gaal Jenő în *Monografia Aradului*, vol II, 1898 și începerea lucrărilor de regularizare a cursului acestuia.”³⁷ Așadar, construindu-se pe Canal 15 mori se putea trece și la amenajări pe Crișul Alb. I Galátcz consemna că la 1830 au „existat un număr de 36 de mori pe râul Crișul Alb și pâraul Cigher”³⁸.

În zona Zărandului, apa de pe Canalul Morilor s-a folosit într-o perioadă pentru orezării, dar mai ales pentru irigarea culturilor de legume în perioada fostului C.A.P., activități nerentabile și abandonate.

³⁷ Dragoș Aurel, *Istoricul Canalului Morilor Palatinul József al Crișului Alb din Comitatul Arad*, „Vasile Goldiș” University Press, 2011, p. 19.

³⁸ I. Galátcz, *Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor (Alb și Negru) și Beretăului, Oradea*, vol II, 1896, p. 421.

2.4. Flora

Din punct de vedere fizico-geografic, hotarului localității Zărand se încadrează în ținutul de silvostepă, specifică întregii Câmpii de Vest. În compoziția florei sălbatice se întâlnesc pajiștile, dar și terenuri agricole pe locul fostelor pajiști și păduri, rămânând doar numele *Pădurea satului*.

Pășunile sunt o zonă care înconjoară satul, în partea de sud numindu-se *Sâci*, iar în nord între Cigher și sat *Rât*. Pășunea cea mai întinsă, numărând sute de hectare este într-o zonă de la hotarul cu Sântana și se numea *Nimaș*. Pășunile s-au menținut, în general, pe terenurile cele mai puțin fertile. Vegetația lor a suferit influența puternică a pășunatului. Ierburile din fânețele și pădurile acestui teritoriu aparțin în cea mai mare parte gramineelor, principalele specii fiind Firușa de Fânețe (*Poa Pratensis*), Păiuș (*Festuca Valenaiaca*), Pir gros (*Cydou Dactilon*), Pir târător (*Agropiron Repens*), Perinița (*Artemisia Campestris*), Firuța cu bulbi (*Poa bulbosus*), Colilia (*Stipa Joannis*), Pelinița de stepă (*Artemisia Austiaca*), Rogozul (*Caria Paceox*).

Înfățișarea actuală a câmpiei Zărandului este rezultatul acțiunii directe și îndelungate a sătenilor, care au acționat la deștelenirea pășunilor și fânețelor în scopul transformării acestora în terenuri arabile, cultivând grâu, porumb, orz, ovăz, dar și plante tehnice precum cânepa, floarea soarelui, sfecla de zahăr și multe leguminoase. floarea-soarelui, soia, sfeclă de zahăr, diverse legume.

2.5. Fauna

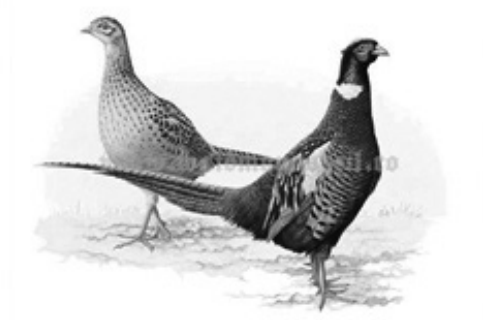
Lucrările de canalizare și desecări, întreprinse sistematic încă dinainte de 1900, alături de defrișarea pădurii au dus la dispariția unor mamifere și păsări de pădure, dar și unora de câmpie, așa cum a fost dropia, numită la Zărand *tuzuc*, calchiere după maghiarul *túzok*. Ultimile dropii fiind vâdate în anii '50.

Astăzi în hotarul Zărandului se întâlnește iepurele de câmp, fazanul, căpriorul și chiar mistrețul, îndeosebi în lunca Crișului Alb, zona Chereptel, iar legat de cele trei cursuri de apă se întâlnesc gâște și rațe sălbatice, toate speciile enumerate constituind baza vânatului legal. Semnalăm de asemenea prezența rozătoarelor: popândăul, hârciogul, șoarecele de câmp etc., iar dintre păsări se întâlnesc frecvent prepelița, graurul, eretele alb, privighetoarea, pițigoiul, vrabia, ciocârlia etc.

Se mai întâlnesc: popândăul (*Citellus Citellus*), hârciogul (*Cicetus Cricetus*), șoarecele de câmp (*Microtus Arvaris*), animale care aduc mari pagube agriculturii, din care cauză s-a urmărit stărpirea lor.

În apele curgătoare, respectiv Crișul Alb, Cigherul și Canalul Morilor se pescuiesc multe specii de pești, precum: somn, știucă, șalău, crap, caras, clean, plătică, morunașetc. De asemenea, în aceste ape trăiesc vidre și bizami.

Zărand - Un nume istoric

Firește, dintotdeauna zărandanii au crescut și multe păsări și animale domestice. Nu există gospodărie țărănească în care să nu fie crescute găini, rațe și găște, iar uneori și curci. Data fiind întinsele pășuni, există mari turme de oi, dar în fiecare gospodărie sunt crescuți porci din diverse rase și mai rar vaci cu lapte, deși cândva, mai cu seamă înainte de colectivizarea agriculturii, existau mari ciurde de vaci și vițele (gule) care erau separate pe nimaș, dar și sute de cai ținute în herghelii (stavă).

2.6. Hotarul satului și denumirile vechi

În istoria Zărandului hotarul a variat funcție de contextul politic și militar. După intrarea sub stăpânire austriacă a început o perioadă de relativă pace. Cercetând catastiful de la 1745/6, Gheorghe Ciuhandu reține în dreptul Zărandului, *opidum* pe atunci, că avea un hotar în care se asigura o anumită prosperitate. Astfel, el consemnează că „Zărandul, opid, are: *lignatio*, pășunat, pescărit, terenuri arabile de ajuns; dar în anul trecut de-abia a avut ceva câștig, din locurile cultivate, din pricina ploilor. Are și birt (*educillum*).”³⁹ Or, de aici reies anumite aspecte. Interesante sunt denumirile zonelor ce

³⁹ Gheorghe Ciuhandu, *Op. cit.*, p. 142.

compun acest hotar, unele prin etimologia lor dezvăluie anumite aspecte istorice. Fără a intra în detalii inutile, vom consemna alfabetic câteva în acest context, și anume:

Beșineu nu este, cum s-ar crede, un nume legat de vânturile date de cineva care a înfulecat fasole cu ciolan afumat, adică *beșină*. Etimologia este complicată și trimite prin intermediere maghiară la un trecut istoric îndepărtat. Este vorba de pecenegi, un popor migrator turcofon, numit de unguri *besenyő*, care a fost prezent în părțile noastre alături de români, unguri și cumani prin secolele XI - XIII. Spre exemplu, în anul 1224, regele maghiar Andrei al II-lea confirmă, prin bulă de aur, privilegiile acordate coloniștilor sași și atestă existența vlahilor și a pecenegilor ca vecini prin noțiunea geografică „*silva blacorum et bissonorum*” (pădurea vlahilor și pecenegilor). De altfel, istoricul maghiar György Györffy consideră că etnonimul *besenyő* ar fi însemnat „pădurean”.⁴⁰

Ținând seamă de aceste aspecte, *Beșineul* din hotarul Zărandului ar fi fost cândva locul în care fie a fost o tabără militară sau o localitate a pecenegilor, fie un pâlț de pădure numit *silva bissonorum*.

Cherepșel este terenul aflat între *Târseli* și confluența Cigherului cu Crișul Alb, respectiv locul unde a fost cândva cetatea Zărandului.

Chindărat este un nume care are corespondență în maghiară, *kindarat* însemnând grădină mică. Prin urmare, cândva locul ar fi fost folosit pentru culturi specifice grădinilor, adică legume, vie și pomi fructiferi.

⁴⁰ Wikipedia, 03.02.2024, ora 15.

Kraly este o denumire interesantă, întrucât în maghiară cuvântul desemnează o coroană. Coroana are semnificații multiple, respectiv de la simpla podoabă la coroană regească sau coroană mortuară. De ce i s-a zis unei zone din pământul Zărandului *Kraly* nu avem cum ști. Putem în schimb specula.

Liporhaz este o denumire ce vine în mod evident din maghiară. În cartea sa de amintiri, Florin Lucaci afirmă că a descoperit pe o hartă din secolul al XIX-lea o însemnare, respectiv „*Edelsheim Gyulai Lipothaza*”, care se referă la zona din vestul satului, înspre intersecția ce duce la Sinteia Mică⁴¹. Așadar, locul amintește de unul dintre conacele baronului Edelsheim.

Moroț este numele unui loc mlăștinos, astăzi asanat. Dacă acest cuvânt ar proveni din maghiară, unde *Morotz* este nume de familie, având semnificație de om care se încrunță, atunci acel loc pare să fie denumit metaforic. Ca metaforă, ar trimite la acei săteni din Zărand proprietari de pământ acolo și care nu puteau fi decât încrunțați în fața aceluși teren îmbâcsit de apă și care pune sub semnul întrebării rodul muncii lor.

Din perspectivă istorică, putem specula asupra unei relații cu Menumorut, amintit de Anonymus ca duce al teritoriului de la nord de Mureș, Crișana de astăzi. Anonymus scrie că Menumorut a fost nepotul lui Morout, duce în Bihor. Or, în acest caz, traducerea corectă ar putea să fie Menu Morout, adică Menu al lui Morout.⁴² Prin urmare, locul ar trimite cumva la acel duce de numele căruia se leagă o formațiune prestatală, existentă aici la venirea ungarilor în secolul al IX-lea, așa cum scrie în *Gesta Hungarorum*.

⁴¹ Florin Lucaci, *M-am născut în Zărand*, Arad, 2011, p. 70.

⁴² Wikipedia, 03.02.2024, ora 16.

Pădurea satului este numele prin care identificăm astăzi câmpul de dincolo de Cigher. Cândva a fost acolo o pădure, din moment ce Gheorghe Ciuhandu enumeră ca bogăție *lignatio*, care în latină înseamnă „loc unde se taie lemnele; aprovizionare cu lemne”⁴³ Se pare că nu exista doar pădure ci și o formă manufacturieră de exploatare și comercializare. În cazul locului desemnat prin expresia *Pădurea satului* vorbim de pădurea ce aparținea de sat, exploatată în devălmășie de zărândani, fiind distinctă de pădurea aflată în proprietatea șirului de stăpâni (grofi și baroni) ai Zărandului.

Tășnic este denumirea folosită doar de zărândani și seleușeni pentru Crișul Alb. Se pare că acest nume s-a format prin fenomenul lingvistic al atracției paronimice de la un canal aflat între Cigher și Crișul Alb, care a fost marcat pe harta josefină cu denumirea *Darnig*.

Târsăli, un nume care trimite la o fostă pădure, aflată între *Pădurea satului* și Crișul Alb, respectiv la cea aflată în domeniul nobiliar al grofilor și baronilor. Numele trimite evident la acțiunea târsirii și la unealta cu ajutorul căreia se curăță un teren după despădurire, încât să fie bun pentru cultivarea cu cereale.

Desigur, se poate continua cu alte exerciții etimologice și speculative asupra toponimelor legate de diversele zone din hotarul Zărandului. Rămâne la plăcerea cititorilor din Zărand să inițieze asemenea exerciții. Mă rezum doar să menționez și alte denumiri de zone din hotar, unele vădit românești (*La păr*, *Cotu Birtului*, *Cânipiști*, *Fântâna prostului*, *Fântâna*

⁴³ *** *Dicționar latin-român*, Editura Științifică, București, 1962, p. 404.

lu' Gherman, Pustă, Ciutărie, Pruniște, La goron, La bisericuță etc.), altele cu influență maghiară (Botkos, Ciumătăleci, Nimaș, Uștăleci).

Capitolul al III-lea Zărandul. Repere istorice

Unde-i cetatea Zărandului?! Unde îi sunt ruinele? Nicăieri! Astăzi nu i-a rămas decât numele și, legat de acesta, câteva obiecte recuperate de arheologi (unelte, vârfuri de săgeți, fragmente ceramice). În urmă cu mai bine de o mie de ani, așa cum reiese din unele documente, exista în zonă o „populație așa de veche și de compactă, cum era și mai este cea românească, care nu se poate să nu fi avut și o viață de oraș la nivelul vremilor trecute. Străvechea noastră organizație specifică, a voievodatelor și a cneziateilor, care trebuiau să-și fi avut sediile lor statornice, implică existența înfiripărilor supra-rustice, ca o necesitate logică și ca o verigă firească în dezvoltarea organică a unui popor așa de numeros, ce nu putea fi oprită pe loc.”⁴⁴

Istoria Zărandului cuprinde în nuce istoria românilor din Ardeal, implicit din întreaga țară. Deja cu primul capitol al monografiei se deschide orizontul problematic al localității. Întrucât Zărandul este amintit cu acest nume în *Gesta Hungarorum*, cap. LII, cel mai vechi document istoric maghiar, ca existând aici la anul 900 ca parte a voievodatului condus de Menumorut, atunci reiese că localitatea se plasează între cele mai vechi așezări din Ardeal și din țară. Că Zărandul exista înainte de venirea triburilor lui Arpad și era o cetate importantă din formațiunea prestatală a lui Menumorut rezultă indirect,

⁴⁴ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.*, p. 206.

prin analiza toponimică a vecinătăților. Deși toate localitățile din jur au fost și sunt românești, totuși denumirea acestora poartă amprentă maghiară, adică Șicula, din magh. *Sikula* la anul 1235; Seleuș, din magh. *Szoloss* sau *Csigérszöllős*, la anul 1113; Cintei, din magh. *Csenthey* la anul 1391; Ineul, din magh. *Borosjenő* la anul 1214; Aradul, de la magh. *Orod/Urod*, la anul 1028. Și putem continua.

Relativ la această cetate din Zărand, Márki Sándor afirmă că „în hotarul localității se mai vedeau, în 1840, niște ruine, de pe cari se mai putea descifra prezența unor frescouri (Márki : o.c. I. 253)” Numai că, susține Gheorghe Ciuhandu, în istoriografia maghiară adevărul este ocultat, afirmându-se altceva, și anume: „Orășelul Zărand să fi fost o așezare arpadiană chiar, unde să fi stăpânit, încă dela venirea Maghiarilor, ducele lor Velek. a) Dela această localitate, care avea pe vremuri și o cetate, care să fi fost cea mai veche dintre toate cetățile țării b) și dela care și-ar fi luat numirea însuși comitatul cu aceeași numire”⁴⁵

Vremuirea timpului și mai ales oamenii, prin răutate și nepăsare, sunt cauze ale distrugerii. Năvălirea mongolilor în 1241, alte războaie, inundațiile, dar chiar și oamenii locului au nimicit cu totul urmele istorice. În primii ani ai secolul XX, așa cum reiese din spusele bătrânilor din Zărand, primarul de atunci, Coste Gligor (Ghiguța), i-a pus pe oameni să dărâme zidurile ruinate, să încarce în care trase de boi pietrele care mai răseseră și să le aducă în sat pentru a pava cu ele trecerile

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 206-207.

dintre ulițe.⁴⁶ Dar ce a mai rămas, elementele de fortificare, valurile de pământ, au fost distruse cu totul în 1971 – 1972, când a fost construit digul pentru valea Cigherului.

Desigur, desfigurarea istoriei la Zărand nu-i un caz singular. Există multe cazuri celebre de orașe și cetăți rămase ruine, cum ar fi *Persepolis*, fosta capitală a Imperiului Persan din antichitate sau *Karakorum*, capitala celui mai mare imperiu, Imperiul Mongol.

De ce răscolim astăzi prin memoria unor vremuri demult apuse? Se pare că mocnește un conflict în firea omului legat de starea lui existențială. În mod straniu omul este blocat și trăiește doar într-un timp al prezentului sau cum ar spune marele teolog și filosof Augustin de Hipona în *prezentul din cele trecute, prezentul din cele prezente și prezentul din cele viitoare*. În schimb, omul este stăpân pe spațiu, parcurgându-l după cum vrea în oricare direcție. Prin urmare nu-i de mirare că dintotdeauna trecutul istoric a exercitat o puternică atracție, care i-a făcut și pe români, fie specialiști în domeniu, fie doar simpli oameni dominați de curiozitate, să-și pună întrebări, să scormonească pământul, să caute prin arhive, prin biblioteci și să reconstituie imaginea unei lumi ce nu mai poate fi trăită, ci doar re-trăită sub forma cunoașterii.

În cazul românilor interesul pentru trecutul omenirii și al locuitorilor spațiului „carpato-danubiano-pontic”, cu expresia consacrată, apare relativ târziu, comparativ cu al cărturarilor și istoricilor din occidentul european. Este vorba de cronicarii din Moldova (Grigore Ureche, 1590 – 1647; Ion Neculce, 1672

⁴⁶ Florin Lucaci, *Op.cit.*, p. 14.

– 1745; Miron Costin, 1633 –1691), din Țara Românească (Constantin Cantacuzino, 1639 – 1716); de cărturarul și istoricul Dimitrie Cantemir, 1673 – 1723.

Spre comparație, în Grecia antică apar pentru prima dată scrieri axate pe problematica istoriei, respectiv cercetarea și descrierea evenimentelor trecute, adică: Herodot (484 – 425 î.Hr.) este considerat părintele istoriei, prin modul în care a tratat evenimentele pe care le-a consemnat în scrierile sale; Tucidide (460-390 î.Hr.), istoric atenian, autor al unei vaste monografii asupra Războiului peloponesiac; Xenofon (430 – 354 î.Hr.) a fost un istoric și un discipol al lui Socrate. În Imperiul Roman îi avem pe: Titus Livius (59 î.Hr.–17 d.Hr.) a fost un istoric roman, autor al unei monumentale istorii a Romei, *Ab urbe condita* (De la fondarea Romei); Gaius Cornelius Tacitus (54-120 d.Hr.) a fost un om politic și unul din cei mai importanți istorici romani, considerat părintele istoriografiei latine; Dio Cassius (155 sau 165/166 – 229 d.Hr.) a fost un cunoscut istoric din Imperiul Roman. În Imperiul Bizantin îl avem pe Priscus din Panium (410 – 471d.Hr.), care a fost un diplomat bizantin și istoric. Ca teolog și istoric al Bisericii creștine îl avem pe Eusebiu din Cezareea (265 – 340 d.Hr.) etc.

În Evul Mediu occidental se manifestă de timpuriu o serie mare de cronicari și istorici, dintre care vom menționa doar câțiva, adică: Gregor de Tours (538 - 594) a fost istoric și hagiograf. Lucrarea sa *Zece cărți ale istoriei* constituie cel mai important izvor pentru perioada de tranziție de la Antichitatea târzie la Evul Mediu timpuriu; Secundus de Trento (sec. VI - VII), a scris o istorie a longobarzilor; Widukind de Corvey (925

-973) a fost un istoric saxon; Amato de Montecassino, (1010 – 1090), istoric italiano-normand și lista poate continua.

Dar *prezentul din cele trecute* nu-și are expresia doar sub forma unor re-construcții cognitiv-conceptuale, ci și cognitiv-estetice. Altfel spus, cunoașterea istoriei unui popor presupune pe lângă tratate și studii riguroase și expoziții de unelte, arme, sculpturi, picturi, bijuterii etc., respectiv obiecte prin care reconstituim intuitiv imaginea unei epoci. Este vorba de o instituție specială numită *muzeu*. Cuvântul *muzeu* provine din latinescul *museum*, preluat din greaca veche, *mouseion*, semnificând un loc sau un templu dedicat muzelor. Clio, muza istoriei, era reprezentată ca o tânără printre cărți, ceea ce sugerează două lucruri: a) imaginea adecvată a trecutului presupune corelația dintre re-construcția cognitiv-conceptuală și cea cognitiv-estică; b) specializarea acestor re-construcții sub forma unor muzee de artă, de arheologie, de istorie, de istorie culturală, de istorie militară etc.

Se pare că primul muzeu ar fi fost constituit încă din antichitate pe lângă biblioteca din Alexandria. Într-un articol, *Constituirea colecțiilor muzeale și apariția muzeelor publice*⁴⁷, Dorin Horațiu Groza consideră că interesul pentru istorie și implicit pentru valorile antichității îl regăsim cu precădere în perioada de sfârșit a Evului Mediu. Renașterea avea să substituie colecțiilor de antichități ideea de colecție de bunuri culturale. Așa se explică de ce primele colecții publice de sculpturi antice, de numismatică, de manuscrise și carte

⁴⁷ Dorin Horațiu Groza, *Constituirea colecțiilor muzeale și apariția muzeelor publice*, Wikipedia, 05.02.2024, ora 10.

veche au apărut la Roma și în alte orașe-stat italiene, iar primul muzeu este Muzeul Capitolin înființat de Papa Clement al XII-lea în anul 1734. La începutul secolului al XIX-lea, sub influența ideilor iluministe, se constituie muzee în marile orașe ale Europei. În Transilvania Palatul Brukenthal devine în 1817 muzeu public. În România se înființează la București în anul 1864 Muzeul de Istorie Naturală, în 1948 Muzeul Național de Artă în Palatul Regal, în 1970 Muzeul Național de Istorie a României.

Este evidentă întârzierea istorică în România. Or, de aici și efortul istoricilor și muzeografilor pentru cercetare, la care se adaugă cercetările locale sub forma monografiilor. Sub această idee, a unui studiu științific amplu, concep și eu monografia Zărandului în contextul istoriei strămoșilor daci, a daco-romanilor, străromânilor și românilor, de atunci și până astăzi.

Pentru o încadrare cât mai clară și sistematică a istoriei Zărandului consider necesar ca în prealabil să ne raportăm la periodizarea consacrată. Astfel, avem ca referință:

Preistorie (3 milioane de ani - 4000 î.Hr.)

Antichitatea (4000 î.Hr. - 600 d.Hr.)

Epoca medievală (600 - 1500)

Epoca Renașterii (1500 - 1700)

Epoca modernă (1700 - 1900).

Istoria contemporană (1900 -)

În această periodizare, asumată de Occident, s-a ținut seamă de inventarea scrisului și apariția primelor civilizații: Sumer, Egipt, Asiria, Babilon, de ascensiunea marilor culturi

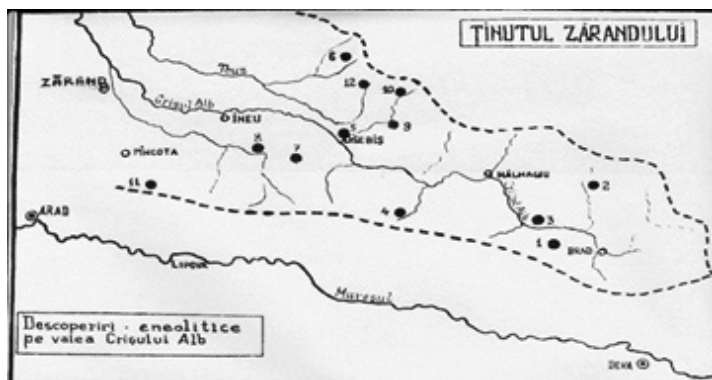
și civilizații antice, Grecia antică și Roma antică, de căderea Imperiului Roman de Apus la anul 476 d.Hr. și a Imperiului Bizantin la anul 1453, de Revoluția franceză la 1789, de cele două războaie mondiale.

În cazul Europei răsăritene, implicit a României, s-a ținut seamă de o anumită întârziere în ceea ce privește persistența feudalismului și introducerea reformelor necesare modernizării societății.

În cazul Zărandului, relativa sărăcie a datelor presupune o încadrare relativă. În acest sens, am comasat epocile preistorice și antice, respectiv am cuprins între limitele acestei perioade descoperiri de secol VII d.Hr. Istoria Zărandului în Evului Mediu începe mult mai târziu decât data standard, adică odată cu venirea ungurilor, sfârșit de secol IX, început de secol X. Epoca modernă debutează prin cucerirea zonei de către Imperiul Habsburgic și introducerea unor reforme, iar cea contemporană cu înfăptuirea României Mari.

3.1. Orizonturi preistorice și antice

Istoria unei comunități, implicit a Zărandului, se integrează în istoria ținutului, din moment ce a fost capitală de comitat și de district, dar și în istoria neamului românesc în ansamblul lui. Or, urme de civilizație străveche au fost scoase la iveală prin descoperirile arheologice făcute în ultimul timp în vestul României. În cazul Zărandului, am în vedere o situație analogică la numeroasele așezări aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului pe valea Crișului Alb pînă spre culmile Munților Apuseni.

Florian Dudaș în cercetările sale a prezentat și analizat importante descoperiri arheologice care atestă existența unor așezări neolitice și eneolitice în Ținutul Zărandului⁴⁸. Dintre aceste amintesc aici cele de la *Sebiș*, unde au fost descoperite urme de arsură, chirpic, cărbune, fragmente ceramice, numeroase așchii reziduale și mai multe unelte de silex și obsidiană; *Cuied*, urme de locuire preistorică constând din fragmente ceramice, unelte din piatră, chirpici, resturi menajere și trei figurine de lut ars; *Clit*, unde cu prilejul descoperirii și cercetării arheologice a unei cetăți dacice, au rezultat o serie de fragmente caracteristice culturii Coțofeni, ornamentate cu incizii, linte și împunsături succesive. Au fost identificate printre ele și câteva fragmente lucrate într-o manieră Vucedol. Toate aceste urme par a semna la sfârșitul neoliticului pe „gurețul” de la Clit existența unui restrâns sălaș păstoresc sezonier, iar la *Șilindla* - „Satul Mic”, pe locul

⁴⁸ Florian Dudaș, *Descoperiri eneolitice pe valea Crișului Alb*, <https://biblioteca-digitala.ro>, 05.02.2024, ora 15,30.

descoperirii impresionantului tezaur monetar dacic, în toamna anului 1968, au fost descoperite urme ceramice prezentînd o ornamentație specifică culturii Coțofeni.

La aproximativ 20 de Km sud de **Zărand** există un sit arheologic fabulos - „Cetatea veche de pământ” de la Sântana, cea care are vechimea cetății Troia. Aici s-au făcut descoperiri deosebite. În anul 1888, cu prilejul construirii căii ferate, s-au descoperit fragmente ceramice, morminte și un tezaur alcătuit din 23 de podoabe de aur – brățări, inele, pandantive – care sunt astăzi la muzeul din Budapesta.

Pandative de aur descoperite la *Cetatea veche de pământ*

În ultimii ani, respectiv din 2008, la una din cele mai mari fortificații ale epocii bronzului din Europa fac săpături sistematice arheologi din România și Germania. Au avut loc descoperiri izolate și au fost recuperate proiectile de praștie din lut, vârfuri de săgeți și diferite alte artefacte, multe din

bronz. Din săpăturile ultimilor ani și ceea ce se cunoaște astăzi, cetatea preistorică de la Sântana poate fi încadrată între anii 1400 și 1200 î.Hr.

Cu diferite ocazii au fost scoase la iveală urme de locuire omenească, constând din unelte din bronz, fier și podoabe la Chișineu Criș, Sântana, Moroda, Socodor, Șiclău.

De prin secolele IV – III î.Hr. putem vorbi pe valea Crișului Alb, de la unirea cu Crișul Negru și până spre izvoare în zona Munților Apuseni de populație sedentară, respectiv de daci. Un argument în acest sens este tezaurul de la Șilindia de pe valea Cigherului. El conținea cca. 800 de monede, aproximativ cca. 10-11 kg de argint, împărțite între Complexul Muzeal Arad (366 piese), Muzeul Țării Crișurilor din Oradea (361 piese) și colecția Liceului din Ineu (2 piese). Acest tezaur „ne atrage atenția asupra unui proces de diferențiere socială, bazată pe avere sub formă de metal prețios, dar poate și sub alte forme pe care nu le putem sesiza încă direct, care se manifestă în sânul societății dace încă din secolul al III-lea î. Hr. Aceste diferențieri, precum și schimbările de statut social pe care le implică, evoluează inițial lent, dar ele se accelerează și iau proporții mai mari de pe la jumătatea secolului II î. Hr. Este cert însă că începutul acestui proces este atestat cel puțin de pe la jumătatea secolului al III-lea î. Hr.”⁴⁹ Tezaurul indică clar un anumit nivel de civilizație, implicit putere politică și militară din moment ce geto-dacii băteau monede.

⁴⁹ Eugen Chirilă; Mircea Barbu, „Moneta dacică din vestul României”, în *Zi-ridava XVIII*, Arad, 1993, p. 37, <https://biblioteca-digitala.ro>

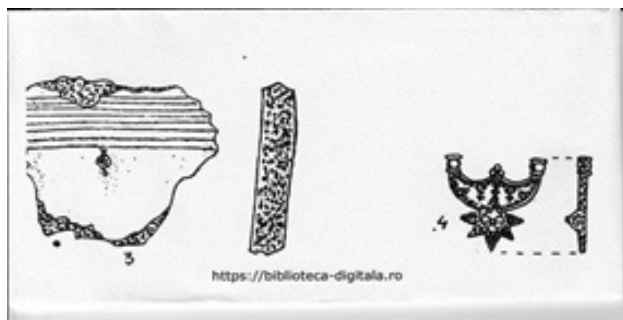

Monede din Tezaurul de la Șilindia

După războaiele din 101 d.Hr. și 105-106 d.Hr. s-a constituit provincia Dacia, încorporată în Imperiul Roman, dar zona inferioară a Crișului Alb a fost lăsată afară. „Este cunoscut că teritoriul Banatului e străbătut în direcția sud-nord de trei linii de valuri distincte.” Linia de mijloc „trece la nord de Mureș prin hotarele comunelor Sîmbăteni, Ghioroc, Cuvin și Covăsînt, de unde se îndreaptă apoi pe lângă localitățile Șiria, **Zărand**, Sinteia Mare și Adea.”⁵⁰

⁵⁰ Egon Dörner și Vasile Boroneanț, „O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre”, în *Ziridava*, Nr.II/1968.

Dacii liberi, cei rămași în afara provinciei romane, sunt confirmați aici prin numeroase descoperiri arheologice. Ei lucrează pământul, cresc vite și practică meșteșuguri aferente activităților agrare. Sunt organizați în obști teritoriale.⁵¹ Totuși, ei intră în procesul istoric al romanizării. În acest sens, interesantă este descoperirea întâmplătoare de la Șicula, zona *Paisa*, în vecinătate cu hotarul Zărandului (*Gălășăul*), care indică permanența locuirii aici. Astfel, „în locul numit «Paisa» (la circa 2 kilometri de Șicula) la 5 metri de digul Crișului Alb, spre satul Chereluș, au apărut pe arătură numeroase fragmente ceramice aparținând unor epoci diferite. Alături de ceramica preistorică care este puternic fărâmițată, îngreunând astfel atribuirea culturală, au apărut și câteva fragmente ceramice de secol VII (Pl. I, fig. 3) împreună cu un cercel de factură bizantină (Pl. I, fig. 4).”⁵²

⁵¹ Ioan Tuleu, *Satul dintre bălți*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2008, p. 12. <https://biblioteca-digitala.ro>.

⁵² Dan Băcuet; Lorand Bordi, „Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șicula”, în *Ziridava XIX - XX*, Arad, 1996, p. 95, <https://biblioteca-digitala.ro>.

După retragerea aureliană din anul 275 peste teritoriul din zona noastră au trecut vreme de aproape o mie de ani o serie de popoare migratoare de neam germanic și asiatic. Au venit în valuri, unii rămânând mai mult și sfârșind prin a fi asimilați de populația daco-romană, alții trecând mai departe, pierzându-se în întinsul Imperiului Roman. Unii au lăsat urme păstrate în toponimia zonei, alții au rămas cu numele doar prin documentele Imperiului Roman și cel Bizantin. În această perioadă a formării poporului român stăpânirea goților a fost doar „parțială și de scurtă durată”, a gepizilor ceva mai lungă (un tezaur al acestora fiind descoperit la Sănnicolaul Mare), hunii și avarii nu au reușit să influențeze viața autohtonilor, alte valuri migratoare „au fost efemere cu excepția bulgarilor și maghiarilor.”⁵³

Priscus din Panium, un diplomat bizantin, istoric și sofist grec, dă mărturie de faptul că în zona noastră se vorbea în sec. al V-lea o limbă asemănătoare latinei, respectiv așa-zisa latină vulgară. În drumul spre reședința lui Attila el descrie așezări și oameni. Un fragment este revelator: „Îmi petreceam vremea preumblându-mă pe dinaintea împrejmuirii caselor, când îmi ieși în cale cineva pe care îl socotii, după îmbrăcămintea sa scitică, drept un barbar; el însă mă salută pe grecește; spunându-mi (*Χαῖρε*) (salutare) așa că mă cuprinsese mirarea: că un bărbat scit știe grecește. Căci, fiind o populațiune amestecată, la întâmplare, pe lângă limba lor barbară, se silesc să grăiască sau limba Hunilor sau a Goților sau a Ausonilor,

⁵³ Ioan Lupaș, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988, p. 9.

și anume aceia dintre ei cari au de a face cu Romanii.”⁵⁴ Este vorba de *limba ausonilor*, adică termenul grecesc pentru latină, iar prin extensie desemna limbile vorbite de diferite populații latinofone din fostul Imperiu Roman. Pe un teritoriu mare din Balcani „pânzele de populație latinofonă” au reușit „să își păstreze și să își dezvolte limba de origine latină, în pofida presiunii demografice și politice slave, turanice și turcice la nordul Dunării”⁵⁵.

3.2. Epoca medievală (900 - 1700)

Logica și bunul simț, ca respect pentru știința istoriei, ne impun să acceptăm cel puțin ca ipoteză că Zărandul era prin secolul al IX-lea un loc în care viețuiau oameni. O scurtă examinare:

(i) Dacă numele *Zărand* era moștenit de la iazygi (ipoteza cea mai plauzibilă dintre cele cinci examinate în capitoul I), iar aceștia au locuit alături de daci în zonă prin sec. II – V d.Hr., atunci atestările localității relative la secolele XII-XIV (1150, 1198, 1214, 1318) mai pot fi considerate valide?

(ii) Dacă ducele Arpad (845 - 907), primul conducător al Ungariei, conform cu *Gesta Hungarorum*, cap. LII, dăruiește lui Velek comitatul Zărandului, parte a ducatului lui Menumorut, atunci nu-i firesc să admitem atestarea localității în perioada respectivă?

(iii) Din documentele cancelariei Regelui Ștefan I (968-1038), printr-un act din 1007, rezultă întărirea daniei pentru

⁵⁴ Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VIII, *Ambasadele lui Priscus*, Editura Bucovina, București, 1936, pp. 95-96.

⁵⁵ Ovidiu, Pecican, *Op.cit.*, p. 93.

urmașii lui Velek, care construiesc un castel acolo. Tot în Zărandul aflat la conflunța dintre Crișul Alb și Cigher s-a înălțat una dintre cele 48 de biserici ctitorite de Regele Ștefan I. Faptele consemnate nu sunt argumente plauzibile legate de atestarea Zărandului?

(iv) Dacă descriera lui Anonymus din *Gesta Hugarorum* se oprește la Regele Ștefan I, atunci cum se justifică afirmația că numele *Zărand* apare pentru prima dată în anul 1150?

Asupra întrebărilor (ii), (iii) și (iv), legate de posibila datare a Zărandului, vom insista cu detalii în rândurile ce urmează.

Maghiarii, o populație de origine asiatică, s-au așezat în Panonia la anul 896. Dintru bun început și-au manifestat spiritul războinic, căutând să se extindă spre vestul Europei, numai că acele incursiuni s-au soldat cu două înfrângeri, una la Merseburg în 933 și alta lângă Augsburg în 955, când au au fost zdrobiți de cavaleria împăratului Otto I. În consecință s-au reorientat spre est.

Despre Menumorut se menționează în *Gesta Hungarorum*⁵⁶, în capitolul XIX, XX, LI și LII. Reproduc aici pasaje relevante, respectiv legate de: a) cererea lui Arpad întemeiată pe relația sa cu Attila; b) refuzul lui Menumorut, din care aflăm că el este moștenitorul din străbuni a voievodatului răpit de Attila și, totodată, este în relație de suzeranitate cu Imperiul Bizantin;

⁵⁶ *** *Cronica Notarului anonim al regelui Bela. Faptele ungarilor*, Ediție bilingvă latino-română, traducerea din latină de Mihail Besan, Editura Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu, 1899. La pasaje citate (a,b,c,d) sunt indicate capitolul, corespunzător originalului latin și pagina conform textului tradus în limba română.

c) supunerea lui Menumorut; d) dovada existenței comitatului Zărand, care avea desigur o reședință. Trebuie să subliniem că *Gesta Hungarorum* este cea mai prețioasă dovadă a prezenței românilor aici. Am păstrat formularea veche din traducerea lui Nicolae Bejan, chiar dacă se citește mai greu.

a) Iar ducele Arpad petrecând câteva zile, primind sfaturile nobililor săi, a trimis soli în fortăreața Bihorului la ducele Menumorut, cerând dela dînsul, ca pe basa dreptului strămoșului său, a regelui Athila, să-i dea pămîntul dela fluviul Zomus (Szamos) până la marginile Nyrului și până la poarta Mezeșului. (XIX, p. 43)

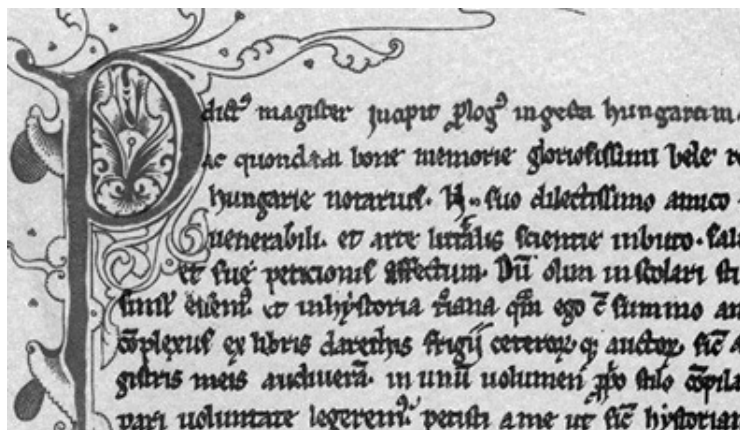
b) Spuneți lui Arpad, ducelui Ungariei, domnului vostru: că îi suntem datori lui ca amic amicului, întru toate ce îi lipsesc, căci este oaspe și are trebuință de multe, dar pămîntul ce l-a ținut din grația noastră nu-l dăm niciodată până când trăim, ne-am supărat și pentru aceea, pentru-că ducele Salanus i-a dat foarte mult pămînt, ori din iubire precum se ȳice, ori din temere, ce se trage la îndoială. Noi însă nici din iubire, nici din temere nu-l dăm, ba nici chiar cât e o palmă de pămînt, cu toate că ȳice că ar aveau drept la el. Și cuvintele lui nu conturbă inima noastră prin aceea că ne ȳice, că se trage din viața regelui Athila, care se numea sbiciul lui Dumnezeu, care tot asemenea cu mână violentă a răpit acest pămînt dela strămoșul meu, dar acum din grația domnului meu, a împăratului din Constantinople, nimenea nu-l poate răpi din mâinile mele. (XX, p. 45)

c) Că Menumorut, care la început cu inimă bulgarică, a trimis cu trufie, prin solii sei vorbă ducelui Arpad, că deneagă a-i da și un pumn de pămînt, acum însă prin acești soli, fiind

învins și resturnat, nu se îndoește a da toată țara, și și pe fiica sa lui Zulta, fiului lui Arpad.[...] Iar ducele Arpad, după consfătuirea nobililor sei, plăcându-i a lăudat însărcinarea lui Menumorout, și când a auzit că fiica lui Menumorout ar fi de o etate cu fiul seu Zulta, n'a voit să amâne rugarea lui Menumorout, și a primit fiica de soție lui Zultu, dimpreună cu toate ce îi s'au promis. Și trimițând soli la Usubuu și Velec, ca serbându-se nunta, să primească pe fiica lui Menumorout de soție lui Zulta, fiului seu, și să aducă cu sine pe fii locuitorilor dați chizeșie și fortăreața Byhor să o dea lui Menumorout. (LI, p.83)

Menumorut era stăpân pe un teritoriu cuprins între râurile Tisa, Mureș, Someș și pădurea Igfon, în Apuseni, implicit Zărandul și valea Crișului Alb, intra în acest teritoriu. În capitolul al LII-lea din *Gesta Hungarorum* este descris momentul de final al cuceririlor maghiare, când ducele Arpad, în semn de prețuire pentru buna slujire, îi dăruiește lui Velek comitatul Zărand, adică:

d) Iar ducele Arpad, primind jurământul frunțașilor și al militarilor Ungariei, a ridicat pe fiul seu Zulta cu mare onoare la rangul de duce. Atunci ducele a dat lui Usubunec, tata lui Zoloucu, fortăreața Bezprem, cu toate ce se țin de ea, și **lui Velucu i-a dat comitatul Zarand** (*Et Veluquio dedit Comitatum de Zarand*), și tot așa a dăruit și celorlalți nobili onoruri și posesiuni. (LII, p. 85)

Gesta Hungarorum, fragment din pagina de început scrisă în latina medievală.

Anonymus mai consemnează că Menumorut moare la doi ani după nunta fiicei sale cu Zultu (Zoltan), fiul lui Arpad, iar în anul 907 moare și Arpad. Am insistat asupra acestor informații întrucât reiese clar din *Gesta Hungarorum* că Zărandul exista pe timpul vieții lui Menumorut și Arpad, implicit cetatea (probabil, inițial de pământ cu palisade din lemn), ca centru al comitatului. Numind Zărandul *comitat*, Anonymus nu face decât să echivaleze de fapt noțiunea *comitat*, specifică Occidentului medieval cu noțiunea de *voievodat*, terminologie specifică vlahilor, respectiv românilor și slavilor de la care au preluat denumirea.

Repet ceea ce am mai subliniat la subcapitolul *Comitatul Zărand*, și anume că românii erau organizați în mici cnezate și voievodate, unele funcționând până prin secolul al XV-lea,

ca de exemplu voievodatul Hălmaგიului. De altfel, ceea ce consemna Anonymus legat de Zărand și comitatul aferent în care funcționau local voievodate și cnezate ale vlahilor, este recunoscut și întărit de regele Ștefan I cu ocazia reorganizării regatului.

În vederea stabilirii adevărului istoric, relatarea lui Anonymus despre existența Zărandului ca ținut înainte de venirea ungarilor trebuie coroborată cu rezultatele săpăturilor arheologice. De asemenea, chestiunea vechimii și problema denumirilor trebuie corelată și cu cea legată de Anonymus însuși, respectiv de data la care ar fi putut fi scrisă *Gesta Hungarorum*. Există controverse privitoare la Anonymus inclusiv la istoricii maghiari, subliniate de Nicolae Drăganu în introducere la cartea sa, *Romîinii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. Întrucât în lucrarea originală nu se precizează la care dintre cei patru regi cu numele Béla se face referire, Nicolae Drăganu analizează scrierile a celor mai importanți istorici și lingviști maghiari, germani și români, de unde ar rezulta ca plauzibilă ipoteza că Anonymus ar fi cancelarul regelui Béla al II-lea al Ungariei (1131-1141). Alții susțin ideea că este notarul regelui Béla al III-lea al Ungariei (1172-1196). Dimpotrivă, istoricul György Györffy afirmă că este „cea mai timpurie gestă maghiară, elaborată spre sfârșitul secolului al XI-lea”⁵⁷, adică înainte de anul 1100, ceea ce l-ar indica pe regele Bela I (1060 - 1063).

⁵⁷ Interviu cu György Györffy realizat de János Pótó, în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, Editura Pro-Print Miercurea-Ciuc, 1999, p. 32.

Există controverse legate și de acuratețea descrierilor din *Gesta Hungarorum*. Unii istorici o consideră o sursă de încredere, alții că informațiile sunt îndoielnice. Alexandru Madgearu susține că „analiza mai multor fragmente” din *Gesta Hungarorum* „a demonstrat că această lucrare este în general credibilă, chiar dacă ignoră evenimente și personaje importante și chiar dacă face niște greșeli cronologice”⁵⁸. Pentru Neagu Djuvara adevărul istoric din *Gesta Hungarorum* rezultă din faptul că este prima și cea mai veche descriere a originii și faptelor de întemeiere ale ungarilor. Or, și din aceste aspecte deducem că existența Zărandului nu poate fi plasată în sec. al XIII-lea, cum apare în unele tratate de istorie, ci la cumpăna dintre secolele IX și X.

Interesantă este o altă observație, și anume citându-l pe E. Moór, N. Drăganu reține: „unii dintre eroii maghiari, care ar fi cucerit Ungaria, în narațiunea Anonimului au nume evident slave: Bogat, Bors (slav. Boris) [...] Velec sau Veluc (slav. Velik sau Velek).”⁵⁹ Or, Velecu, potrivit *Gestei Hungarorum*, este cel numit de Arpad „comitele Zărandului”.

Despre vechimea Zărandului ca așezare se dau informații și în *Lexiconul Catolic Maghiar*. „În epoca cuceririi, pământul a fost ocupat de Velek, care a fondat Castelul Zaránd la confluența dintre Crișul Alb și Cigher.”⁶⁰

⁵⁸ Alexandru Madgearu, *Românii în Gesta Hungarorum anonimă: adevăr și ficțiune*. Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2005, p. 147.

⁵⁹ *Ibidem*. p. 13.

⁶⁰ *** *Maghiar Katolikus Lexicon*, litera Z, în *Lexicon@katolikus.hu*, în data de 14.02. 2024, ora 11, 20.

Istoricul György Gyórrffy redă în cartea sa *István király és műve*, cea mai amplă monografie a Regelui Ștefan I, o hartă cu împărțirea Regatului Ungar la anul 1009, în care Zărandul apare cu semnul care indică un castel regal, o curte, lângă care s-a construit o biserică prezbiteriană⁶¹. Încă în timpul regelui Ștefan I Zărandul este loc de pelerinaj, dar și locul în care își avea sediul nobilul castelan (*ispán*) care administra comitatul Zărand, aspect marcat pe o altă hartă care indică perioada 1018 - 1038⁶².

Dacă urmașii lui Velek aveau un castel la Zărand, despre care Márki Sándor spune că era ridicat pe temelia vechii cetăți a lui Menumorut, iar regele Ștefan I a ridicat o biserică acolo la anul 1009, este cât se poate de verosimil să acceptăm că acolo exista deja o localitate. Oricare castel am lua ca exemplu din Evul Mediu european, descoperim că alături era în mod necesar cel puțin o localitate, care asigura războinicilor cele necesare traiului.

Istoria uneori prinde rădăcini prin toponime și antroponime. Astfel, „amintirea lui Menumorut se mai păstrează în zonă prin toponime ca Moroda și *Morotvale* (loc în hotarul Zărandului)”⁶³.

Despre Ținutul Crișurilor se vorbește și în *Legenda Sfântului Gerard* ca parte a ducatului lui Ahtum. Granițele trebuiesc privite în contextul realităților vremii. Ele „sînt definite de legenda Sf. Gerard, care a arătat că «au servit

⁶¹ Gyórrffy György, *István király és műve*, Gondolat, Budapest, 1983, pp. 184-185.

⁶² *Ibidem*, p. 330.

⁶³ Ioan Tuleu, *Op.cit.*, p. 13.

dară acestui bărbat pământurile de la fluviul Criș la părțile Transilvaniei și pînă la Budin și Zoren (Vidin și Severin, n.n.)»”. Descifrând înțelesurile textului citat, Eugen Glück precizează că „părțile Transilvaniei” ale ducatului se referă la „unele teritorii din zona nordică a actualului județ Hunedoara, unde au fost semnalate în tot timpul feudalismului timpuriu, puternice organizații românești (Țara Zărandului) și care au intrat ulterior și în componența comitatului Zărand.”⁶⁴

Nu-l putem omite pe Rogerius, călugăr italian, care ne-a lăsat informații prețioase despre năvălirea mongolă din 1241 prin ținutul Țării Crișurilor în *Carmen Miserabile*. El se găsea în misiune la episcopia din Oradia, când s-a pornit atacul asupra Ungariei. Atunci a fugit furișindu-se prin păduri de la Oradea până spre Cenad, pe Mureș, dar se întoarce și cade prizonier undeva într-o zonă situată între Crișuri. El descrie că vlahii de acolo erau organizați, fiind conduși de cneji, iar tătarii (mongolii) se foloseau de aceștia, așa cum rezultă:

„... era timpul secerișului, au strâns cu toții recolta și au adunat-o în hambare împreună cu paele și cu fânul. Alături de noi steteau și Tătarii și Comanii: foarte mulți se uitau și se bucurau și erau veseli că părinții își răscumpărau viața prin fetele lor, bărbații prin soțiile lor, frații prin surorile lor frumoase, păstrându-le pentru placul acelora și pentru unii era o răsplată că în fața tatălui sau a bărbatului soția sau fiica era necinstită. Și-au ales cneji cari să facă dreptate, să le procure cai, animale, arme, daruri și vestmintele trebuincioase. Și astfel gazda mea era dintre domnii aceștia și conducea

⁶⁴ Eugen Glück, „Contribuții la istoria părților orădene în epoca ducatului lui Ahtum”, în *Ziridava*, Nr.6/1976, p. 93.

aproape o mie de case. Și erau aproape o sută de cneji. Aveam pace, târguri și fiecăruia îi se dedea dreptatea ce i se cuvenea. Acelora li se trimeteau cele mai frumoase fete și pentru un astfel de dar, se întorceau acasă cu oi, cu boi sau cai. Cnejii se adunau aproape în fiecare săptămână. Eu însă, pentru ca să observ mai ales viața lor, și pentru ca să cunosc pe unii dintre mai marii lor, și pentru ca să aflu dacă nu mi se oferă vreo cale de răscumpărare, mă duceam la ei cu cneazul meu.”⁶⁵

Năvălirea mongolilor a dat o grea lovitură grea statului maghiar, multe dintre cetățile existente – între care și Zărandul – fiind distruse. Dar după decenii de stagnare, statul maghiar își revine, ceea ce face ca și relațiile feudale specifice Europei vestice să se consolideze, o consecință fiind înăsprirea subjugării românilor. Astfel pământurile aparțin de drept regelui care le donează sau atribuie apropiaților, nobililor care l-au ajutat în campaniile militare ori în lupta cu familiile feudale „trădătore”. Zona Zărandului cunoaște ca stăpâni câteva mari și puternice familii nobiliare. Dintre acestea trebuie să amintim pe Corvinești, care dețineau în secolul al XV-lea cel mai întins domeniu din Transilvania. În 1439, domeniul Țirriei cuprinzând și sate de pe Crișul Alb inferior este atribuit lui Iancu de Hunedoara. În 1387, regele Ludovic acorda Pâncota și Zărandul familiei Losontzi, care descinde din cunoscutul prinț ungar Tuhutum. O altă puternică familie, Doczy, stăpânește zeci de sate.⁶⁶

⁶⁵ Rogerius, *Miserabile Carmen, (Cântec de jale)*, traducere de G. Popa-Lis-seanu Tipografia Bucovina, Bucuresti, 1935, XXXV, pp. 89-90.

⁶⁶ Ioan Tuleu, *Op.cit.*, p. 15

În documentele vremii se menționează Crișul Alb ca fiind cale de transport cu plutele, în special a sării din Transilvania, fiind amintite „porturile” de la Zărand și Nădab. Tot prin Zărand trecea cel mai important drum comercial, adică Oradea – Zărand – Arad – Timișoara. Or, de aici și o anumită prosperitate a zonei.

Nu putem omite faptul că în urma răscoalei lui Gheorghe Doja au fost puse obligații împovărătoare pentru iobagi. La acea vreme zărandanii erau iobagi, rămânând în această stare până în anul 1848, deși în urma răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan împăratul Iosif al II-lea emite ordonanța din 22 august 1785, care însă a fost ocultată de nobilimea maghiară. Reținem în acest context că în secolul al XVI-lea obligațiile de tot felul se înmulțesc. Spre exemplu, în comitatul Zărand un iobag trebuia să presteze 52 zile de clacă pe an pentru sesia asupra căruia avea drept de posesie, să dea stăpânului a noua parte din recoltă, o oaie din 50, un porc din 10, o căpiță de fân din 10. Cu ocazia Paștelui, a Crăciunului, a zilei stăpânului se făceau danii în produse: găini, ouă, brânză, vin etc., în valori variabile. Se mai efectuau apoi o serie de munci precum tăiatul și transportul lemnului pentru feudal, căratul la moară, întreținerea drumului etc. Se plătea și pentru vânatul în pădure, pentru aprovizionarea cu lemne⁶⁷.

În anul 1526 în urma bătăliei de la Mohacs Ungaria centrală și sudică este transformată în pašalâc al Imperiului Otoman. În anul 1567 întreg comitatul Zarandului cade sub stăpânirea turcilor. Prin urmare, cetățile Arad, Lipova, Giula,

⁶⁷ *Ibidem*, p. 16.

Ineu, Șiria, Dezna și Beliu vor forma un sangeac aparte.⁶⁸ Religia musulmană, care a fost impusă, a avut un impact mare asupra oamenilor. Au fost distruse instituții ecleziastice și interzise tradițiile creștine în public. Cu toate acestea influența otomană asupra comitatelor Arad și Zărand a generat avantaje, respectiv s-a dezvoltat comerțul, fiind deschise căi spre negoțul cu Occidentul, de aici exportându-se cai, vite, produse agricole și articole meșteșugărești.

Din acea perioadă avem despre zona noastră mărturiile lui Evliya Çelebi, istoric, geograf, scriitor și unul din cei mai cunoscuți călători otomani, care a colindat timp de 40 de ani teritoriile Imperiului Otoman și țările cucerite. Relativ la Zărand, el descrie călătoria sa din anul 1666 de la Arad la Lipova și de la Lipova la cetatea Ineului. Despre cetatea Ineului Evliya Çelebi dă foarte multe amănunte legate de locuitori, de ocupațiile acestora etc. De la Ineu la Gyula, un drum considerat periculos, este însoțit de ostași bine înarmați. Legat de acest traseu notează: „am ajuns în satul **Zărand**. Acesta este un sat de valahi și e un zeamet foarte înfloritor pe teritoriul sangeacului Ineu.”⁶⁹ Așadar, la sfârșit de secol XVII Zărandul afișa o anumită prosperitate, deși importanța sa a scăzut mult după invazia mongolilor din 1241.

⁶⁸ Ovidiu Pecican, *În Aradul Lui Evlia Celebi*, în „Monitorul Cultural Arădean de Informație Culturală”, iunie 2017, p. 12-13.

⁶⁹ Evliya Çelebi, în *Călători străini despre țările române*, vol. VI, partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 652.

3.3. Perioada modernă (1700 - 1918)

Eșuarea turcilor în asediul asupra Vienei din 1683 are consecințe istorice fundamentale, respectiv începe ofensiva austriecilor spre estul Europei, ei ajungând și în zona noastră. Aradul este cucerit în anul 1688, iar cetatea din Ineu în mai 1691. Prin urmare, localitățile din comitatul Zărandului suferă din cauza luptelor, iar populația este supusă la tot felul de taxe și impozite. Prin pacea de la Karlowitz din 1699 regiunea dintre Criș și Mureș este atribuită Austriei, dar în urma înțelegerii dintre regele Ungariei și voievodul Transilvaniei, Comitatul Zărand este rupt în două, adică partea muntoasă a rămas alipită Transilvaniei din punct de vedere administrativ, dar platind dările Ungariei.

O altă consecință a reorganizării de către austrieci a zonei este consemnat de Sándor Márki, și anume „cel mai important transfer de proprietate în favoarea comitatului Arad s-a realizat în 1744, când o mare parte din comitatul Zarand – respectiv cercurile Ineu cu 78 de sate și Zărand cu 50 de sate – a trecut în componența comitatului. Astfel, noua unitate administrativ-teritorială a ajuns în 1744 să aibă un număr de 159 așezări și o suprafață de aproximativ 6000 km².” Prin urmare, Zărandului decade la nivel de subdiviziune al comitatului Arad, respectiv acesta fiind format din plase, adică „patru: plasa/cercul Arad, Șiria, Ineu, Zarand”.⁷⁰ Printre ultimele acte care se petrec la Zărand este „Congregația comitatului, întrunită la 29 Oct. 1744 în localitatea Zărand, stabilește un catalog despre militarii pe

⁷⁰ Eugen Ghiță, „Aspecte privind organizarea administrativ-teritorială și instituțională a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea”, Internet, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/10.02.2024>, ora 10,30.

care îi trimitea la oaste”⁷¹ sub autoritatea vicecomitelui Iacob Bibics, care este și proprietar al Zărandului. Interesant este faptul că dintre cei 89 de inși trimiși 71 sunt români iobagi.

Prin desființarea comitatului, localitatea Zărand își pierde mult din importanță, practic este condamnată la stagnare, rămânând la starea de târg de provincie. Se pare că Zărandul fiind locuit exclusiv de români, nu exista interes pentru investiții și dezvoltare. Comparativ, în Aradul acelei perioade, potrivit conscripțiilor de la 1747 și 1752, erau 75 de locuitori cu nume românești, 38 maghiare, 106 germane, 321 sârbești și 2 grecești⁷². Pe de altă parte, la Arad începe colonizarea germanilor. Între 1718-1787 coloniștii vin în trei valuri. Așa se constituie Aradul Nou; satul Neupanat, Horea de stăzi; satul Glogovaț, Vladimiresc de astăzi, în Lipova sosesc peste 250 de familii. Tot atunci se formează Sântana, șvabii fiind aduși de Iacob Bibics, care, culmea, era proprietar al Zărandului și vice-comite al Aradului.

3.3.1. Viața iobagilor

Speranța de viață a țăranilor iobagi era redusă, media fiind în jur de 50 de ani, fiind afectată de războaie, boli, calamități naturale și foamete, dar mai ales de stăpânirea austriacă la care se adaugă asuprirea nobilimii maghiare, proprietară a marilor latifundii. Pe lângă impozite și dări, ei trebuie să îndure abuzurile justiției, a poliției imperiale, dar și presiunea Bisericii catolice de a renunța la ortodoxie, credința strămoșească. În prefața cărții sale, Gheorghe Cihandu demonstrează cu

⁷¹ Gheorghe Cihandu, *Op.cit.*, pp. 108-109.

⁷² *Ibidem*, p. 43.

ajutorul statisticilor ungurești pentru anii 1743 -1752 că „elementul dominant numericește forma încă de atunci o Țară Românească de iobagi ortodocși, înzestrați în cele economice și viguroși sufletește”, care așteaptă „zile mai bune de dreptate, de libertate și de deplină desvoltare națională.”⁷³

Iobagii din Comitatul Zărand erau supuși la impozite și diferite dări, și anume în anul 1743: fiecare iobag de mână a doua plătea câte 55 creițari; iobagii fără casă și vatră proprie, care trăiau din lucrul palmelor; după fiii de iobagi, trecuți de 16 ani, câte 25 creițari. Se plătea câte un florin după fiecare pereche de boi sau de vaci, după patru junci sau junce, după câte doi cai sau iepe, sau după câte 4 mânji, după câte 10 oi sau capre și după câte 8 porci. Se mai plătea impozitul următor: câte un florin după sămănătură de grâu de câte 6 cubule ; tot așa după sămănătură de 15 cubule orz ori ovăs; același impozit era stabilit și după câte 2 cubule de porumb sau mei. Meșteșugarii de clasa I plăteau câte un florin, cei de clasa II, câte 50 creițari, iar cei de clasa III câte 25 creițari.

Doi ani mai târziu, prin hotărârea comitatensă luată în opidul Zărand la 16 mai 1745 se prevedea că „fiecare iobag (*hospes*) sau locuitor din toate satele acestui comitat este dator să deie judeiului local (*judici Loci*), în fiecare an, o sută de capete de pasări (*hoare*); și astfel, apoi, juzii localnici să deie tot atâtea capete pe pasări domnului judecător al nobililor – Domino Processuali Judici Nobilium, care era *solgăbirăul* – sub pedeapsa de cinzeci lovituri pentru fiecare iobag care ar neglija acest obligament.”⁷⁴

⁷³ *Ibidem*, p. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 112.

Iobagii se îndeletniceau cu agricultura și creșterea vitelor. În districtul Zărand, conform conscripției din 1745/6 erau 3.473 iobagi de frunte (*hospites*), 401 iobagi de mâna a doua (*subhospites*) și 450 de jeleri (*inquilini*), adică iobagi fără vatră și casă, care munceau exclusiv cu palmele.

Pentru a înțelege condiția locuitorilor din Zărand, care cei mai mulți erau iobagi de frunte (*hospites*), dar și iobagi de mâna a doua (*subhospites*) și jeleri (*inquilini*), am extras din anexele publicate de Gheorghe Ciuhandu în cartea sa datele cele mai relevante privind averea lor. Tabelul⁷⁵ redă situația din 1746 și cuprinde capii de familie, dar având numele scris cu „stâlcitoarea ortografie ungurească”, cum precizează autorul. La animale sunt date numărul de capete, iar producția de cereale este dată în cubuli (unitate de măsură pentru volum egală cu 112 litri).

Nume și prenume	Boi	Vaci	Cai	Porci	Grâu	Porumb
Szekeres Togyer	<i>Judex</i>					
Krisan Gyorg	2	-	-	-	-	-
Bogya Marian	6	5	2	12	8	7
Prokar Gyurka	4	3	2	5	6	5
Krisan Petro	5	5	2	20	2/8	6
Krisan Flore	4	3	2	20	3, 6/8	-
Lukacs Toda	7	4	2	16	4	6
Krisan Mihaly	11	8	2	20	4	5
Krisan Gyorgy	2	2	1	5	2	3

⁷⁵ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.*, Anexa de la pp. 92-95.

Zărand - Un nume istoric

Szintyan Manya	6	3	2	10	10	2
Ranka Mihaly	-	2	2	6	3	3
Koszta Joon	-	1	-	-	4	2
Szintyan Toma	2	-	1	8	-	-
Tripa Domitro	2	1	-	3	-	-
Pokorar Nisztor	2	2	-	1	3	3
Farkas Joon	4	2	-	10	9	3
Krisan Mitru	2	1	-	3	1	3
Déva Gavrilla	4	1	-	-	3	1
Gligor Janos	4	2	-	10	10	4
Hanna Gyorgy, <i>Jeler</i>	-	1	-	2	6	4
Moldovan Jon	4	4	1	15	6, 2/8	4
Horga Toma	2	4	-	21	7	3
Borka Vaszilie	6	4	3	12	9	8
Horga Szimeon	6	5	2	35	18	8
Runcza Joon	4	2	2	8	8	4
Besnar Pavel	2	3	-	4	3	4
Philip Joon	2	2	-	2	4	4
Philip Petro	1	2	-	3	4	4
Pokroser Mihal, <i>Jeler</i>	2	1	-	1	-	1
Seller Mitro, <i>Jeler</i>	4	-	2	-	-	-
Pekorar Mihaly	-	2	-	-	2	1
Petrisor Csismas, <i>Jeler</i>	Fără avere					

Florea Lucaci

Horga Togyer	4	2	-	5	6	5
Harka Jirimie, <i>Jeler</i>	2	3	1	-	4	5
Krisan On	2	1	-	1	7	3
Meszar Sandrius, <i>Jeler</i>	Dispune doar de un singur cal					
Racz Joon	2	1	-	1	1	3
Besinar Kirila	-	-	2	7	2	8
Ocesar Petro	3	-	2	1	-	-
Ocesar Ioon	2	4	-	2	3	7
Borla Petro	1	6	-	4	4	4
Trokar Mihaly	-	2	2	-	-	2
Motorka Lup	-	3	2	6	3	3
Lukacs Mihaly	4	2	2	6	3	8
Iacob Ursz, <i>Jeler</i>	Fără avere					
Krisan Gyorgy	1	2	-	-	-	3
Argyllan Mathé	4	3	-	5	5	3
Tamas Toma	8	-	1	8	6	10
Andras Joon	1	-	-	-	-	6
Gal Toma	-	1	-	2	-	2
Lukacs Ioon	4	2	-	2	6	5
Tokoj Gyurka	4	-	-	6	3	4
Ferkucza Joon	1	5	-	9	8	3
Ollar Pask	6	4	3	11	12	8
Tokoj Petro	-	1	-	4	3	4
Mlagyn Ursz	-	2	1	-	-	-

Zărand - Un nume istoric

Kodos Joon	1	1	-	2	-	-
Serkan On, <i>Jeler</i>	Fără avere					
Philimon Szavo	8	4	2	28	12	20
Trif Joon	8	4	1	15	11	8
Besinar Irimie	6	6	2	13	6, 2/8	7
Deak Josza	2	4	2	10	6	6
Halmagyan Pask	8	8	2	23	13	12
Deak Joon	-	4	2	3	-	-
Szarka Marian	-	3	-	2	8	1
Pokpsar Toma	-	2	2	-	1	-
Csismas Ignat	-	3	5	10	7	2
Szolnok Petro	-	-	2	-	-	1
Krecz Szav	2	1	-	-	3	3
Krecz Ioon, <i>Jeler</i>	2	3	-	2	3	3
Iacob Ursz	2	-	-	5	-	3
Trokar Mihucz	-	2	-	2	-	4/8
Sorika Zaharie	2	2	-	6	8	7
Popa Petro	6	3	1	18	4	8
Kurta Joon	-	2	3	-	-	5
Stepan Igna	2	1	-	1	3	2
Kurta Ioon, <i>Jeler</i>	Avea o vacă și producea 2 și 4 cubuli cereale					
Motorka Mihaly	-	2	2	1	-	2
Argyllan Ioszip	4	1	-	4	3	3
Krisan Petro	-	1	1	2	-	1
Ferkucza Mihaly	4	3	2	16	6	4

Florea Lucaci

Gerbovan Petro	2	2	-	-	-	1, 2/8
Krisan Flore	-	2	-	4	1	2
Dragany Gyorgye	3	1	-	4	3	5
Dragany Gyorgy, <i>Jeler</i>	Avea o singură capră					
Gerbovan Kracson	2	2	-	7	5	4
Orga Opra	-	2	-	4	4	3
Rusz Toma	2	-	-	1	2	2, 4/8
Keb Petro	-	2	-	3	-	2
Jova Domitro	2	1	-	1	-	-
Argylan Ioon	-	2	1	2	-	1
Ollar Petro	-	1	-	2	-	4/8
Kodos Mihaly	-	1	-	-	-	-
Argyllan Vaszi	2	1	1	-	2	2
Pais Iovan	2	2	-	30	4/8	5
Szepean Jovan	-	2	-	2	6/8	1
Hancz Mihal	2	2	-	5	6	5
Szava Joon	4	2	-	3	6	6
Barbatyan Gligor	2	1	1	3	-	-
Hancz Szimidra	1	3	-	2	6, 2/8	1, 4/8
Moldovan Petro	2	2	2	12	4	3
Mos On	-	1	-	1	-	4/8
Lukacs Domitro	2	2	-	5	7	1
Szerkan Toda	-	1	-	4	-	-
Krisan Togyer	-	4	3	1	2	3
Farkas Mihok	6	6	3	16	18	10

Zărand - Un nume istoric

Dehelan Mihaly	3	2	-	3	2	3
Anczucza Avram	3	3	-	14	1	2
Sztepan Domitro	2	1	-	4	2	3
Sztepan Petro, <i>Jeler</i>	2	1	-	3	-	2
Kurta Szimeon	-	2	2	1	3	2
Koszta Petro	1	-	-	4	-	4/8
Batrina Ioon	4	2	-	10	10	10
Motorka Toda	-	2	-	4	-	4
Bugar Iova	-	1	-	2	3	2
Lukacs Iova	2	-	-	1	2	-
Krisan Mihaly	-	2	-	1	-	2
Selesan Domitro	-	1	-	-	-	-
Mihesan Miska	-	-	-	1	3	-
Selesan Simeon	2	-	1	10	5	5
Szócs Togyer	-	1	-	1	-	-
Ladar Nicula	-	2	1	1	-	2
Ioon, <i>Jeler</i>	Avea o singură vacă					
Vaszilie, <i>Jeler</i>	Avea două vaci					
Krisan Togyer	2	2	2	8	2	6
Styop Ursz	-	1	1	2	-	-
Irimie Prokop	2	1	-	3	2	5
Gogya Sz Joon	7	6	2	20	20	10
Lakatos András	-	1	1	-	-	5

Din tabel rezultă câteva aspecte interesante:

- 113 dintre zărăndanii înregistrați la conscripția din 1746 erau iobagi de frunte, adică *hospites*, 28 erau iobagi de mâna a doua (*subhospites*), adică mai săraci și 15 erau jeleri (*inquilini*), adică fără casă și cu avere nesemnificativă.

- Din recensământul austrieșilor rezultă că existau și iobagi înstăriți, de exemplu:

Nume și prenume	Boi	Vaci	Cai	Porci	Grâu	Porumb
Krisan Mihaly	11	8	2	20	4	5
Philimon Szavo	8	4	2	28	12	20
Halmagyan Pask	8	8	2	23	13	12
Gogya Sz Joon	7	6	2	20	20	10

- Există și jeleri care prin hărnicie încep să-și încropească o mică gospodărie, precum Kurta loon, care avea o vacă și producea 2 cubuli de grâu și 4 cubuli de porumb.

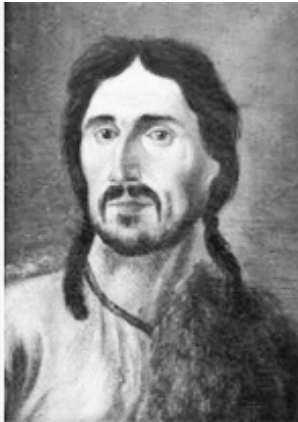
- Cei 15 iobagi de mâna a doua (*subhospites*) nu au identitate dată prin nume patronimice sau de familie, ei fiind atașați alături de capii de familie dintre iobagii de frunte (*hospites*), fiind probabil frați care formează familii colaterale.

Nu trebuie să uităm că iobăgia în Ardeal a fost sistemul juridic prin care țăranul iobag era „legat” de pământul unui stăpân feudal pe care trăia și muncea, depinzând cu persoana și cu bunurile sale de acesta. El avea obligații istovitoare în muncă și produse în natură către stăpânul său. Prin rezoluția împăratească din 20 iulie 1742, cei care fugeau erau restituiți fostului stăpân și aspru pedepsiți.

În mod paradoxal, deși secolul al XVIII-lea este supranumit epocă a luminilor, exploatarea iobagilor după un sistem feudal rigid continua să fie o realitate cruntă în această parte a Imperiului Habsburgic. Prin politica de impunere a catolicismului, privilegiile erau acordate pe criterii religioase și etnice. Întrucât românii erau ortodocși, nu trebuie să ne mire faptul că în anul 1784 izbucnea tocmai în Apuseni, în Țara Zărandului și Hunedoara cea mai violentă răscoală a țăranilor iobagi. Țăranii răsculați au făcut prăpăd în toată regiunea incendiind conace nobiliare, devastând domenii, dar comițând și atrocități greu de crezut.

Horea

Cloșca

Crișan

Portrete realizate de Johan Martin Stock, consilierul artistic al guvernatorul Transilvaniei, Samuel von Brukenthal.

Poate cea mai veridică descriere a condiției iobagului din Ardeal este dată de Simion Bărnuțiu în adunarea de la Blaj din 14 mai 1848, și anume:

„Pe popor nu-l apără nici o lege, fiindcă însăși legea care ar fi datoare a-l apăra, l-a dezbrăcat de demnitatea personală și de proprietate. Scoțând pe iobagi la sapă, la secere, sau alte munci, îi înșiruiesc unul după altul ișpanii și județii domnești, îi mână ca pe vite cu bățul de alun încât se ridică nori de praf în urma lor, ca după carul ce aleargă pe drumul țării. Când bărbatul e la cărat de grâu, de fân, de vin domnesc sau la arat în moșia domnească, femeia e nevoită să muncească la curte, la cernut, la dires, la scos de cânepă, la tors. Casa iobagului rămâne numai în grija copilului din leagăn. Dacă e timp frumos țăranul lucrează la domni, dacă plouă se întoarce la lucrul propriu și se socotește numai o jumătate de zi de prestațiune. Când a isprăvit robota domnului, în zadar mai aruncă sămânță în pământ pentru că timpul semănăturii a trecut. Dacă se întoarce de la domni îl trimite la drum și la județ și la podvodă. Dacă cineva nu-și poate închipui greutățile suferite odinioară de iudei din partea lui Faraon, în Egipt, să privească la faraonii din Ardeal cum nu se mulțumesc cu ziua de rabotă, ci impun lucrul cu „ruptul” la clăile de fân, încât iobagul e nevoit a face zi din noapte și a munci cu toată casa sa pentru a împlini ceea ce îi impune domnul peste (orice) măsură. Sînt și astfel de aristocrați care-i bagă pe oameni în jug și grapă cu ei.”⁷⁶

Descriera lui Bărnuțiu este cât se poate de adecvată și pentru zărăndani, care suportau multe nedreptăți din partea

⁷⁶ Liviu Patachi, „Situția agrară a țăranimii dependente din Transilvania în 1848”, în *Studii de istorie*, nr IV, 1962, p.115.

autorităților maghiare. Un episod petrecut în 1848, descris de învățătorul Vasile Olariu din Zărand, este deosebit de relevant. Astfel, la Nădab li s-a cerut românilor să se înroleze în armata revoluționară maghiară, dar refuzând au fost vânați, trei au fost uciși și alții duși la închisoarea din Arad. Vestea s-a răspândit în Zărand și Cinteii. „Peste 300 de țărani înarmați cu coase, furci s-au adunat la Zărand, de unde au plecat «foarte înfocați» spre Nădab. Pe câmpul Chișineului s-au adunat peste 2000 de oameni, care s-au luptat cu forțele armate maghiare.”⁷⁷ Din cauza revoluției au suferit românii, dar mai ales școlile românești.

3.3.2. Grofii și baronii Zărandului

Spre deosebire de iobagii din Zărand, dintre care unii de mână a doua și unii dintre jeleri nici măcar nu au nume, de la stăpâni avem nu doar numele pompos prin adăgarea denumirii domeniilor, ci și portretele lor. Spre comparație cu țăranii, aceștia trăiau în huzur, în conace și castele, erau îmbrăcați în haine scumpe din mătăsuri și își afișau identitatea prin blazoane și decorații.

Din coraborarea unor documente privind viața religioasă și relația cu Bizanțul, reiese că înainte de cucerirea de către unguri a ducatului condus de Menumurut, ținutul Zărandului ar fi fost condus de voievozi și cneji români. Odată cu numirea lui Velek comite al Comitatului Zărand de către Arpad, conducători la acest nivel, de atunci și până la desființare, vor fi preponderent maghiari sau nobili catolici maghiarizați. În

⁷⁷ Vasiel Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, 1979, p. 17.

cartea lui Vasile Faur - *Țara Zărandului* – este dată o listă cu aceștia⁷⁸. Dintre numele acestor conducători, trăitori între anul 900 și 1744, ne atrag atenția doi, și anume: *András, fiul lui Dionisie*, care era comite suprem al Zărandului în anul 1336 și *Kendi István*, care în luptele împotriva turcilor și tătarilor din 1556 a apărut cu prețul vieții sale Ineul. De ce? Nu erau maghiari. *Dionisie* este nume grecesc purtat de doi dintre sfinții creștini, respectiv Sf. Dionisie Areopagitul și Sf. Dionisie Exiguul sau Dionisie „cel Mic”, originar din Scythia Mică (Dobrogea de astăzi). Prin urmare, ar fi putut fi vorba de *Andrei, fiul lui Dionisie*, Apostolul Andrei predicând în Scythia Mică. În cazul lui *Kendi István*, acesta, cel mai probabil, provenea din vechea familie Căndea, care prin trecere la catolicism s-a maghiarizat, devenind Kendeffy; în unele documente apare numele Kendi sau Kende. Astfel, conform unei sentințe: „Fiul său Mihail *dictus Kende Malomviz filius Nicolai dictus Kende de Malomviz* (Malomviz este versiunea maghiară a toponimului - Râu de Mori) a fost executat în anul 1356 din porunca lui Andrei Lackfy, voievod al Transilvaniei.”⁷⁹

Din documente reiese că în anul 1291, la congregația generală convocată de regele Ungariei, Andrei al III-lea, au participat și reprezentanți ai românilor. Până în anul 1355, românii care au participat la dietele ardelene erau

⁷⁸ Vasile Faur, *Țara Zărandului. Conscripții, cronică, documente, imagini*, Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 17-20; Apud Fábrián Gábor, *Arad varmegye leirása históriai, geographiai és statisztikai tekintetben*, Buda, 1835, pp.194-198.

⁷⁹ Curtea nobiliară a Căndeștilor din Râu de Mori, Internet, 12.02.2024, ora 11, 24.

reprezentanții națiunii române, la fel cum și participanții sași și secui erau reprezentanții națiunilor respective. Și după 1355 au participat români la dietele Transilvaniei, dar nu ca reprezentanți ai națiunii române, ci ca reprezentanți ai nobililor.

După ce Comitatul Zărand a fost integrat în Imperiul Habsburgic, stăpâni au devenit și alții, nu doar cei de origine maghiară sau maghiarizați. În cazul Zărandului, menționez că a devenit proprietatea unor duci, conți și baroni. În ordine cronologică este vorba de: Rinaldo, Duce de Modena; vice-comitele Aradului, Jakob Bibics; contele George Fekete de Galantha; baronul Gyulai Ferenc Jozef, contele Edelsheim-Gyulai Lipot.

(i) *Rinaldo, Duce de Modena.* În 1732, an în care comitatul Arad, la fel ca alte comitate din Partium, este desprins de Transilvania și reîncorporat Ungariei, întinse teritorii de la nord de Mureș au fost donate ducelui Rinaldo de Modena, Reggio și Mirandola⁸⁰. Așa ajunge ducele italian să-și adauge titulaturii și expresia „Conte di Jenő ed Avad”, expresie care stâlcește denumirile de Ineu și Arad. Mai concret, Ducele primise „în județul Zărand, 42 sate și 50 puste; iar din districtul Ineului, aparținător la Zărand: 74 sate și 12 puste. Apoi din județul Aradului: 6 sate și 11 puste. În total, așadar, Ducele de Modena stăpânea aici 122 sate și 74 puste, toate locuite de Români, afară de Adea, Zerind și Iermata-neagră, care erau

⁸⁰ Vasile Arimia, Elena Moisuc, „O descriere a teritoriului și a oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în *Ziridava*, X, 1978, p. 215.

Rinaldo, Duce de Modena

sate ungurești”. Donația aceasta nu presupunea doar beneficii materiale, ci și o anumită obligație, și anume e de reținut aici și împrejurarea, de politică religioasă habsburgică de a i se fi impus Ducelui Rinaldo, deodată cu beneficiul material, obligamentul „de «patron» eclesiastic catolic, de a lucra pentru prosperarea catolicismului în aceste părți”⁸¹

De sub sangeacul Ineu, Zărandul ajunge să fie cuprins într-un domeniu al ducelui italian. Va simți țăranul iobag din Zărand vreun efect benefic? Nu există documente care să descrie vreo urmă lăsată de el la Zărand, ceea ce înseamnă că ei, zărăndanii, și-au petrecut viața în aceleași relații de subordonare cu „domnii” mai mici, cei care puneau în aplicare voința ducelui, respectiv respectarea obligațiilor de robotă, strângerea dărilor, a diverselor taxe, precum și suportarea presiunii de a renunța la credința strămoșească. De altfel, Maria Tereza va instaura „un regim de intoleranță catolică”, regim sub care se petrece „restaurarea” ungurească.⁸²

În 1760 ducele de Modena este implicat într-o acțiune împotriva împăratului, motiv pentru care domeniul este confiscat și trece în administrarea statului, iar spre sfârșitul secolului va fi vândut pe bucăți unor nobili sau celor cu bani, care își vor cumpăra, pe lângă pământ, și titluri nobiliare.

⁸¹ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.*, p. 87.

⁸² *Ibidem*, pp. 89-90.

(ii) Jakob Bibics. În anul 1722, familia Bibics a intrat în rândul nobilimii maghiare, a grofilor, adăugându-și numele „de Deva”, după localitatea în care s-au stabilit. Alături de alte moșii (Comlăuș, Olari), domeniul Zărandului este cumpărat în 1745 de Jakob Bibics, unde își va stabili reședința. „El, ca vice-comite la Arad, se afirmă și ca un mare persecutor al Ortodoxiei și ca fanatic catolicizant printre românii arădeani.”⁸³ Gheorghe Ciuhandu dă și un exemplu, respectiv în anul 1746 Jakob Bibics îl dă pe mâna justiției pe Antoniu Habata, zis Neamțu, al cărui tată fusese romano-catolic, iar mama româncă ortodoxă, așa că la naștere era înscris catolic. Ei bine, Antoniu Habata se căsătorește cu o româncă și trece la religia ortodoxă, săvârșind un păcat mare, iar sub aspect juridic o infracțiune deosebit de gravă. Ajuns în închisoare la Șiria, el este audiat și, conform procesului verbal, nu admite să revină la catolicism. La 13 mai 1748 i se dă „o pedeapsă care să înfrice și pe alții, și anume să fie închis pentru toată viața lui, ținut numai cu pâine și apă; iar dacă ar da dovadă de pocăință adevărată și s-ar converti, să i se redeie libertatea.”⁸⁴

Deși familia Bibics ar fi fost de origine bulgară, a trecut la catolicism, practicându-l într-un mod agresiv. De asemenea, ca să dovedească buna sa credință, Jakob împreună „cu soția sa a făcut casă și biserică (închinată sfintei Ana) pompoasă în Sânpetru și a creat fundațiune pentru gimnaziu și pentru călugării piariști. Aceștia pe la 1752 s-au mutat acolo și

⁸³ *Ibidem*, p. 91.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 101. Ciuhandu trimite prin nota de subsol la Protocolul Congregației (1747-51), pag. 202-204.

au inaugurat școala din Sânpetru-Comlăuș⁸⁵. De altfel, în monografia orașului Sântana se precizează: „Întemeietorul localității Sântana este socotit baronul Jakob Bibics de Deva. Totuși, oamenii locului îl știau numai după nume, întrucât baronul Bibics avea reședința la Zărand și se deplasa arareori la Sântana.”⁸⁶ Deși locuise la Zărand, nu a rămas nimic în urma lui pentru dezvoltarea vechii localități românești.

Jakob Bibics moare la data de 25 martie 1754, dar opera lui a fost dusă mai departe de cea de-a doua soție, Margaretha de Tomyan, care a practicat mecenatul. Una dintre donațiile sale a rămas consemnată în istoria învățământului arădean. Astfel, în 1707 călugărul bavarez Kamill Höfflich înființează o școală la Arad, care în 1745 devine școală latină, în 1762 se transformă în gimnaziu, *Obergymnasium*, în 1845 devine gimnaziu superior complet, iar din 1868 gimnaziu superior regal.

În 1867 dorința autorităților Aradului de înființare „a unui «mare gimnaziu», ca unică expresie pentru «restaurarea dorinței testamentare» a Margaretei Bibics, conform punctului 10 din testamentul său” este împlinită, adică „regele dându-și învoirea ca *Fondul Bibics* să fie folosit pentru ridicarea unui liceu în orașul Arad.”⁸⁷ Prin urmare, între anii 1869-1873 a

⁸⁵ *Foaia Diecezana*, Organul eparhiei ortodoxe române a Caransebeșului, 9/22 septembrie 1918, pp. 3-4.

⁸⁶ Dan Roman, *Sântana, cu î din i cu â din a. Povestea unei localități*, Fundația „Moise Nicoară”, 2008, pp. 53-54.

⁸⁷ Dan Roman, „Trei portrete de mari binefăcătoare de pe meleagurile arădene: Margareta Bibics, Elena Ghiba Birta și Antónia Szögyény Bohus”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol IV, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, p. 75.

fost construită o clădire nouă, folosindu-se la început o parte din fondurile Fundației „Margareta Bibics”, la care s-a adăugat apoi o contribuție substanțială a statului.

Ei bine, la 5 octombrie 1919 gimnaziul regal devine Liceul „Moise Nicoară”, primul liceu românesc de băieți din Arad, cinstindu-se astfel numele unui mare patriot și luptător pentru drepturile românilor. Se poate spune că „viclenia istoriei”, de care vorbea Hegel, s-a făcut simțită din plin. Deși atâta timp cât au fost în viață, Jakob și Margareta Bibics au acționat exclusiv în slujba catolicismului și a intereselor nobilimii maghiare, după moarte din banii lor, din *Fondul Bibics*, beneficiind și românii, chiar dacă numai din 1919.

Contesa Margareta Bibics

(iii) Gheorghe Fekete de Galantha. În anul 1773, contele Gheorghe Fekete de Galantha a reușit să intre în posesia averii lui Jakob Bibics, devenind astfel noul proprietar al Zărandului, Olariului și Comlăușului. Se pare că a fost unul dintre protejații împărătesei MariaTheresa, ceea ce l-a ajutat să urce pe scara ierarhiei sociale, ajungând, de la statutul de simplu avocat, până la cea de vicesc cancelar, ocupând demnități importante în administrația imperială. Totodată, a fost comite suprem al comitatului Arad.

Despre Contele Gheorghe Fekete de Galantha nu se știe dacă a călcat vreodată prin Zărand, domeniul fiind sub controlul administratorilor săi.

Contele Gheorghe Fekete de Galantha

Contele Gheorghe Fekete de Galantha a decedat în anul 1795, iar fiul lui, Ioan Fekete, a moștenit toată averea. Despre acesta se știe că era un adept înflăcărat al iluminismului și un mare admirator al lui Voltaire, căruia i-a dedicat și trimis, de altfel, două volume de versuri în care ironiza Curtea de la Viena și instituția bisericii. El și-a petrecut o mare parte a vieții la Paris, îndeletnicindu-se cu scrieri poetice și pierzând, din când în când, câte o moșie la jocurile de cărți.⁸⁸

(iv) Ultimii grofi și baroni. Acești grofi și baroni (conte = *gróf*, în maghiară) nu mai erau chiar stăpâni ai Zărandului, dacă ținem seama că iobăgia era deja abolită în Ardeal, dar în raport cu zărandanii erau ca distanța de la cer la pământ. Comparația este justificată prin: a) au îndeplinit funcții imperiale înalte, așa cum reiese din biografia lor, încât cu greu ar fi putut înțelege condiția unui țăran român; b) un alt argument privind distanța mare dintre acești grofi și țăranii din Zărand este răscoala țăranilor și incendierea castelului în noiembrie 1918. Ultimii nobili de Zărand au fost:

Contele Ferenc József Gyulay (1789 - 1868). Ferenc Gyulay provenea dintr-o familie nobiliară din Transilvania, care obținuse titlul de baronat în 1694, iar din 1704 se bucura și de cel conte (grof). Deși pasionat de științe, optează să continue

⁸⁸ Dan Roman, *Sântana cu î din i, cu â din a*, Ed.cit., pp 53-54.

tradiția militară a familiei. Ca o recompensă pentru fidelitate și capacitatea demonstrată în desfășurarea operațiunilor, generalul Gyulay a fost numit de împăratul Franz Joseph noul ministru de război al Imperiului Austriac între 1849 și 1850.

Baronul Edelsheim-Gyulai. (1826 - 1893) S-a născut ca Leopold Wilhelm von Edelsheim, dar când a fost adoptat de contele Ferenc Gyulai și de contesa Antonia Wratislav-Mitrowsky și-a schimbat numele din germană în maghiară.

Contele Ferenc József Gyulay

Baronul Edelsheim-Gyulai.

Contele József Edelsheim-Gyulai Lipót (1863 - 1928). Avocat, ocrotitor de copii, pictor, mare moșier. Este singurul copil al baronului Lipót Edelsheim-Gyulai și al Friderikăi Kronau. Și-a terminat studiile de drept la Universitatea din Budapesta, aprofundându-le devine doctor în drept. Este preocupat de protecția copilului. Se afirmă fondând în 1906 Liga Națională a Copiilor și apoi devine președintele Comitetului Național pentru Protecția Copilului din Ungaria.

Grofi și baroni de Zărand! Cine îi mai știe? Aproape nimeni. Numele lor a rămas numai prin lexicoanele maghiare, iar în Zărand doar denumirea de *Curte* a locului unde au fost castelul, grădina și parcul mai amintește de ei.

3.4. Zărandul, din imperiu în România Mare

La început de secol XX inima Zărandului vibra puternic la sentimentul național. Dovada conștiinței de român s-a manifestat exemplar în luptele electorale pentru impunerea deputaților din Partidul Național Român în parlamentul Ungariei, deputați care să le reprezinte interesele. Astfel, în data de 20 ianuarie 1905 la Cinteș, Sinteș și Zărand este prezent candidatul român Ioan Russu-Șirianu, directorul ziarului Tribuna. Alaiul candidatului se oprește întâia dată la Cinteș, apoi merge la Sinteș. Iată cum este descrisă atmosfera: „Însuflețirea ajunge la paroxism când sosesc în Sinteș zărandenii: 80 de călăreți, îmbrăcați ca de nuntă și frunțașii în 47 de trăsuri. În fruntea călăreților erau învățătorii Opreanu și colegii săi, îmbrăcați în costum național pe cai aprinși. Erau apoi două formații muzicale instrumentale, una cu clarinete și alta cu viori.[...] La orele 11,00 întregul alai pornește impunător spre Zărand. Înainte mergeau călăreții, apoi muzica. În trăsura a doua era candidatul Russu-Șirianu împreună cu dr. George Popoviciu și Mihai Veliciu, înconjurați de 8 călăreți din Sinteș. Venea apoi trăsura preotului Aurel Iancu și nesfârșitul șir de trăsuri cu țărani din Chișineu, Nădab, Sinteș și Zărand. Toți cântau și aclamau. În Zărand toți din sat așteptau pe strada cea mare, iar de acolo s-au adunat înaintea casei satului unde s-a ținut adunarea. [...] Din peste 3000 de piepturi românești

nu se auzea decât *Trăiască Russu Șirianu! Trăiască nația românească !...*⁸⁹

În anul 1910 candidat din partea Partidului Național Român a fost poetul Octavian Goga. La 15 mai 1910 candidatul ajunge la Zărand unde are parte de o primire de sărbătoare, cu muzicanți, călăreți, de cei doi preoți, Aurel Iancu și Cornel Pop, de corul școlii condus de învățătorul Petru Mara. „Octavian Goga emoționat până la lacrimi mulțumește pentru primirea caldă ce i s-a făcut. [...] Primirea ce i s-a făcut candidatului național român în Zărand a fost fără pereche. [...] În jurul tribunei din piață, în scurt timp, se adună vreo 4-5000 de ascultători.” Veniseră la Zărand să-l asculte pe Octavian Goga țărani și intelectuali din: Chișineu, Nădab, Agriș, Seleuș, Cinteș, Sinteș, Comlăuș, Caporal Alexa⁹⁰.

În urma acestor manifestări, românii au simțit din plin teroarea autorităților, scriau ziarele vremii, iar alegerile organizate în 16 iunie 1910 s-au petrecut în condițiile stării de asediu.

La fel ca în toate satele din câmpia Aradului, nici la Zărand legile date cu intenția maghiarizării complete a românilor prin școală n-au avut rezultatul scontat. Nici *legea Trefort* din 1879, nici *legea Apponyi* din 1907! La școală copiii vorbeau românește. Este exemplară amintirea unei bătrâne, Maria Lăcățiș, care-și amintea următoarea scenă: „Baronul avea două fiice. Zărândanii le vedeau uneori călărind și tare se

⁸⁹ *Tribuna «Arad», anul IX, nr.6 din 11/24 ian. 1905.*

⁹⁰ Ioan Tomole, *Românii din Crișana, Sălaj și Sătmar în luptele național-electorale de la începutul secolului XX*, Editura „Gutinel”, Baia Mare, 1999, pp. 32-33.

mirau pe ele. Când treceau pe lângă școală, învățătoarea ne spunea: *Sââât, liniște! Nu vorbiți românește, că nu le place!*"⁹¹

În școală copiii conștientizează că a fi român înseamnă să fii tratat ca străin într-un sat de români, iar acest sat poate fi punctul de plecare pentru a înțelege situația la nivelul întregului Ardealul. Din ceea ce ni s-a povestit de către cei bătrâni, reiese clar că învățătorul și preotul din sat au avut grijă ca oamenii să înțeleagă ce se petrece prin țară.

Poate de la povestea copiilor de români cărora li se cerea să nu mai vorbească românește, poveste ce se petrecea în toate școlile din satele Aradului și a întregului Ardeal, a plecat Vasile Goldiș când a conceput *Declarația privind dreptul de autodeterminare a românilor din Transilvania*, document citit de Alexandru Vaida Voevod în Parlamentul din Budapesta. Este primul minut din ora astrală a României. Și de atunci încolo, se pare că timpul istoric nu mai avea răbdare cu românii.

Vasile Goldiș

Ștefan Cicio Pop

⁹¹ Florin Lucaci, *Op.cit.*, pp. 73-74.

În toamna lui 1918 Consiliul Național Român Central s-a mutat la Arad în casa lui Ștefan Cicio Pop. Acolo a fost pregătit terenul pentru Marea Unire. Între membrii Consiliului, trei au fost arădeni: Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș și Ioan Flueraș. Așadar, casa lui Ștefan Cicio Pop a devenit sediul „guvernului” român al Transilvaniei, forul politic chemat să pună în practică opera amplă de pregătire și realizare a actului Marii Uniri.

În 13–14 noiembrie 1918, Guvernul Maghiar trimite la Arad o delegație condusă de ministrul pentru naționalități, Oszkár Jászi, pentru a negocia cu liderii românilor rămânerea Transilvaniei alături de Ungaria. Tratatul au fost purtate în Palatul fostei Prefecturi. După două zile de discuții nu s-a ajuns la nici un compromis astfel că, în seara zilei de 14 noiembrie, liderii românilor anunțau că vor acționa pentru desprinderea totală de Ungaria. A doua zi, la 15 noiembrie 1918, s-a și hotărât ca Unirea Transilvaniei cu Patria Mamă să fie expresia unei Mari Adunări Naționale, care să fie organizată la Alba Iulia pe data de 1 Decembrie.

La 18 noiembrie Vasile Goldiș publică în ziarul „Românul” un manifest „Către popoarele lumii”, în limbile română și franceză, prin care arată hotărârea fără echivoc a națiunii române din Transilvania de a se uni cu România. Tot el a redactat Convocatorul Adunării Naționale de la Alba Iulia, pe care îl publică în ziarul „Românul”.

În acea perioadă și Zărandul, la fel ca și alte sate românești, fierbea. Se întorceau soldații de pe frontul din Galiția, unii întregi, alții răniți, dar mulți rămăseseră pentru totdeauna în pământ străin. Era sărăcie și multă suferință. „În satele transilvănene apariția în grupuri compacte a soldaților

înarmați, dezertori de pe fronturi și evadați din cazărmi, a fost semnalată chiar din primele zile ale lunii noiembrie 1918: «Soldații care se întorceau acasă - scria ziarul *Aradi Közlöny* în numărul său din 3 noiembrie 1918 - au dus pretutindeni în țară vestea că s-a proclamat libertatea... Masele ușor influențabile au crezut că pentru toate mizeriile suferite timp de 5 ani de zile ... a sosit ceasul răzbunării»⁹².

În numărul din 4 noiembrie 1918, ziarul *Aradi Hirlap* consemna: „La Zărand se află moșia contelui Edelsheim; la castel se afla doar contesa bătrână Dittfurta. În timpul nopții castelul a fost incendiat, iar contesa cea bătrână a reușit să fugă doar pe fereastră și numai în cămașă. Clădirea jandarmeriei a fost devastată, iar învățătorul (învățătorul maghiar n.n.) care odinioară a răspuns la recenzări a fost izgonit împreună cu soția și cei doi copii.”⁹³

Ziarul de limbă maghiară, *Aradi Közlöny* relatează că la Zărand în noaptea de 4 spre 5 noiembrie țăranii răsculați din Zărand au reluat atacul împotriva fermei aparținând întreprinderii *Industria textilă centrală*, deși în ziua precedentă gărzile civile trimise din Arad reușiseră să-i împrăștiie. De astă dată, devastarea a fost totală. „Răsculații și-au împărțit între ei nu numai cerealele, ci și aproximativ 1200 vite și 4000 oi ce aparținuseră fermei. În total, paguba pricinuită fermei a fost evaluată, se pare exagerat, la 50 milioane coroane.”⁹⁴

⁹² C. Enea, „Aspecte ale descompunerii armatei austro-ungare (Dezertări și răscoale ale soldaților din Transilvania 1914 - 1918)”, <https://blioteca-digitala.ro>, p. 287.

⁹³ *Aradi Hirlap*, an II, nr. 287 din 4 noiembrie 1918, pp. 2-3.

⁹⁴ *Aradi Közlöny*, nr. 251, din 5 nov. 1918.

Același ziar descria faptul că pînă la mijlocul lunii noiembrie au mai fost atacate conacele și moșiile lui Korbuly Laszlo din Șimand, Ransburg Sandor din Apateu, Solymossy Lajos din Ineu, **Edelsheim din Zarand**, Venkheim din Socodor etc. În raportul vicecomitelui Schill Iozsef sunt prezentate evenimentele din sate, respectiv devastări de gospodării, magazine etc. 42 de notari au fugit; din Zărand a fugit Stengl Andor.

Pe acest fond al revoltelor românilor din Comitatul Arad, la data de 20 noiembrie 1918 s-a trecut la constituirea în fiecare comună românească Consiliul Național Român comunal, implicit în Zărand. La 21 noiembrie a fost publicată în ziarul *Românul* hotărîrea ca în termen de 12 zile să se facă alegeri de deputați și delegați pentru o mare adunare națională. Țăranii n-au ezitat și au participat activ la adunările satești, hotărînd delegații care să-i reprezinte. Între cei 1228 de deputați ai Marii Adunări Naționale, întruniți la 1 Decembrie 1918 la Alba-Iulia, 44 au fost din Comitatul Arad, iar Ignat Bogdan a fost delegatul Zarandului⁹⁵. Pe lângă cei cinci delegați ai Cercului Chișineu-Criș, s-au oferit să meargă la Alba Iulia nu 12 oameni, ci 150, majoritatea țărani.

Cei bătrîni, care au trăit evenimentele de atunci din Zărand își începeau povestea cu expresia „La revoluție...”, vorbind despre sfârșitul Primului Război Mondial și evenimentele premăgătoare Marii Uniri. Din ceea ce povestea bunica lui Florin Lucaci, pastor baptist din Zărand, despre devastarea

⁹⁵ Vezi Lista delegaților de la Alba-Iulia, unde apare Ignat Bogdan, plugar din Zărand, Cercul Chișineu-Criș.

domeniului deținut de Contele József Edelsheim-Gyulai Lipót, reieșea că „oamenii au intrat în castel și fiindcă era întuneric, și-au făcut torțe din cărțile pe care le-au găsit în biblioteca lui baronu. S-au blocat ușile și n-au mai putut ieși afară. Geamurile aveau gratii. Femeile strigau. Au început să spargă, să distrugă, să dea foc. Fiecare punea mâna pe ce apuca.”⁹⁶

Acel incendiu, care a mistuit castelul grofilor, poate fi interpretat ca un act de purificare istorică necesară ieșirii Zărandului din Imperiul Austro-Ungar și intrarea în România Mare.

3.5. Repere din istoria recentă

Întrucât unele aspecte se vor regăsi în detaliu în capitolele dedicate *economiei, populației, școlii, vieții religioase, culturii și tradiției* cultivate și păstrate de zărandani, aici ne vom mulțumi să evidențiem efectiv numai niște repere istorice, adică să marcăm evenimentele deosebite. De altfel, multe dintre aspecte se regăsesc ca amintiri vii în memoria celor mai vârstnici locuitori ai comunei.

(i) România Mare. După înfăptuirea României Mari începe procesul istoric al integrării Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului și Bucovinei în noul stat. O primă urgență este reforma agrară. De altfel, încă din decembrie 1918 Consiliul Dirigent al Transilvaniei a fost autorizat să elaboreze proiectul de lege, care va deveni lege operațională în 1921.

Și țăranii din Zărand au beneficiat prin exproprierea marilor proprietari de pământ, iar satul a început să prospere. Au fost doar 22 de ani de pace.

⁹⁶ Florin Lucaci, *Op.cit.*, pp. 81-82.

(ii) Criza geopolitică. Au revenit vremurile tulburi. Asupra României Mari au formulat pretenții teritoriale vecinii, adică:

- În iunie 1940 Armata Roșie ocupă Basarabia, Bucoviana de Nord și Ținutul Herța;

- În august 1940 Ardealul de Nord a fost cedat de Regatul României Ungariei, ca urmare a Dictatului de la Viena;

- Prin Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940 este cedat Cadrilaterul (Dobrogea de sud) Bulgariei la presiunea Germaniei.

(iii) Al Doilea Război Mondial. Al Doilea Război Mondial a început în 21 iunie 1941 și s-a terminat la data de 8/9 mai 1945. Și tot țărani sunt cei care au pățit, ei reprezentând aproximativ 70% din populația României. Prin urmare, au fost primii chemați la război pentru țară și rege. Și au devenit carne de tun prin stepele rusești, la Cotelul Donului și Stalingrad. Din Zărand au plecat mulți țărani și mulți dintre ei și-au lăsat oasele pe câmpul din Rusia, alții au căzut prizonieri, revenind acasă invalizi de război după ani grei în care au îndurat chinuri la limita dintre viață și moarte. În fața primăriei există un monument care glorifică eroismul lor.

(iv) Sub sfera de influență a URSS. După război, România a intrat sub sfera de influență a Uniunii Sovietice, care a impus schimbarea de regim politic, rezultând:

- În 1947 Regele Mihai I abdică și la conducerea României vine Partidul Muncitoresc Român, care în iulie 1965 devine Partidul Comunist Român.

- Iluzia țărănimii din România a fost trăită din plin în 1945 printr-o altă reformă agrară, ca o formă de reparație

pentru îndurarea războiului și a sărăciei. N-a durat. În 1949, la presiunea Uniunii Sovietice, s-a început colectivizarea agriculturii, proces greoi, care a stagnat în perioada 1953 – 1956, apoi într-un mod agresiv a fost finalizat în 1962.

- Migrația spre oraș a fost un proces care din anii 1960 până în 1989 a golit Zărandul de cei tineri.

(v) *Revoluția din 1989.* Speranțe! Doamne Dumnezeule, dă speranța unei revitalizări a Zărandului! Nu o fi iarăși iluzie? După 1990 migrația din Zărand a lăsat orașele din România și s-a reorientat spre țările occidentale. Și totuși, ultimii ani, prin investițiile realizate, sunt o schimbare la față a Zărandului.

Capitolul al IV-lea Economia

4.1. Elemente ale vieții economice

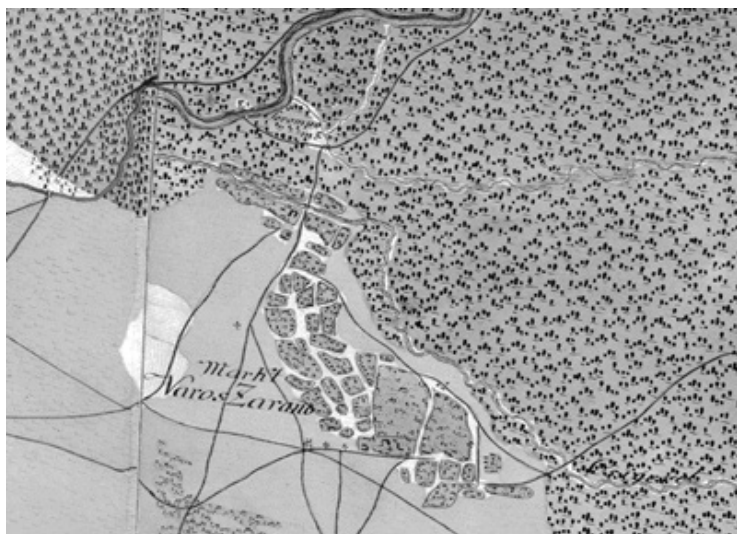
Pentru a înțelege potențialul economic al comunei Zărand, trebuie să avem în vedere ca punct de plecare două aspecte: a) structura teritoriului; b) evoluții istorice ale vieții economice.

4.1.1. Structura teritoriului

Atât astăzi cât și din perspectiva istoriei, relieful a determinat posibilitățile economiei Zărandului. Este vorba de câmpie și de cele trei ape curgătoare care îi străbat teritoriul, adică Crișul Alb, Cigherul și Canalul Morilor. Astăzi teritoriul administrativ al comunei Zărand este de 7.066 ha, din care 4.303 ha teren arabil, 2.243 ha pășuni, 118 ha teren neproductiv, 160 ha ape, 136 ha drumuri și 105 ha construcții+funcțiuni anexe. Rezultă clar potențialul agricol. Ca să înțelegem cum s-a ajuns la situația de astăzi și, mai ales, care sunt posibilitățile viitorului prin investiții inteligente, consider necesar să investigăm structura teritoriului din perspectiva evoluției istorice.

Pe *Harta Iosefină*, realizată în 1782, constatăm că localitatea Zărand avea o altă amplasare. Pe hartă se vede clar că teritoriul Zărandului în partea de nord, între Cigher și Crișul Alb, era acoperit în mare parte de pădure (*Pădurea satului* și *Pădurea domnului*), prin care trecea un canal colector numit *Darnig*, astăzi dispărut, dar de la care, prin

fenomenul lingvistic al atracției paronimice, s-a ajuns ca zărăndanii și seleușenii să numească Crișul Alb *Taşnic*. Tot pe hartă, remarcăm faptul că în sud erau marcate suprafețe mari de lăcoviște, improprii agriculturii. În schimb, prezența pădurii asigura Zărandului o sursă economică importantă. Unelte pentru munca în agricultură erau din lemn cu unele legături din fier (furca pentru paie, grebla, troaca, jgeabul pentru adăpat, scara pentru pod, ciubere, fântâna cu cumpănă etc.), iar carele și căruțele pentru transport erau în întregime din lemn. De asemenea, construcția caselor necesită mult lemn (grinzi, căpriori, leături, scânduri, stâlpi la târnaț etc.). Tot din margine de pădure, se valorificau nuielele de răchită la împletit de coșuri, leasa pentru căruțe, garduri etc.

Zărandul. Harta Iosefină din 1782.

„În 1770 Maria Tereza a dat ordinul pentru contragerea satelor împrăștiate din zona depresiunii Zărand și refacerea lor după rigori sistematice.”⁹⁷ În cazul localității Zărand s-a procedat la mutarea sa pe actuala vatră sub forma tablei de șah.

Harta cu Zărandul sistematizat

De asemenea, au fost demarate acțiuni de regularizare parțială a râurilor și de ridicare a digurilor pe malul stâng al Cigherului și malul drept al Crișului Alb, care să protejeze satul

⁹⁷ Eugen Ghiță „Habitatul rural în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea”, în *Studii de demografie istorică (secolele XVII - XXI)*, coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Editura Gutenberg, Arad, 2010, p. 479.

de inundații. S-a procedat la săparea unor canale de colectare, implicit de secare a locurilor mlăștinoase, acțiune finalizată prin secolul al XIX-lea, când s-a construit Canalul Morilor. Rezultatul s-a concretizat în redarea unor întinse suprafețe agriculturii.

Un alt aspect benefic economiei Zărandului a fost amenajarea drumurilor de poștă și transport comercial. Așa cum se vede pe hartă marcat cu roșu, drumul nord – sud, de la Oradea la Arad, trecea prin Zărand, ceea ce-i asigura localității un cert avantaj economic. Așa se explică organizare de patru ori pe an a unui târg mare, existența unui han, a birturilor și, desigur, condiția de opidum și capitală de comitat.

Harta care marchează cu roșu situarea Zărandului pe drumul care leagă Oradea de Arad

4.1.2. Evoluții istorice ale vieții economice. Evident, acest proces istoric al economiei este complex întrucât presupune corelarea dinamicii demografice cu natura relațiilor sociale și modul de organizare politică a societății. De asemenea, procesul vieții unei societăți este afectat de factori externi, respectiv calamități naturale, cum ar fi inundațiile sau epidemiile de ciumă sau holeră sau cele provocate de năvălirile unor popoare barbare, războaie și revoluții. Desigur, doar într-o abordare teoretică aceste elemente pot fi evidențiate distinct; în viața reală a unei comunități acești factori, interni și externi, acționează corelat.

Cele mai vechi mărturii privind viața economică a populației din zona noastră, respectiv secolul al V-lea d.Hr., ni le oferă Priscus din Panium, în călătoria sa spre capitala lui Attila. El scrie că localnicii le asigurau o hrană diferită de ceea ce se consuma în capitală. „Ni se aduceau de prin sate ca nutriment, în loc de grâu mălaiu (meiu), în loc de vin mied, numit astfel în graiul locuitorilor indigeni. Deasemenea și servitorii noștri cari ne conduceau, purtau cu sine mălaiu și o băutură, preparată din orz; barbarii o numesc pe aceasta *camos*.”⁹⁸

Ca document indirect privind viața economică din Zărand este scrisoarea de danie din anul 1203 prin care „Emeric, regele Ungariei, dăruiește capitlului de Oradea (adunarea clericilor catolici din Oradea n.n.) două părți din vama târgului ce revine regelui în toate târgurile din Bihor și Zărand...”⁹⁹ Așadar, din moment ce existau târguri, atunci exista și producție agricolă,

⁹⁸ G. Popa Lisseanu, *Op.cit.*, p. 92,

⁹⁹ ****Arhiva medievală a României*, Internet, 20.02.2024, ora 12, 40.

vegetală și animală, care exceda consumul unor familii și care se vindea. De asemenea existau și meșteșugari care confecționau unelte, obiecte de îmbrăcăminte și își comercializau produsele.

De altfel, Rogerius în *Miserabile Carmen*, scrie la anul 1240 în momentul năvălirii tătare „era timpul secerișului”, iar locuitorii din zona Crișurilor „au strâns cu toții recolta și au adunat-o în hambare împreună cu paiele și cu fânul”. Localnicii erau conduși de cneji, care îi slujeau pe tătari și, la cererea acestora, de la târg „se întorceau acasă cu oi, cu boi sau cai.”¹⁰⁰ Din aceste referiri vagi, mai cu seamă din scrierea lui Rogerius, reținem că în secolul al XIII-lea exista viață economică, se produceau cereale, se creșteau cai, vaci și oi, dar funcționa și comerțul.

Odată ce s-a consolidat regatul maghiar, iar prin daniile regelui s-au constituit marile domenii, se înțelege că viața economică era centrată pe marea proprietate funciară feudală, a monarhilor, a nobililor laici și a Bisericii catolice. În cazul Zărandului domeniul cuprindea păduri, ape, terenuri agricole, iar iobagii din satele aferente produceau prin munca lor tot ceea ce era necesar vieții stăpânului, cât și pentru propriile nevoi. Cei care dețineau funcția de comite, cel puțin în primele secole, erau și stăpânii domeniului compus din Zărand și un număr de sate aferente. Este vorba de perioada cuprinsă între anul 900, când comitatul Zărand a fost dăruit de ducele Arpad lui Velek, și anul 1566 când Ineu devine sangeac în cadrul vilayetului Timișoara. Stăpânirea turcească durează până la sfârșitul secolului al XVII-lea. În toată această perioadă economia Zărandului era eminamente agrară.

¹⁰⁰ Rogerius, *Miserabile Carmen*, Ed. cit., pp. 89-90.

După anul 1699 viața economică a Zărandului intră treptat într-un alt ritm de dezvoltare. Autoritățile habsburgice nu pierd vremea și instituie o serie de reforme. În primul rând, se procedează la inventarierea satelor, înregistrarea producătorilor de bunuri materiale pe categorii, la clasificarea iobagilor etc. Tot atunci se acționează la despăduriri și desecări, astfel că „se lărgea proprietatea domnilor de pământ în paguba iobagilor”¹⁰¹. Între reformele inițiate de Maria Tereza în anii 1771 și 1772 a fost și cea legată de munca iobagilor. Astfel, ei erau obligați prin lege ca anual să presteze pentru stăpân 52 zile robotă cu car sau 104 zile cu palmele pentru o sesie întreagă; un florin darea de fum; un car cu lemne; doi cocoși, doi pui, o cupă cu unt și 12 ouă; nona și zeciuală din toate produsele. Jelerii erau obligați la 18 zile robotă cu palmele, un florin darea pe casă și nona. Jelerii fără casă trebuia să presteze 12 zile de robotă cu carele. Pe de altă parte, iobagii au primit drept de liberă strămutare, dreptul de a vinde și a moșteni pământul și li se permitea să defrișeze și să deșelenească pădurile. Pustele și pădurile se foloseau în comun de către locuitorii satelor.

Evident, în această situație nu-l trăgea inima pe iobag să sporească capacitatea productivă a terenului pe care-l lucra. Pe acele terenuri slab productive se producea grâu, orz, ovăz, porumb și mei. Iobagii creșteau boi, vaci, cai, porci, oi, capre și păsări de curte. Situația dată prin conscripții¹⁰² este:

¹⁰¹ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.*, p. 138.

¹⁰² Vasile Faur, *Op. cit.*, p. 81, respectiv 151.

ZĂRAND, CONSCRIPTIȚIA DIN ANUL 1715				
Anul atestării istorice	Nr. capilor de familie	Arături în cubuli de Pojon	Fânețe în zile coasă	Nr. pag. din conscripție
1198	53	303½	151	3,4
ZĂRAND, CONSCRIPTIȚIA DIN ANUL 1720				
1198	44	432	190	40 - 42

Conscripția din 1746 înregistrează un spor demografic, adică în 25 de ani populația Zărandului a crescut de 3,5 ori, fiind înregistrați 158 iobagi, capi de familie, dintre care 113 erau iobagi de frunte (*hospites*), 28 iobagi de mâna a doua (*subhospites*) și 15 jeleri (*inquilini*). Producția agricolă realizată de ei în acel an este de: 428 cubuli grâu, 424 cubuli porumb, 88 cubuli orz, 11 cubuli ovăz și 22 cubuli mei, iar în gospodăriile lor creșteau 270 boi, 261 vaci, 126 cai, 699 porci, 194 oi¹⁰³.

Zărandul avea condiția de *opidum* (târg), ceea ce presupunea un anumit grad de dezvoltare, existând han cu birt, cinci meșteșugari, cazan pentru distilat țuică din prune, fiind înregistrați comercianți de vite și diverse mărfuri. Tot în Zărand, se ținea târg mare de patru ori pe an, și anume în februarie, iunie, august și decembrie, fiind un loc de întâlnire și schimb de mărfuri. Târgul ținea patru zile. O mărturie despre târg o avem de la Ioan Popovici Șerban, parohul din Zărand, într-o scrisoare din 1816 către Moisa Nicoară, în care se plânge că-i blocat și nu poate merge la Oradea, adică: „târgul

¹⁰³ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.*, p. 95.

de la Zărand acum iaste Miercuri, Joi, Vineri și Sâmbătă și casă, ocolul tot imi este plin de oameni. Nu-i modru să es de acasă până se va sfârși târgul”¹⁰⁴.

De asemenea, la Zărand s-a ținut și un târg de fete, asemănător celui de pe Muntele Găina, dar obiceiul a dispărut încă înainte de 1835, probabil odată cu mutarea comunei pe actualul său loc.

Că Zărandul era încă un reper între localitățile din jur rezultă din faptul că este amintit de diverși călători, ca de exemplu scriitorul turc Evliya Çelebi sau abatele François-Xavier de Feller din ordinul iezuiților, care a călătorit prin Ungaria și Transilvania în perioada 1765 – 1769, pe căluțul de munte botezat de el cu numele Hänsel. Laconic, dar și cu umor descrie o scenă bucolică, adică: „În 9 (noiembrie 1768 n.n.), iau prânzul la Zărandul-Mare, mă rătăcesc într-o pădure mare, după ce am fost spectatorul unei frumoase lupte între o gâscă și niște curci...”¹⁰⁵

Se poate spune că economia Zărandului în secolele XVIII-XIX era slab productivă, că viața era mai degrabă de tip rural, titlul de opidum fiind aproape formal. Până la al Doilea Război Mondial progresul realizat are un ritm lent. Marea majoritate a locuitorilor aveau ca ocupație cultivarea cerealelor și creșterea animalelor, iar meșteșugarii existenți erau exclusiv legați de practicile agricole, adică erau rotari, fierari, tâmplari.

¹⁰⁴ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Diecezana, Arad, 1943, p. 212.

¹⁰⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. IX, Editura Academiei Române, 1997, p. 576.

Desigur, era și un șubar, un croitor și câte un meșter ce făcea opinci. Comerțul se baza pe surplusul producției și se realiza prin piața proprie, cea din Pâncota, Chișineu Criș și Ineu.

Zărandul avea drept de târg încă din secolul al XIII-lea, situație care s-a perpetuat până în secolul XX. Astăzi a rămas doar denumirea de „locul târgului” și, desigur, locul care a început să fie valorificat economic, social și spiritual. Astăzi pe locul fostului târg funcționează școala, un magazin, dispensarul, capela, biserica penticostală și centrul medical.

4.2. Reformele agrare

În Transilvania majoritatea locuitorilor români erau iobagi, respectiv în 1847 erau trecuți în evidență 165.439 de iobagi și 21.625 jeleri, adică 59,43% din totalul contribuabililor¹⁰⁶. Situația își are explicația în caracterul refractar al nobilimii maghiare, astfel că de fapt abia din 1848 putem vorbi de suprimarea iobăgiei în Ardeal, provincie periferică a Imperiului Habsburgic. Nu-i de mirare starea de înapoiere istorică a zonei.

4.2.1. Reformele din 1854 și 1858

Sub impulsul ideilor liberale s-a promovat modernizarea economică a Ardealului. Un efect decisiv asupra societății transilvănene a fost patentă urbarială din 1854, completată cu măsuri în cursul anului 1858, care clarifica problema agrară.

În ceea ce privește hotarul Zărandului, am amintit deja de efectele construirii Canalului Morilor, de regularizarea

¹⁰⁶ Ladó Árpád-Gellért, *Între reformă și revoluție. Transilvania înainte de 1848*, Internet, 19.02. 2024, ora 17,45.

și indignarea Crișului Alb și a Cigherului, de despăduriri și desecări. Totuși, viața țăranilor români, de acum liberi, nu era deloc ușoară. Agricultură pe care o practicau oferea producții scăzute, dependente de natură.

După reformele Imperiului Austro-Ungar din 1854 și 1858 se pare că ponderea proprietăților mărunte, de 1-5 iugăre, depășea pe cea a marilor latifundii, numai că în gospodăriile țărănești se realiza în mare măsură o economie naturală. Totuși, în câteva decenii și la Zărand s-a produs extinderea unor gospodării țărănești prin acte de vânzare-cumpărare sau moștenire, ajungându-se în câteva cazuri chiar la suprafețe de peste 20 de iugăre.

Țăran sărac la arat

Prin analogie, se poate spune că la Zărand avem o situație similară întregii Transilvanii. Astfel, „la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, în Transilvania 20-25% dintre

gospodării făceau parte din categoria relativ dezvoltată a celor mici producătoare de mărfuri, în timp ce aproximativ 30% dintre gospodăriile țărănești își ofereau produsele spre vânzare doar în situația în care, după satisfacerea necesităților familiale, rămânea un surplus (ori dacă nevoia le obliga să valorifice o parte a rezervei familiale)”¹⁰⁷

4.2.2. Reforma agrară din 1921

Primul Război Mondial a rămas în istoria Zărandului prin măsurile drastice luate de autoritățile austro-ungare care au generat sărăcie, dar mai ales prin suferința invalizilor de război și cei 78 de inși căzuți pe front în Italia, dar mai ales în Galiția.

După Primul Război Mondial și constituirea României Mari se întrevede un progres economic și pentru satele din Câmpia Aradului. În principal, prin reforma agrară din 1921 se asigură pământ țăranilor. În cazul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului se impunea aplicarea rezoluției de la Alba Iulia, respectiv Consiliul Dirigent a fost însărcinat de guvern să realizeze reforma agrară. Decretul-lege era unul radical, adică se cerea exproprierea în întregime a tuturor proprietăților străinilor (cei care vor opta pentru o altă cetățenie), celor care erau domiciliați în străinătate, iar conform articolului al doilea ulterior se vor putea expropria mai multe categorii de proprietăți.

¹⁰⁷ Ákos Egyed „Societatea rurală din Transilvania”, în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, Editura Pro-Print Miercurea-Ciuc, 1999, p. 235

În cazul Zărandului cea mai mare proprietate funciară îi aparținea contelui Edelsheim Gylai-Lipot. Comisia de reformă a constatat că în anul agricol 1920 domeniul contelui era de 5.577 de iugăre, dintre care 4.037 iugăre pământ arător; 1.247 iugăre de pășune; 293 iugăre pământ nefolosit. Tot legat de proprietățile din Zărand, Pretura plasei Chișineu comunica pe data de 18 iulie 1919 că Banca Gyulavidéki avea 110 iugăre semănate cu grâu, 265 iugăre cu orz, 90 cu ovăz și 120 cu cucuruz.

În data de 22 august 1920, Comisia de reformă din Zărand a identificat ca proprietate expropriabilă o suprafață de 5.073 iugăre sau 1.420 stânjeni pătrați din domeniul contelui Edelsheim Gylai-Lipot.¹⁰⁸ Aceasta a fost prima etapă, urmând ca după aprobarea legii să se procedeze efectiv la parcelarea suprafeței supusă exproprierii.

În martie 1921, după dezbateri aprinse în Parlamentul României proiectul legii de reformă agrară pentru România, redactat de Constantin Garoflid, ministrul Agriculturii, a fost votat în Senat cu 92 voturi pentru și 26 împotrivă. La 9 iulie, proiectul a trecut și de Camera Deputaților cu 217 voturi pentru și 78 împotrivă¹⁰⁹. În paralel, fusese discutat și proiectul Mihalache din partea opoziției.¹¹⁰

¹⁰⁸ Am transcris întocmai limbajul folosit în documentele consultate la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad.

¹⁰⁹ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975, p. 72.

¹¹⁰ Mircea Rusnac, „Proiectul de lege agrară întocmit de Ion Mihalache în 1920”, în *Ziridava*, nr. XXI, Arad, 1998, p. 239-245. În guvernul Vaida-Voevod, ministrul agriculturii era Ion Mihalache. Proiectul său de reformă agrară era unul radical, exproprierea făcându-se pe proprietar și nu pe proprietăți, de la 100 ha în sus.

Pentru a înțelege cum anume s-a aplicat acel DECRET nr. 3.610 din 23 iulie 1921 privind aprobarea Legii pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș voi reda în acest context art. 91 și art. 92, adică:

ART. 91

„Pământul expropriat pe temeiul legii de față se parcelează spre a se vinde în loturi cultivatorilor de pământ în condițiunile și modul arătat.

ART. 92

Vor fi împărțășiți țăranii muncitori de pământ în ordinea următoare:

1. Acei capii de familie, servitori și muncitori agricoli din partea locului care în ultimii doi ani dinaintea mobilizării și întrucât au fost mobilizați și în timpul exproprierii au lucrat pe moșia expropriată și care în război au devenit invalizi, dar sunt capabili de a conduce lucrarea pământului.

Tot aici se înșiră vădulele și familiile celor căzuți în război, dacă îndeplinesc condițiunile amintite;

2. Servitorii și muncitorii agricoli din partea locului, capii de familie, care în ultimii doi ani și în timpul exproprierii, dacă au fost demobilizați, au muncit pe moșia expropriată, dacă au făcut serviciul militar în război fără a fi devenit invalizi;

3. Toți capii de familie care în război au devenit invalizi, dar sunt capabili de a conduce lucrarea pământului.

Tot aici se înșiră vădulele și familiile celor căzuți în război;

4. Toți capii de familie care au făcut serviciul militar în război, fără a fi invalizi;

5. Bărbații neînșurați care au devenit invalizi de război, dar sunt capabili să conducă lucrarea pământului;

6. Bărbații neînșurați care au luat parte la război fără a fi invalizi;

7. Mobilizații prin ordinul consiliului dirigent;
 8. Cei emigrați care s-au întors, respectiv familiile lor, dacă nu au alt susținător;
 9. Capii de familie care nu au luat parte în război;
 10. Bărbații neînsurați majori care nu au făcut servicii militare în decursul războiului;
 11. Voluntarii din armata română, ori dintr-o armată aliată sau care s-au format în grupuri de voluntari independenți.
- La înproprietărire îndreptățiții de sub punctele 3 și 11 se satisfac cu cei de sub No. 1, intrând în aceeași categorie; cei de la punctul 2 se vor satisface împreună cu cei de sub No. 4, intrând în aceeași categorie; iar cei de la punctul 8 vor rămâne cei din urmă la înproprietărire.
12. După satisfacerea tuturor celor îndreptățiți se vor completa și se vor crea unde nu sunt sesiuni parohiale, cantorale și școlare până la maximul prevăzut în art. 6, p. 4.

Aplicarea *Legii pentru Reforma agrară* a produs efecte benefice. Țăranii români din Zărand au fost încurajați să prețuiască pământul și să-și maximizeze eficiența muncii, iar satul a început să prospere. Totuși au fost probleme. În 1924, rezultă din documente, 200 de zărandani au făcut o plângere comună către Ministerul Agriculturii prin care cereau să li se dea în arendă cele 5 iugăre stipulate de lege, care însă în 1923 au fost reduse la 4 iugăre, deși exista suficient pământ prin exproprierea a 5.073 iugăre din moșia contelui Edelsheim Gyulai-Lipot. De asemenea, coloniștii aduși la Țipar au primit teren și în hotarul Zărandului.

La treierat cu batoza. Imagine din perioada interbelică

În 1935 Zărandul era mare și important în zonă, organizându-se aici târguri de vite cornute și mărfuri generale de patru ori, respectiv în zilele de miercuri 13 februarie, 22 mai, 7 august și 11 decembrie¹¹¹.

Au fost doar 22 de ani de pace. Asupra României Mari au formulat pretenții teritoriale vecinii, adică:

- În iunie 1940 Armata Roșie ocupă Basarabia, Bucoviana de Nord și Ținutul Heța;

- În august 1940 Ardealul de Nord a fost cedat de regatul României Ungariei, ca urmare a Dictatului de la Viena;

- Prin Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940 este cedat Cadrilaterul (Dobrogea de sud) Bulgariei la presiunea Germaniei.

¹¹¹ *** *Calendarul pentru popor al Asociațiunii Astra*, Sibiu, 1935.

Și tot țăranii, care aveau o pondere de aproximativ 70% din populația României, au fost chemați la război pentru țară și rege. Al Doilea Război Mondial a început în 21 iunie 1941 și s-a terminat la data de 8/9 mai 1945. Din Zărand au plecat pe front 216 tineri și mulți dintre ei și-au lăsat oasele pe câmpul din Rusia, alții au căzut prizonieri, revenind acasă după ani grei invalizi de război și cu sănătatea șubrezită.

După război, România a intrat sub sfera de influență a Uniunii Sovietice, care a impus schimbarea de regim politic. În 1947 Regele Mihai I a fost forțat să abdice, iar la conducerea României a venit Partidul Muncitoresc Român, care în iulie 1965 devine Partidul Comunist Român.

4.2.3. De la reforma din 1945 la colectivizare

Iluzia țăranimii din România, implicit de zărandani, a fost trăită din plin în 1945 printr-o altă reformă agrară, ca formă de reparație pentru îndurarea războiului și a sărăciei.

După război, Zărandul era arondat la plasa Sântana. În primăvara lui 1944 Zărandul dispunea de 5.042 iugăre și 2.101 muncitori existenți în gospodării, considerându-se un excedent de 221 de muncitori.

La 23 martie 1945 a fost promulgat decretul-lege pentru realizarea reformei agrare. Numai că s-au comis nenumărate abuzuri. Din procesele verbale redactate de inspectorii Camerei Agricole reieșea că la data de 15 februarie 1948 „nu s-au scris și împărțit titlurile de proprietate la toți îndreptățiții din comunele: Sântana, Șimandul de Jos, Șimandul de Sus, **Zărand**,

Olari și Zimand Cuz”¹¹². De fapt este vorba de acte pentru cele 53 de iugăre, teren expropriat la data de 1 iunie 1946.

Dintr-o situație legată de campania agricolă din primăvara anului 1946 aflăm că la Zărand erau planificate spre semănat 1.617 ha cu 245 atelaje cu animale și 3 tractoare. Pentru campania de toamnă a anului 1946, la Zărand erau planificate pentru însămânțări 1.480 ha, dintre care 1.440 ha cu grâu, 5 ha cu secară, 35 ha cu orz, din totalul de 2.966 ha teren arabil.

N-a durat. În martie 1949, la presiunea Uniunii Sovietice, Plenara Partidului Muncitoresc Român ia hotărârea de a cooperativiza a agricultura, după modelul colhozurilor. Se punea problema unei noi forma de proprietate asupra pământului, care avea să lovească în primul rând în gospodăriile cu suprafețe mai mari, în așa numiții chiaburi, idee pe care zărandanii n-au acceptat-o prea ușor.

Prin Zărand au început să umble tot felul de echipe alcătuite din activiști veniți din alte localități sau de la raionul Chișineu-Criș care promiteau numai lapte și miere, dar și îi amenințau pe recalcitranți. Așa s-a reușit ca în Zărand GAC-ul să fie înființat în 1956. De atunci până în 1989, încet, încet Zărandul s-a golit, cei tineri căutând fabricile și uzinele de la oraș, în special Aradul.

În anii '60 Zărandul a fost electrificat. Tot atunci prin grija lui Gheorghe Ardelean (Ciorganea) a fost modernizată moara la care nu măcinau doar zărandanii, ci și locuitorii din satele învecinate. Și era o moară care producea făină de calitate. Astăzi e ruină.

¹¹² Antoniu Martin, *Economie și societate în județul Arad. Un studiu asupra agriculturii anilor 1944-1948*, Editura Mirador, Arad, 2004, p. 59.

4.3. Evoluții în anii democrației

După 1989 migrația din Zărand s-a reorientat spre țările occidentale. N-au plecat toți cei apti de muncă. Dar tot după 1989, mai cu seamă în ultimii ani, există speranța unei revitalizări a Zărandului.

Desigur, agricultura este ramura de bază a economiei, doar că în acești ani dotarea cu mașini și utilaje moderne asigură activității aferente cultivării pământului eficiență sporită, implicit producții mai mari la grâu și porumb cu costuri mai mici.

Recoltarea grâului în secolul al XXI-lea

Cele peste 70 de tractoare și utilaje necesare diverselor munci agricole sunt un argument ce susține acest proces de modernizare, de transformare a agriculturii.

Se poate spune că treptat se trece de la agricultura de subzistență la activitate specializată de fermă.

Florea Lucaci

Legumicultura, respectiv cultivarea în solarii a roșiilor, vinetelor, verzei, conopidei, ardeilor și a altor legume are o pondere însemnată în obținerea de venituri substanțiale. Multe familii au aplicat programe guvernamentale, obținând astfel finanțări nerambursabile.

O pondere însemnată în economia agrară a Zărandului o are creșterea animalelor. Este vorba de Asociația „Perla Zărandului” care deține 14.000 de oi, 60 de vaci și 19 cai.

La nivelul comunei Zărand funcționează și societăți comerciale, adică:

Nr. crt.	Agentul economic	Domeniul de activitate
1	Carpen Impex SRL	Prelucrarea lemnului
2	Tiad Company SRL	Comerț cu amănuntul în magazine nespecializate, cu vânzare predominantă de produse alimentare, băuturi, și tutun
3	Mela & Gigi Construct SRL	Comerț cu amănuntul, materiale de construcții
4	II Bila V Alexandru	Comerț cu amănuntul în magazine nespecializate, cu vânzare predominantă de produse alimentare, băuturi, și tutun
5	Indra & B.N. SRL	Comerț cu amănuntul în magazine nespecializate, cu vânzare predominantă de produse alimentare, băuturi, și tutun
6	Dudaș Maricom SRL	Comerț cu amănuntul în magazine nespecializate, cu vânzare predominantă de produse alimentare, băuturi, și tutun
7	Karser Cotopaxi SRL	Comerț cu amănuntul, prestări servicii
8	Omega Group SRL	Prelucrare prin aşchiere: Strunjire, frezare, danturare, găurire, rectificare, honuire etc.

Legat de ramurile economiei naționale, locuitorii din Zărand lucrează în unitățile din comună sau fac naveta la Ineu, Chișineu-Criș, Sântana, Nădab, Pâncota:

Domenii de activitate	Total	Procentul sectorului în total economie
Construcții	20	0,70 %
Industrie	350	12,72 %
Învățământ	28	1,01%
Sănătate, social	43	1,56 %
Comerț	17	0,61 %
Agricultură (angajați)	11	0,40%
Administrație, servicii	39	1,41 %
Total	508	100 %

4.4. Administrația locală

Tot ceea ce presupune viața socială, dezvoltarea economică și proiectele de investiții, activitățile legate de școală și sănătate etc. sunt în conexiune cu administrația locală. Altfel spus, eficiența muncii prestată de primar și echipa sa determină în mare proporție rezultatele din sectoarele amintite.

Primăria și toți cei ce muncesc sub acoperișul acestei instituții asigură prin lege administrarea comunei în ansamblul ei, adică Zărandul și Cinteiu ca sat aparținător. De altfel, tot ceea ce cuprinde monografia descris într-un mod analitic după ieșirea Zărandului din Imperiul Austro-Ungar și intrarea în România implică într-o formă sau alta conducerea administrativă.

Echipa administrației locale este formată din:

- Primar: Gheorghe Dudaș
- Viceprimar: Dimitrie Toduța
- Secretar general: Adina Boicu

Evident, conducerea operativă conlucrează cu membrii Consiliului local, adică în legislatura 2020 - 2024:

Nr. crt.	Nume și prenume	Formațiune politică
1	Barna Gheorghe	Partidul Național Liberal
2	Barz Florica	Partidul Mișcarea Populară
3	Curta Constantin	Partidul România Unită
4	Dan Dănuț	Partidul Național Liberal
5	Iacob Ioan Petru	Partidul Mișcarea Populară
6	Iancu Petru	Partidul Național Liberal
7	Martin Rozalia	Partidul Național Liberal
8	Pop Gheorghe Cristian	Partidul Pro România
9	Pușcaș Petru	Partidul Național Liberal
10	Toduța Dimitrie	Partidul România Unită
11	Varga Mihai	Partidul Național Liberal

Consiliul local are în componența sa trei comisii de specialitate, și anume: 1. *Comisia pentru buget-finanțe, agricultură, activități economice, amenajarea teritoriului și urbanism*; 2. *Comisia pentru muncă și protecție socială, juridică și disciplină, cultură și culte*; 3. *Comisia pentru educație, sănătate și familie, protecția copilului, tineret și sport, mediu și turism*.

Dintre atribuțiile primarului și a Consiliului local reținem:

- gestionarea surselor de finanțare;
- atragerea de finanțări suplimentare;
- conceperea și implementarea de proiecte de investiții în varii domenii, care asigure comunei o dezvoltare sustenabilă;
- evidența registrului agricol;
- evidența populației;
- încasarea impozitelor și taxelor;
- organizarea de evenimente culturale etc.

Conducerea administrativă a comunei Zărand a conceput și adoptat o ambițioasă strategie de dezvoltare durabilă pe o perioadă de 10 ani, respectiv 2017 – 2027. Unele dintre obiective sunt finalizate, altele în curs, conform celor 11 direcții strategice care acoperă practic toate domeniile vieții sociale, economice, culturale. Realizarea acestora presupune coerență și unitate în gândirea și acțiunea conducerii, atragerea de fonduri nerambursabile, atragerea de investitori, instruirea persoanelor în adecvare cu locurile de muncă nou create și realizarea unei infrastructuri sustenabile în domeniile serviciilor sociale, învățământ, sănătate.

În mod evident, investițiile constituie motorul dezvoltării, asigurându-se noi locuri de muncă, creșterea gradului de civilizație și a nivelului de trai. În sinteză, este vorba de:

Zărand - Un nume istoric

Nr. crt.	Denumirea obiectivului de investiții	Valoare proiectul (în lei)	Sursa de finanțare	Stadiu de finalizare
1	Alimentarea cu gaze naturale a comunei Zărand și a comunei Olari	36.780.351	Programul „Anghel Saligny”	În lucru
2	Înființare rețea canalizare și stație de epurare	9.537.914	PNDL 2	95 %
3	Extinderea rețelei de canalizare în Zărand și Cinteii	15.644.302	Programul „Anghel Saligny”	În lucru
4	Centrul medical de permanență	2.658.819	PNDL 2	90 %
5	Reabilitare și modernizare Școala cu clase I-VIII, Zărand	2.013.411	PNDL 2	Finalizat 26.07.2022
6	Reabilitare și modernizare Școala cu clase I-VIII în sat Cinteii	2.121.251	PNDL 2	Finalizat 16.08.2021
7	Construire grădiniță cu program prelungit în sat Cinteii	3.768.082	PNDL 1	Finalizat 12.10.2022
8	Modernizare drumuri de interes local în Zărand	3.943.933	PNDL 2	Finalizat 14.11.2023

Florea Lucaci

9	Sală de sport școlar în Zărand	8.474.332	CNI	Finalizat 2023
10	Capela	600.000	Fonduri proprii + Consiliul județean	Finalizat 2022
11	Modernizare străzi rurale Cintei și Zărand	6.498.060	PNDL 2	În lucru

Capitolul al V-lea

Populație și condiții de viață

A vorbi astăzi despre Zărand e ca și cum ai vorbi despre dorul de mamă al copiilor răspândiți prin lume. Ne simțim legați sufletește de un sat cu vechime istorică. Pentru a înțelege Zărandul în calitatea sa de comunitate umană cu un specific bine conturat, cu identitatea împărtășită astăzi cu nostalgie de grupul *zărândanilor* de pe Facebook, care sunt răspândiți prin alte localități și alte țări, se impune să analizăm perspectiva istorică a evoluției demografice.

Nu știm câți locuitori au viețuit în Zărand în secolele IX-XI, când Velek a devenit stăpân, iar urmașii săi au ridicat un castel în locul cetății de pământ a lui Menumorut. Vreme de încă patru secole știm doar numele nobililor care au condus comitatul Zărandului. În acele secole din evul mediu satele din Câmpia Crișurilor cuprindeau un număr mic de locuitori. În general, un sat era format din 15 – 20 de case până la cel mult 70, care erau construite rudimentar din pământ bătut și chirpici, fiind acoperite cu paie sau trestie. Numărul locuitorilor era variabil, fiind influențat de diverși factori, îndeosebi epidemii și războaie.

Prima mențiune despre numărul valahilor care trăiau în Zărand o avem abia din anul 1536. Doar de atunci, conform datelor din conscripții, putem analiza evoluția demografică. Sunt analize statistice premergătoare celorlalte capitole, adică ale vieții religioase, școlii și educației, problemelor de sănătate și tradițiilor locale.

5.1. Viața în secolele XVI – XIX

Înainte de a reduce Zărandul și locuitorii săi la numere înghesuite în tabele, consider necesare câteva precizări legate de condiția lor existențială. Adică:

(i) Repet ceea ce am menționat în capitolul dedicat istoriei, și anume zărandanii figurau în acte ca valahi iobagi, această stare fiind suprimată abia în 1848. Ei erau cuprinși în trei categorii: iobagi de frunte (*hospites*), iobagi de mâna a doua (*subhospites*) și jeleri (*inquilini*). În Evul Mediu socoteala se făcea pe sesie, adică lotul de pământ asupra căruia țăranul dependent avea drept de posesie în schimbul rentei către stăpânul domeniului (feudei). O *sesie* cuprindea în medie patru case, iar în fiecare casă se presupune că trăiau cinci-șase membrii ai unei familii.

(ii) Românii din Zărand, asemenea tuturor celor din Ardeal, nu numai că erau iobagi dar, mai grav, nu erau recunoscuți ca *natio* în sens medieval. De ce? Societatea transilvăneană era împărțită în trei „națiuni” privilegiate, maghiarii, sașii și secuii. Întrucât erau majoritari, în 1791, românii ardeleni au cerut recunoșterea lor ca a patra „națiune”, dar Dieta Transilvaniei a respins cererea. Au mai trecut 70 de ani și abia în 1863 Împăratul Franz Josef a convocat forul legislativ la Sibiu. Între cele 11 propuneri imperiale două sunt deosebit de importante: a) recunoașterea politică a națiunii române; b) recunoașterea limbii române ca limbă oficială, alături de maghiară și germană¹¹³. La 7/10 octombrie a fost adoptată legea pentru

¹¹³ Dieta de la Sibiu din 1863, în *Enciclopedia României*, Internet, 23.02.2024, ora 14,50.

„egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor sale”, lege promulgată de împărat în 26 octombrie/7 noiembrie 1863.

Dacă ținem seamă de aspectele menționate, atunci ar trebui să revizuiim cele afirmate în capitolul despre istorie, respectiv că epoca medievală se încheie la anul 1700, când începe perioada modernă. În schimb, dacă ținem seamă de cele două stări existențiale ale românilor din Transilvania, *condiția socială de iobag și condiția politică de tolerat*, atunci evul mediu încetează doar în secolul al XIX-lea.

Nu-i greu de imaginat că pentru români viața atât la nivel individual, cât și de comunitate era imprevizibilă, fiind afectată de nenumărați factori naturali, dar mai cu seamă de cei de natură politică și economică. Sărăcia, bolile și, mai ales, zona a fost o vreme câmp de luptă în războaiele purtate de imperiile ce înconjurau țara.

Anul	Nr. de familii	Nr. de locuitori
1536	72	360
1567	47	235
1579	38	190
1715	53	265
1720	44	220
1746	156	780
1766	155	775
1771	193	965
1828	330	1.650
1851	431	2.155

Statistica aferentă Zărandului în evului mediu. Dinamica demografică

Tabelul evoluției demografice în Zărandul Evului Mediu ne oferă ocazia să facem câteva observații:

a) În secolul al XVI-lea, populația este în scădere, de la 360 de locuitori la 190, înjumătățindu-se în numai patru decenii. Cauzele sunt multiple: războaiele dintre Imperiul Otoman și Regatul Ungariei, epidemia de ciumă, inundații etc. Din documente reiese că în anii 1347 – 1349 a fost marea epidemie de ciumă, care a înjumătățit locuitorii. Până în secolul al XVIII-lea au fost epidemii mai mici, dar în 1708 ciuma a devastat regiunea, iar un alt val epidemic a fost în 1738¹¹⁴. Epidemii majore de holeră au fost în secolele XVIII și XIX.

b) Din secolul al XVII-lea nu avem date. Este perioada în care Zărandul făcea parte din Sangeacul Ineu, iar turcii fiind prinși în războiul cu Viena nu aveau timp pentru asemenea măsurători;

c) În secolele XVIII – XIX se produc schimbări majore în Europa Centrală și de Est: sunt alungați turcii; Transilvania este încorporată în Imperiul Habsburgic; ideile iluminismului produc efecte benefice și pentru români. În cazul Zărandului, populația crește de la 265 de locuitori în 1715 la 2.155 în 1851, adică de peste opt ori.

Pentru a ne identifica posibili strămoși de acum 300 de ani voi reda numele locuitorilor din Zărand din cele patru conscripții, respectiv 1715, 1720, 1746 și 1787. Așadar, avem:

^{114***} Maghiar Katolikus Lexicon, litera P *lexicon@katolikus.hu*

Nume și prenume. Conscripția din 1715 ¹¹⁵(53 capi de familie)	Nume și prenume. Conscripția din 1720¹¹⁶ (44 capi de familie)	Nume și prenume. Conscripția din 1746¹¹⁷ (156 capi de familie)
Petrus Szavo	Csura Gavrila	Szekeres Togyer
Paskuczil	Lukacs Janos	Krisan Gyorg
Petrus Kurial	Stephan Mikora	Bogya Marian
Bika Blas	Lukacs Gyorgy	Prokar Gyurka
Farkucsă Todor	Tokaj Ursul	Krisan Petro
Farkucsă Balas	Mlagyin Ursul	Krisan Flore
Pantos Gyorgy	Lukacs Toma	Lukacs Toda
Mlladen Mihaly	Pokurar Jon	Krisan Mihaly
Toko Juon	Tokaj Balasz	Krisan Gyorgy
Bakov Togier	Motorka Togyer	Szintyan Many
Bacsucs Juon	Banyicza Flora	Ranka Mihaly
Fejes Mihaly	Buda Andras	Kosztá Joon
Igrez Mikola	Erdelan Togyer	Szintyan Toma
Magos Gabrila	Blazsusz Luka	Tripa Domitro
Petrul Szekeres	Szava Peter	Pokorar Nisztor
Jova Krisan	Kiss Mihaly	Farkas Joon
Hancz Togier	Voiszan Matyas	Krisan Mitru
Fejes Togier	Nyaklo Mihaly	Déva Gavrilla
Fejes Blas	Hancz Mihaly	Gligor Janos
Fejes Petrul	Olar Paskul	Hanna Gyorgy, <i>Jeler</i>

¹¹⁵ Vasile Faur, *Op.cit.*, pp.101-102.

¹¹⁶ *Ibidem*, pp. 176-177.

¹¹⁷ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.*, pp.92-95

Florea Lucaci

Balas Zsil	Gyerkan Matyas	Moldovan Jon
Janos	Krissan Peter	Horga Toma
Jvonas	Tamas Mihaly	Borka Vaszilie
Tokourcz	Alda Peter	Horga Szimeon
Olar Fodor	Olar Frigyes	Runcza Joon
Petko	Lukacs Jon	Besnar Pavel
Csura Petrul	Bibarcz Jakob	Philip Joon
Andras	Zarandi Jon	Philip Petro
Nyeksa Mihaly	Tripa Peter	Pokroser Mihal, <i>Jeler</i>
Trippa	Tripa Josza	Seller Mitro, <i>Jeler</i>
Mladin Ursz	Zarandi Mihaly	Pekorar Mihaly
Deva Demitru	Rumun Jon	Petrisor Csismas, <i>Jeler</i>
Kodus Gabrillo	Zombori Filemon	Horga Togyer
Mlladen Juon	Kudie Togyer	Harka Jirimie, <i>Jeler</i>
Trokal Petru	Jancsi Demeter	Krisan On
Olar Pask	Pap Lukacs	Meszar Sandrius, <i>Jeler</i>
Motocka Togier	Fejes Balazs	Racz Joon
Stepan Mikora	Krissan Gyorgy	Besinar Kirila
Trippa Jovan	Kiss Janos	Ocresar Petro
Ilczo Mihocz	Bibarcz Gyurka	Ocresar Ioon
Lukacs Toma	Trokar Peter	Borla Petro
Mihucsa Tamas	Kurta Peter	Trokar Mihaly
Bibarcz Gyurka	Sirb Gyurka	Motorka Lup
Jakab	Dobos Peter	Lukacs Mihaly
Roska Juon		Iacob Ursz, Jeler

Borka Togier		Krisan Gyorgy
Olar Juon		Argyllan Mathé
Lukacs Gyorgy		Tamas Toma
Lukacs Juon <i>senior</i>		Andras Joon
Deva Ilia		Gal Toma
Kurta Gabrillo		Lukacs Ioon
Bulya Petrul		Tokoj Gyurka
Lukacs Juon <i>junior</i>		Ferkucza Joon
		Ollar Pask
De aici în jos continuă conscripția din 1746		Tokoj Petro
Motorka Mihaly	Hancz Szimidra	Mlagyn Ursz
Argyllan Ioszip	Moldovan Petro	Kodos Joon
Krisan Petro	Mos On	Serkan On, <i>Jeler</i>
Ferkucza Mihaly	Lukacs Domitro	Philimon Szavo
Gerbovan Petro	Szerkan Toda	Trif Joon
Krisan Flore	Krisan Togyer	Besinar Irimie
Dragany Gyorgye	Farkas Mihok	Deak Josza
Dragany Gyorgy, <i>Jeler</i>	Dehelan Mihaly	Halmagyan Pask
Gerbovan Kracson	Anczucza Avram	Deak Joon
Orga Opra	Sztepan Domitro	Szarka Marian
Rusz Toma	Sztepan Petro, <i>Jeler</i>	Pokpsar Toma
Keb Petro	Kurta Szimeon	Csismas Ignat
Jova Domitro	Kosztá Petro	Szolnok Petro
Argylan Ioon	Batrina Ioon	Krecz Szav
Ollar Petro	Motorka Toda	Krecz Ioon, <i>Jeler</i>

Florea Lucaci

Kodos Mihaly	Bugar Iova	Iacob Ursz
Argyllan Vaszi	Lukacs Iova	Trokar Mihucz
Pais Iovan	Krisan Mihaly	Sorika Zaharie
Szepean Jovan	Selesan Domitro	Popa Petro
Hancz Mihal	Mihesan Miska	Kurta Joon
Szava Joon	Selesan Simeon	Stepan Igna
Barbatyan Gligor	Szócs Togyer	Kurta Ioon, <i>Jeler</i>
Vaszilie, <i>Jeler</i>	Ladar Nicula	Gogya Sz Joon
Krisan Togyer	Ioon, <i>Jeler</i>	Lakatos András
Styop Ursz	Irimie Prokop	

Conscripția din 1787¹¹⁸

Nr. crt.	Nume și prenume	Nr. crt.	Nume și prenume	Nr. crt.	Nume și prenume
1	Barna Iosip, judex	53	Szerb Iovan	105	Tokoi Gyurka
2	Krizsan Illia	54	Szerb Lila	106	Hansz Gavrilla
3	Styop Dumitru	55	Lakatus Andras	107	Borle Flore
4	Krizsan Togyer	56	Szankrally Simu	108	Szava Iuon
5	Balavan Togyer	57	Ollar Thomucza	109	Berar Mikula
6	Bogdan Gyurgy	58	Szekeres Vaszi	110	Lazarucz Togyer
7	Mocz Iona	59	Krizsan Mitru	111	Lazar Iosip
8	Gogye Vaszilia	60	Mocz Irimie	112	Trokar Iuon
9	Argyelan Gligor	61	Krissan Stepan	113	Trokar Gyorgye

¹¹⁸ Vasile Faur, *Op.cit.*, pp. 302-303.

10	Bogdan Petru	62	Gogya Gyorgye	114	Stepan Onn
11	Czucza Iuon	63	Dudan Simeon	115	Ollar Lupp
12	Halmagyan Iuon	64	Gavrilla Gabor	116	Sirian Mikula
13	Halmagyan Bussa	65	Trokar Luka	117	Motorka Ursz
14	Triff Togyer	66	Gligor Gyurcs	118	Csonka Zacharie
15	Farkas Illie	67	Bolco Marian	119	Stepan Petru
16	Dobos Koszta	68	Ranka Petru	120	Stepan Igna
17	Varga Opre	69	Triff Onn	121	Orga Gyorgye
18	Barna Petru	70	Koszta Todor	122	Argelyan Simeon
19	Selegyan Thoma	71	Puja Dann	123	Motorka Marian
20	Drilla Petru	72	Krisan Thoma	124	Csulla Togyer
21	Ranka Gyorgye	73	Ranka Vaszilie	125	Zaha Mihaly
22	Iacob Onn	74	Csutar Gyorgye	126	Argyelan Krszta
23	Szinityan Konstandin	75	Koszta Juon	127	Tamas Ursz
24	Argyelan Kostan	76	Deak Peti	128	Batrina Todor
25	Selec Mihaly	77	Deak Thoma	129	Lukacs Konstandin
26	Szarka Petru	78	Czizmas Ignat	130	Kurta Szim
27	Szinityan Togyer	79	Deak Togyer	131	Tokoj Marie
28	Bogdan Flore	80	Berans Miklos	132	Kurta Petru
29	Doferiser Luka	81	Ollar Ursz	133	Dehelany Mihaly

Florea Lucaci

30	Grbovan Kracsun	82	Fletter On	134	Argyelan Onn
31	Dofrisar Toma	83	Fejs Simeon	135	Monucza Blas
32	Argyelan Matyas	84	Csizmas Angel	136	Monucza Iuon
33	Grbovan Petru	85	Szinityan Philip	137	Bessenar Irimie
34	Deak Iuon	86	Diak Gyorgye	138	Lukacs Mihucza
35	Varga Gyorgye	87	Sott Onn	139	Rusz Thoma
36	Orga Dumitru	88	Daskar Petru	140	Lukacs Togyer
37	Orga Iszaila	89	Daskar Mitru	141	Pecskan Petru
38	Popa Petru	90	Iova Illie	142	Lukacs Gyorgye
39	Moldovan Iosip	91	Styop Andrejka	143	Lukacs Popa
40	Gogiya Szetjon	92	Dudan Togyer	144	Kosztá Graecu
41	Iacob Szav	93	Grada Togyer	145	Kusta Kosztá
42	Balaban Toda	94	Toducza Gallea	146	Lukacs Dumitru
43	Balaban Dumitru	95	Styop Irimie	147	Thamas Mihucza
44	Popa Kracsun	96	Borle Iovan	148	Lukacs Iuon
45	Lukucza Flore	97	Mihucz Iuon	149	Bogdan Gyorgye
46	Szinityan Filimon	98	Gyulan Onn	150	Salfira Matyis
47	Borka Vaszilie	99	Mitrucza Thoma	151	Mikorucza Togyer
48	Dragan Gyorgye	100	Gyena Togyer	152	Czizmas Gyurcs
49	Nyika Greku	101	Tulnicser Dumitru	153	Proventus Molaie

50	Argyelan Iosip	102	Hancz Vaszilika	154	Proventus Educili
51	Krisan Petru	103	Philimon Lup		
52	Popa Irimie	104	Tokoi Szimeon		

În legătură cu numele purtate de zărândanii Evului Mediu, adică în urmă cu trei secole, se impun câteva observații:

- La Conscriptia din 1715 un număr de opt iobagi nu au decât nume de botez, iar la cea din 1746 doar doi iobagi. Aceștia sunt jeleri. Nu-i de mirare! Din cercetarea conscripțiilor de către Gheorghe Ciuhandu, rezultă că numele patronimic apare atașat numelui de botez doar din 1715 și 1720, acestea fiind „inventate” de conscriptorii înșiși, folosind denumirea ocupațiilor (Pekurar, Trokar, Ladar, Ollar), localitatea de origine (Zarandi, Halmagyan, Szintyan, Deva), înfățișarea (Kurta = mic de statură; Gyerkan = copil; Horga = cârlig), porecle rezultate din denumiri de animale traduse din maghiară (Farkas = lup; Harka = peștele somn; Szarga = coțofană, țarcă), denumire legată de apă (Krisan = Criș), origini (Moldovan, Ruzs, Sirb, Greku).

- numele Crișan (*Krisan*) este cel dominant, adică 13 dintre iobagi îl poartă. Pe lângă cinci dintre aceștia sunt înregistrați încă 5 *subhospites* și 1 *inquilini*, care sunt fără nume, cel mai probabil aceștia sunt frați care formează familii colaterale. Or, de aici rezultă că de fapt 19 dintre zărândani au numele patronimic Crișan.

- La Conscriptia din 1746, 113 dintre zărândani erau iobagi de frunte, adică *hospites*, 28 erau iobagi de mână a doua

(*subhospites*) și 15 erau jeleri (*inquilini*), adică fără casă și cu avere ne semnificativă. Unii dintre acești iobagi săraci (numele lor nu este redat) erau înregistrați pe lângă iobagii de frunte, iar alții apar cu propriul nume.

- Între numele de botez se întâlnesc opt nume precreștine, de inspirație animistă, și anume 9 Urs (*Ursz*) și 3 Lup. Se puneau aceste nume datorită credinței că respectiva persoană va avea puterea ursului sau șiretenia și inteligența lupului. Dintre aceste nume, unele au devenit porecle. În cazul femeilor s-au dat și încă se mai dau nume de flori: Florica, Brândușa, Codruța, Delia, Laura, Viorica etc.

- La Conscriptia din 1787 apar două nume neobișnuite, respectiv *Proventus Molaie* și *Proventus Educili*. Sunt nume latine. Conform dicționarului, *Proventus* are patru sensuri: producție, recoltă, belșug, succes; *Molaie* vine de la mola, care semnifică moară; *Educili* are ca rădăcina cuvântul *educio*, care semnifică a crește, a educa, a instrui. Prin urmare, cei doi locuitori ar fi străini aduși în sat, unul ca morar, celălalt ca educator, învățător.

- Unele nume de familie purtate de iobagii din Zărand nu s-au păstrat, dar au devenit odată cu trecerea anilor porecle, indicând astfel originea, de exemplu: *a lu' Borcău*, *a lu' Doboș*, *a lu' Ienu*, *a lu' Știopu* sau *a lu' Șoc* etc..

5.2. De la sfârșit de secol XIX la secolul al XXI-lea

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea viața zărandanilor devine mai sigură, chiar dacă mulți dintre ei sunt încă săraci. Reformele agrare, respectiv patentele imperiale din 1853-1854, au avut unele efecte benefice și pentru țăranii români,

dar nu suficiente, comparativ cu țăranii de etnie maghiară sau germană. De acum zărandanii sunt țărani liberi, iar prin muncă își asigură un nivel de trai mai ridicat. De asemenea, deprind știință de carte, implicit își înțeleg condiția de român și diferența ce-i separă de maghiari și austrieci. Așadar, putem vorbi de apariția conștiinței naționale și de speranță într-un viitor bun.

Pe acest fundal politic și socio-economic, a crescut speranța de viață și corelat sporului natural putem vorbi în mod asigurat de creșterea populației românești. La nivelul Zărandului, dinamica demografică este vizibilă în secolul al XIX-lea, dar mai ales în primele decenii ale secolului XX, când este deja o localitate prosperă din România Mare. Din păcate, după Al Doilea Război Mondial o serie de factori politici și economici influențează scăderea populației și depopularea localității prin migrația către oraș, iar după 1990 către țări din Occident.

Anul	Nr. de locuitori
1869	2.963
1880	2.720
1890	2.933
1900	3.169
1910	3.479
1922	3.057
1930	3.481
1941	3.012
1966	1.582

2002	2.674 (Zărand+Cintei)
2011	2.677 (Zărand+Cintei)
2021	2.669 (Zărand+Cintei)
2023	2.750 (Zărand+Cintei)

Dinamica demografică în secolele XIX -XXI

Observații:

a) Numărul locuitorilor în secolul al XIX-lea are o ușoară oscilație, dar oscilează în jur de 3.000. Există o evidentă creștere față de secolul al XVIII-lea, spor datorat creșterii nivelului de trai și mai buna asigurare a sănătății oamenilor, reducerea mortalității infantile;

b) La începutul secolului XX numărul locuitorilor ajunge la 3. 479. În mod cert anul 1910 este un vârf demografic. Populația Zărandului scade cu 400 de locuitori după Primul Război Mondial. Între cauze fiind cu precădere pandemia de gripă spaniolă, care a ucis între 50 și 100 de milioane de oameni la nivel global, dar și cei jertfiți în război și sărăcia;

c) În perioada anilor 1907 și 1925 mirajul Americii a atras 29 de zărandani, care s-au imbarcat pe vapoare și au plecat; unii s-au întors, iar alții au întemeiat familii acolo;

d) În numai un deceniu, populația Zărandului ajunge din nou la 3.481 locuitori, dar scade cu 470 la începutul celui de-al Doilea Război Mondial;

e) Mulți zărandani plecați pe front au căzut prizonieri și în Primul Război Mondial și în Al Doilea Război Mondial. Au revenit după ani de suferință din asprul ținut al Kazahstanului sau lagărele-ghețării din Siberia, unii cu handicap sever, fiind invalizi de război;

f) Un număr însemnat de zărandani au luptat în cele două războaie mondiale, peste 220 în primul și 226 în cel de al doilea. Multora dintre ei le-au rămas oasele în gropi comune prin Italia, Galiția sau Rusia. Conform Monumentului eroilor din fața Primăriei, este vorba de:

Nr. crt.	Eroii din Primul Război Mondial	Nr. crt.	Eroii din Al Doilea Război Mondial
1	Ardelean Gheorghe	1	Stepan Ioan
2	Ardelean Vasile	2	Lucaci Ioan
3	Barna Vasile	3	Varga Teodor
4	Crișan Iacob	4	Farcaș Gheorghe
5	Deac Gheorghe	5	Lucaci Flore
6	Gaode Florea	6	Ardelean Avram
7	Gaode Gheorghe	7	Iacob Gavrilă
8	Moț Petru	8	Ardelean Ioan
9	Varga Gavrilă	9	Lucaci Teodor
10	Varga Gheorghe	10	Sinitean Gheorghe
11	Varga Ioan	11	Sechereș Simion
12	Varga Mihai	12	Colompar Ioța
13	Bălăban Vasile	13	Balabon Flore
14	Barna Iacob	14	Iepure Dimitrie
15	Bogdan Gheorghe	15	Filimon Vichentie
16	Chișărău Ioan	16	Paguba Petru
17	Cimpoieș Dumitru	17	Ciutar Simion
18	Cimpoieș Ilie	18	Dehelean Teodor

Florea Lucaci

19	Cismariu Mihail	19	Trif Dimitrie
20	Ciutar Florea	20	Varga Ioan
21	Curta Gheorghe	21	Varga Gheorghe
22	Cismariu Mihai	22	Pocrișer Gheorghe
23	Dănilă Petru	23	Iacob Dumitru
24	Deac Flore	24	Selegan Ignat
25	Deac Florea	25	Crișan Teodor
26	Deac Florea	26	Ardelean Teodor
27	Deac Simion	27	Crișan Dumitru
28	Dica Constantin	28	Tamaș Ioan
29	Drăgan Ilie	29	Fleter Florea
30	Drăgan Ioan	30	
31	Drăgan Pavel	31	
32	Floruța Iacob	32	
33	Gabor Petru	33	
34	Gaode Florea	34	
35	Gaode Ioan	35	
36	Gaode Vasile	36	
37	Henț Gheorghe	37	
38	Iepure Ioan	38	
39	Igreț Pavel		
40	Iovanici Nicolae		
41	Lațcu Constantin		
42	Lăcățiș Florian		
43	Moț Petru		

44	Pintean Gheorghe		
45	Pui Ioan		
46	Ranca Avram		
47	Ranca Ioan		
48	Rus Nucu		
49	Sechereș Ioan		
50	Sechereș Ioan		
51	Șimandan Liviuț		
52	Socaci Ioan		
53	Șod Iacob		
54	Șod Ioan		
55	Stepan Petru		
56	Stepan Gheorghe		
57	Tămaș Florea		
58	Trif Gheorghe		
59	Varga Dumitru		

În prezent – anul 2024 – cei 2.750 de locuitori ai comunei Zărand (Zărand+Cintei) se regăsesc în următoarele structuri etnice și religioase:

Structura pe etnii:

Nr. crt.	Etnia	Număr locuitori	Procentul (%)
1	Română	2.498	90, 83
2	Maghiară	6	0, 21
3	Rromă	226	8, 21

4	Altele	20	0,72
Total	2750	100	

Structura religioasă:

Nr. crt.	Religia	Număr locuitori	Procentul (%)
1	Ortodoxă	2.275	82,72
2	Penticostală	345	12,54
3	Baptistă	60	2,18
4	Altele	70	2,54
Total	2750	100	

5.3. Despre vatra satului și casele oamenilor

Corelativă chestiunii populației este problema locuirii, respectiv a satului și a caselor de locuit. Pe *Harta Iosefină*, realizată în 1782, constatăm că localitatea Zărand avea o altă amplasare, respectiv pe ambele maluri ale Cigherului, preponderent în sud, pe malul stâng. În vecinătatea vechii cetăți este locul cunoscut astăzi ca fiind la *Bisericuță*, iar pe malul stâng este locul numit *Cânepiște*.

În 1770 Maria Tereza a dat ordinul pentru sistematizarea satelor. Prin aplicarea acestui ordin, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Comitatul Arad avea următoarea structură administrativă:

- cercul Arad cu 47 de localități din care 7 oppidum: Arad, Ghioroc, Pecica Română, Pecica Maghiară, Radna, Săvârșin, Vărădia de Mureș;
- cercul Ineu cu 82 de localități din care 4 oppidum: Buteni, Dezna, Ineu și Sebiș;

- cercul Șiria cu 26 localități din care 2 oppidum – Șiria și Sântana Noua/Uj Szent Anna;
- cercul Zărand cu 27 de localități din care 2 oppidum: Șiclău și Zarand.¹¹⁹

Prin sistematizare și comasare s-a ajuns la reducerea numărului de sate, mai cu seamă în cercurile de câmpie. Astfel, în cercurile Șiria și Zărand media era de 1131, respectiv 1102 locuitori într-un sat.

În cazul localității Zărand s-a procedat la mutarea sa pe actuala vatră. De asemenea a fost remodelat profund, devenind un sat a cărei amprentă geometrică seamănă cu o tablă de șah, cu ulițe drepte, intersectate perpendicular, cu gospodăriile țărănești încastrate în spații dreptunghiulare, cuprinzând curtea casei și anexele (ocolul), ograda mică (spațiul pentru unele anexe și depozitarea furajelor) și ograda mare (spațiul destinat cultivării legumelor). Așa cum se vede pe hartă, a fost alocat un spațiu mare pentru piață (locul târgului) și simetric cu acesta era curtea mare a grofului de la acea vreme.

În subtextul acestor măsuri ale autorităților austriece, istoricii au descifrat și unele consecințe ale răscoalei lui Horea, respectiv sistematizarea asigură posibilitatea supravegherii eficiente a populației românești.

Țăranul român se considera în satul lui acasă, adică în mediul firesc de manifestare liberă. *Vatra satului*, unde punctul central este biserica, avea corespondent *vatra casei*. Așadar în jurul *vetrei* se constituie într-un mod funcțional întreaga arhitectură a casei.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 481

Florea Lucaci

Relativ la construcția caselor, inițial (secolele XVIII-XIX) erau din lemn, nuiele împletite și lipite cu pământ, chirpici sau pământ bătut, iar acoperișul era din paie sau trestie. Deși extrem de simplă, casa nu era un simplu adăpost, deoarece avea deschideri cosmice, teoretizate excelent de Mircea Eliade. În multe case exista un loc de rugăciune. Îndeosebi iarna, tot în casă se organiza claca, adică acele munci în comun, ca de exemplu torsul lânii, cusutul sau țesutul la război, care erau urmate de mici petreceri, respectiv se cânta, dansa, se spuneau snoave și povești, diverse întâmplări de viață ce alunecau din realitatea cotidiană în imaginar.

Casă țărănească rămasă din secolul al XIX-lea, astăzi dispărută

Sub aspect cotidian, vatra este locul pregătirii hranei. Importantă este coacerea pâinii și a colacilor în ajun de sărbătoare. Am vie în memorie casa babei Giula din anii '50.

Copil fiind, mi se părea că era veșnic lipită de un scaun cu trei picioare lângă vatra din tindă. Alimenta mereu cu coceni focul sub oalele de pământ, în care fierbea mâncarea. „Rețetele” erau simple, bazate pe fasole, cartofi, varză și carne de porc sau slănina afumată. Vara mai interveneau în meniu urzicile, loboda, fasolea păstăi, roșiile și piparca, dovleacul. Duminica și la sărbători, invariabil se mânca supă de găină cu tăiței. Și plăcintele erau simple, aproape din același aluat ca și pâinea, varia doar umplutura, adică mac, nucă, brânză. După ce se cocea pâinea, cuptorul fiind cald, se mai făceau lipii cu brânză, lobodă, mărar (vărzarul) sau cu prune.

Casele mici și săracăcioase, acoperite cu paie sau trestie, au început să dispară încă în perioada interbelică, după Al Doilea Război Mondial mai rămăseseră în Zărand câteva rătăcite. Chiar și anexele gospodărești erau acoperite cu țiglă.

Casă din prima jumătate a secolului XX, astăzi dispărută

Până la Al Doilea Război Mondial în Zărand se păstra vechiul și unicul tipar, respectiv intrarea era din tindă, iar de acolo se trecea în camera spre uliță sau în cea spre curte. Tot spre curte, pe lungimea casei se întindea târnațul, cel mai adesea închis pe jumătate cu un garduț de scânduri, iar la capătul dinspre curte era amenajată o cămară mică. În curte erau construite grajdul și cocina porcilor.

După război, odată cu impunerea colectivizării s-au produs efecte profunde în mentalitatea oamenilor din Zărand; statutul social nu mai era perceput ca fiind dat de averea în numărul de iugăre, ci de mărimea și forma casei, de calitatea materialelor din care e construită, de mobila din casă. Prin anii '60 Cioncu, cel mai căutat meșter de case nu mai făcea față, astfel că în Zărand au venit doi meșteri maghiari. Au stat vreo 10 – 12 ani, iar după ce s-au rărit investițiile au plecat. Atunci s-a impus moda așa ziselor „case carne”, respectiv cu două camere la stradă, cu ferestre mari. Unii săteni au adoptat și alte planuri, și anume de formă pătratică. În interior, planșeul din scândură, având vizibile grinzile și meșter-grinda, dispare, fiind înlocuit cu tavanul tencuit neted.

După anul 2000, la Zărand au apărut și câteva case cu etaj, cu dotări specifice mediului urban, respectiv cu instalație cu apă curentă, WC în casă, cu bucătării bazate pe gaz la butelie sau curent electric, cu panouri fotovoltaice. Unii gospodari au introdus încălzire centrală pe lemne și curent electric.

Tot în Zărand există un bloc cu două etaje cu apartamente de 2 și 3 camere închiriate salariaților din instituțiile administrației locale.

Casă modernizată prin anii '60- '70

Casă construită la sfârșit de secol XX

Condițiile de viață în Zărandul anului 2024 tind să devină similare celor din mediul urban. Mulți dintre locuitori trăiesc în case noi (construite după anul 1990) sau modernizate, având un spațiu locuibil generos, aproximativ 15 m²/persoană. În ceea ce privește înzestrarea celor 686 de gospodării, reținem:

Înzestrarea gospodăriilor	Număr de case	Procent din 686 de gospodării (%)
Încălzire cu sobă	654	95,3
Încălzire centrală (lemn, curent electric)	32	4,7
Fântână proprie	647	94,3
Alimentare cu apă de la rețea	200	29,1
Baie în interior	32	4,7
WC în interior	50	7,2
Mașină de spălat rufe	600	87,4
Frigider	500	72,8
Radio și TV	686	100
Telefon	686	100

În prezent nu mai există în Zărand străzi de pământ, ci pietruite, iar 10% dintre ele sunt asfaltate.

Între condițiile care presupun stabilizarea populației din Zărand sunt:

- posibilități de dotare și modernizare a activității din agricultură și creșterea animalelor, ceea ce asigură venituri stabile și chiar substanțiale

- dezvoltarea sectorului legumicol, solarii prin aplicarea de programe finanțate;

- existența în Zărand a unor firme (SRL și PFA) de producție și comerciale care asigură venituri stabile;

- posibilități de navetă pe distanțe scurte: Chișineu-Criș, Ineu, Sântana, Nădab.

În perspectivă, pe termen scurt și mediu, conducerea administrativă a comunei este preocupată de:

- finalizarea celor două proiecte de 9.537.914 lei și 15.644.301 lei care prevăd operaționalizarea stației de epurare și extinderea rețelei de canalizare;

- alimentarea cu gaze naturale a comunei Zărand, proiect de 36.780.351 lei, comun cu comuna Olari;

- finalizarea lucrărilor la Centrul medical de permanență.

- realizarea unui parc cu panouri fotovoltaice pe 10 ha.

Sunt proiecte în derulare care asigură condiții de viață mai bune pentru zărandani.

Capitolul al VI-lea

Viața religioasă

După căderea regimului Ceaușescu viața religioasă din România și-a revenit la normal. Astăzi în comuna Zărand populația își trăiește viața de creștin frecventând cele trei culte, adică biserica ortodoxă, biserica baptistă și biserica penticostală. Din datele oficiale publicate de Primărie, în prezent, 2. 275 de locuitori sunt ortodocși, având o pondere de 82, 72%; 60 sunt bapțiști, 2, 18% și 345 sunt penticostali, 12, 54%; 70 de locuitori împărtășesc alte forme de credințe, 2, 54%. Situația din prezent este rezultatul unei evoluții istorice marcată de înțelegerea libertății de conștiință și credință.

6.1. Repere istorice

Arheologii, prin descoperirile din preistorie, din paleolitic și neolitic, au oferit dovezi clare că religia este o constantă a vieții omului, respectiv cultul morților și diferite artefacte susțin ideea credinței că existența se continuă și dincolo de moarte. Odată cu intrarea în istorie, multe dintre cele mai vechi scrieri descoperite în Sumer și Egipt, China și India au un caracter sacru, descriind practici de ordin ritual și stipulând dogme și valori care reglează relația omului cu o ființă divină. La scara istoriei omenirii credințele religioase au luat numeroase forme.

În cazul primilor ani ai credinței creștine, conform Sf. Evanghelist Luca, oamenii „în fiecare zi, stăruiau într-un cuget în templu și, frângând pâinea în casă, luau împreună hrana

întru bucurie și întru curăția inimii.”(Faptele Apostolilor: 2, 46), adică practica religioasă nu se făcea doar în templu, ci și în casele oamenilor. Cu siguranță că așa s-au petrecut și faptele de credință ale românilor în primele secole, respectiv în casele lor din micile așezări risipite prin poienile pădurilor de câmpie, prin văile dealurilor și ale munților sau unele grote. Cu timpul, pe măsură ce se închegau comunități mari, au fost construite și clădiri dedicate în mod special cultului. Lăcașul de cult creștin era cunoscut sub numele de *basilica*, cuvânt de origine greacă, care la români a dat denumirea *biserica*.

Deși popor cu origini latine, datorită împrejurărilor istorice, românii au adoptat ritul greco-bizantin. În tradiția Bisericii Ortodoxe Române, Apostolul Andrei este cel care și-a asumat misiunea de a propovădui evanghelia în Scythia Minor, Dobrogea de astăzi. De altfel, acolo în comuna Ioan Corvin a fost descoperită o grotă pe care oamenii locului o numesc Peștera Sfântului Andrei.

Cei care vor fi viețuit în secolul al V-lea pe valea Crișului Alb și a Cigherului, adică Zărandul de astăzi și ținutul aferent, este posibil să-l fi întâlnit pe Sf. Niceta de Remesiana (335 - 414 d.Hr.). Din unele documente de atunci, reiese că era trac sau chiar dac din provincia romană Dacia Mediterranea, el propovăduind creștinismul și la nord de Dunăre¹²⁰. Interesant este că el practica printre daco-romani ceea ce descria Sf. Evanghelist Luca, respectiv conceptul de „biserica domestică”, care prevedea posibilitatea *euharistiei* într-o cameră din

¹²⁰ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1928, p. 9. Aceeași idee o susține și Constantin C. Giurăscu, *Istoria Românilor*, vol. I, editia a II-a, București, 1935, p. 201.

casa unui creștin. Prin rotație cei mai gospodari puneau la dispoziția credincioșilor și preotului pentru cultul duminical propria lor casă, desigur în comunitățile mici, unde nu era construită încă o biserică. Așa a pătruns creștinismul printre străromânii din Câmpia Crișurilor și valea Crișului Alb.

Nu-i de mirare că la venirea ungarilor, așa cum rezultă din *Gesta Hungarorum*, populația din zona noastră era creștină. Concret, la cererea solilor trimiși de Arpad, Menumorut le răspunde: Attila „cu mână violentă a răpit acest pământ dela strămoșul meu, dar acum din grația domnului meu, a împăratului din Constantinopole, nimenea nu-l poate răpi din mâinile mele.”¹²¹ Or, dacă asupra formației statale condusă de Menumorut își exercita puterea suverană Basileul bizantin, atunci românii și slavii de aici erau creștini. Dar, așa cum consemnează Anonymus în cronica sa, după lupta de la Biharia se ajunge la o înțelegere, respectiv Zoltan, fiul lui Arpad, se căsătorește cu fiica lui Menumorut. Acest caz de căsătorie este pentru Mircea Păcurariu un argument când susține că „o puternică înrîurire ortodoxă au primit de la populația băștinașă româno-slavă din cîmpia Tisei și de la românii din Transilvania, de la care au împrumutat unii termeni creștini ortodocși. Intre cuvintele împrumutate de la români se pot aminti: *oltâr* (altar), *szerit* (sfînt), *Karâcsony* (Crăciun), *pogâny* (păgîn) ș.a.”¹²².

¹²¹ *** *Cronica Notarului anonim al regelui Bela. Faptele ungarilor*, Ed. cit., p. 45.

¹²² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 224.

După creștinarea ungarilor de către regele Ștefan I, regatul intră sub autoritatea spirituală a Papei, încât toți regii Ungariei vor duce o politică de discriminare a Bisericii Ortodoxe, considerându-i pe români schismatici. Spre exemplu, există cazuri legate de alungare a călugărilor de rit greco-bizantin și înlocuirea lor cu cei catolici. S-a întâmplat la Morisena. Astfel, pe „la 1030 sosește la Morisena ortodoxă (Cenad), însoțit de 12 călugări «latini», episcopul venețian Gerardo ce va muri ca martir la Buda în 1046; la venirea sa, monahii ortodocși au fost strămutați forțat de la mănăstirea «Mureșana» într-un alt loc. Nu e singurul caz, când ordine monahale apusene acaparează mănăstiri ortodoxe în Banat ori în Ardeal.”¹²³ Totuși nu se poate susține practicarea de către unguri a unei politici de suprimare totală a ortodoxiei. În acest sens, dovadă este scrisoarea papei Grigorie al IX-lea către regele Ungariei Bela al IV-lea în care se plânge că în regatul său se află valahi schismatici, care primesc sfintele taine de la „pseud-episcopi” în ritul grecilor, nesocotindu-i pe episcopii romano-catolici. Prin urmare, papa îl îndeamnă pe rege să-i alunge¹²⁴.

După ce Ungaria a fost făcută pașalâc, n-a trecut prea mult timp și asupra creștinilor din zona noastră a început să se exercite o politică interesantă, metaforic vorbind, cu două tăișuri. „Dintre măsurile luate de turci pentru atragerea creștinilor spre islam au fost: interdicția folosirii clopotelor, construirii de noi biserici și mănăstiri și a reparării celor vechi,

¹²³ Vasile Muntean, *Istoria Bisericii Românești (de la începuturi până în 1716)*, Editura Marineasa, Timișoara, 2010, p.51.

¹²⁴ *Documente privind Istoria României*. Veacul: XI, XII și XIII. Seria C. Transilvania. Vol. I (1075-1250), București, 1951 (pe www.dacoromanica.ro).

a folosirii semnului crucii, participării la procesiuni religioase, a spune rugăciuni cu voce tare în public...”¹²⁵ Deși situația a durat aproximativ 150 de ani, totuși turcii nu au forțat prea mult schimbarea stării de fapt a creștinilor.

După eșecul suferit de turci la asediul Vienei, datele istoriei s-au răsturnat, adică turcii au fost alungați și aici au devenit stăpâni austriei, un popor creștin. Numai că sub autoritatea Imperiului Habsburgic, asupra vieții religioase a românilor au fost luate măsuri drastice, adică în 1745 Consiliul locotențial din Pojon (Bratislava de astăzi) a interzis „ca bisericile ne-catolice să fie renovate și făcute mai mari decât ce erau; și dacă s-ar face mai mari sau fără încuviințarea autorităților, ele să fie demolate.”¹²⁶ Această presiune se resimte și asupra viații monahale ortodoxe, încât cele „mai numeroase «mănăstiri» erau numai niște schituri sărace, în care s-au retras 1 sau 2-3 țărani bătrâni evlavioși și cunoscători de ceva carte și care au dus cu ei toată averea lor mișcătoare: boi, vaci, oi, capre și stupi, care le dau hrana materială de toate zilele, completate și de darurile credincioșilor, care alergau la acești «sihaștri» pentru ușurarea și iertarea păcatelor împovărătoare de suflete.”¹²⁷ Chiar și așa mici și sărace, în perioada anilor 1761 – 1763, aproximativ 200 dintre aceste lăcașuri de cult au fost distruse cu tunul de către generalul Bukow.

¹²⁵ Horia Truță, *Cetatea veche a Aradului și cartierul Drăgășani*, editura Moon, Arad, 2021, p. 43.

¹²⁶ Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.* p. 95.

¹²⁷ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. XI.

Pedepse mari erau aplicate în cazul vieții religioase. Astfel, citând din Protocolul Congregației din 1745, Gheorghe Ciuhandu arată că „în cuprinsul județului (Arad, în care era cuprins și Zărandul cu tot cu cele 50 de sate aparținătoare n.n.): Oricare locuitor al comitatului ar cere „sărindare” de la popii „de națiunea ilirică”, pentru sine sau pentru alții, să fie bătut cu 100 lovituri, dacă sărindarul nu va fi fost făcut. Iar dacă preotul îl va fi săvârșit și se va fi plătit preotului plata de 12 florini, va trebui să mai plătească 12 fl., drept pedeapsă în folosul comitatului.”¹²⁸ Sărindarul era o rugăciune specială făcută de preot timp de patruzeci de zile în șir, în timpul liturghiei, pentru diferite dorințe ale credincioșilor, pentru iertarea păcatelor, pentru cei suferinzi sau pentru pomenirea celor morți. Deși riscau să fie aspru pedepsiți pentru că sfidau propaganda catolicizantă, iobagii români considerau că așa își întăresc credința străbună. Întreținerea preotului ortodox cădea exclusiv în sarcina țăranilor iobagi.

Rezultă faptul că românii îndurau multe în numele credinței strămoșești, ceea ce implică înseamnă că politicile de convertire a românilor la catolicism nu și-au atins integral scopul, reușită fiind doar constituirea Bisericii greco-catolice.

6.2. Biserica ortodoxă din Zărand

Anonymus în *Gesta Hungarorum* amintește că Arpad îi dăruiește lui Velek Comitatul Zărand, practic întregul ținut ce are ca axă Crișul Alb. La capitolul dedicat istoriei am consemnat o informație provenită din *Magyar Katolikus Lexikon*, și anume că la Zărand în anul 1009 exista una dintre cele 48 de biserici

¹²⁸ *Ibidem*, p. 128.

ctitorite de Regele Ștefan I. Este vorba de o biserică de rit romano-catolic. Evident, s-a creat o situație tensionată între unguri și români. S-ar putea crede că populația autohtonă din Zărandul de acum o mie de ani ar fi trecut la ritul catolic, chiar dacă înainte practica de secole bune credința după ritual greco-bizantin. La prima vedere, ipoteza pare verosimilă. Numai că dintotdeauna românii au echivalat religia creștină cu Legea, iar ieșirea din canonul Legii era sinonim cu un păcat de moarte. Chiar dacă ungurii erau atunci războinicii învingători, nu-i puteau amenința și forța până la limita suprimării pe țărani români. Dimpotrivă, îi tolerează, fiindu-le necesari să-i slugărească, să producă pentru ei cele necesare traiului.

Nu-i greu să ne imaginăm că în primele secole ale Evului Mediu viața creștină din Zărand se va fi manifestat în forme simple, ca „biserică domestică”, așa cum a fost descrisă de Evanghelistul Luca și propovăduită de Sf. Niceta de Remesiana. Este posibil să se fi și construit lăcașuri mici din lemn sau cu ziduri din nuiele împletite și lipite cu lut, acoperite cu șindrilă sau paie, adică niște construcții inadecvate conceptului de *basilică*. Preoții din Zărand erau din popor, știau puțină carte și erau și ei iobagi, iar unii dintre ei erau așa de săraci încât intrau în categoriile *subhospites* și *inquilini*. Prin urmare, se ocupau atât cu cele lumești cât și cu cele spirituale. Ca să câștige pâinea cea de toate zilele pentru familia lor, preoții trebuiau să are să semene, să-și crească vitele. Duminica era omul bisericii și ținea slujbele. Se bucura de tot respectul, el fiind cel care boteza copiii, oficia cununii și slujbe de înmormântare.

Cu toate restricțiile impuse de Biserica Romano-Catolică a Regatului Ungariei, precum și a faptului că zărăndanii erau iobagi pentru a ctitori biserici cu zid de piatră, indirect deducem că exista și biserică ortodoxă la început de secol XIV, din moment ce acolo predica „preotul Ioan plătitor de dijme papale, atestat în anul 1332 și apoi în 1336”. De asemenea, în „anul 1499 ne întâlnim în documente cu preotul Luca. Succesiunea de preoți, deși despărțită de mari goluri cronologice, dovedește totuși continuitatea de folosire a unei biserici medievale.”¹²⁹

Când Zărandul a făcut parte din sangeacul Ineu, asupra ortodocșilor s-au făcut anumite presiuni. Totuși, chiar dacă existau mari restricții, în anul 1656 locuitorii din Zărand reușesc să cumpere *Cazania lui Varlaam*, carte scumpă la acea vreme, echivalentul a 30 de florini¹³⁰. Achiziția a fost posibilă întrucât la acea dată Zărandul, așa cum îl descria Evliya Çelebi, era „un zeamet foarte înfloritor”.

După ce turcii au fost alungați din zonă, stăpân a devenit Imperiul Habsburgic. Sub oblăduirea acestuia și-a revenit treptat nobilimea maghiară, implicit s-a radicalizat și politica Bisericii Romano-Catolică față de Biserica Ortodoxă. Sub presiunea politicii imperiale, la Zărand a existat între 1725 și 1753 o biserică romano-catolică, dar a dispărut, fiind „lovită de îndărătnica persistență în legea ortodoxă a românilor”¹³¹,

¹²⁹ Adrian Andrei Rusu, *Biserici medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, 2001, p. 153.

¹³⁰ Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, Editura Gutenberg, Arad, 1997, p. 79.

¹³¹ Ștefan Meteș, *Op.cit.*, p.XI.

cum se exprima Ștefan Meteș. Mai mult, dispariția bisericii de rit romano-catolic din Zărand se petrece în condițiile în care în 1745 Zărandul este cumpărat de familia Bibics. „El, ca vice-comite la Arad, se afirma ca un mare persecutor al ortodoxiei și ca fanatic catolicizant printre românii arădani”¹³². De altfel, în paralel activa în anul 1746 preotul ortodox Popa Petro, ceea ce este deosebit de grăitor în privința atașamentului zărandanilor față de ortodoxie.

Cu aproximație, la mijlocul secolului al XVIII-lea existau două biserici, una construită rudimentar, având pereții din nuiele împletite, lipiți cu lut și văruiți, care era deja ruinată, iar cealaltă din lemn, sfințită la data de 6 iunie 1755, care a rezistat un secol. În condițiile în care în 1848 a fost suprimată iobăgia, iar satul a prosperat, atunci în 1852 comunitatea a hătărât să demoleze biserica de lemn, lemnul a fost vândut cu suma de 89 florini și 47 creițari. S-au mai adunat bani și în 1863 s-a pus piatra de temelie pentru o biserică cu zid de piatră și cărămidă, care a fost finalizată în 1866. La slujba de sfințire a participat însuși episcopul Procopie Ivașcovici. De atunci și până astăzi, vreme de 158 de ani, biserica este locul în care zărandanii ortodocși îl caută pe Dumnezeu.

La Conscripția din 1787 (*conscripția iosefină*) s-au înregistrat apartenența religioasă și limba vorbită de populația din Zărand și zona aferentă. Reproduc aici situația din Districtul Zărand:

¹³² Gheorghe Ciuhandu, *Op.cit.* p. 91.

Procesus Zaradiensis ¹³³

Nr. crt.	Localitatea	Nr. de case	Limba vorbită	Religia
1	Apathi	224	hungarica	helveticae
2	Agya	148	hungarica	helveticae
3	Barakony	180	valachica	graeci ritus
4	Csintye	227	valachica	graeci ritus
5	Csermo	199	valachica	graeci ritus
6	Erdohegy	188	valachica	graeci ritus
7	Elek	166	germanica	catholicae
8	Fekete Gyarmath	102	hungarica	helveticae
9	Kis Jenó	210	valachica	graeci ritus
10	Kerellos	181	valachica	graeci ritus
11	Miske	209	valachica	graeci ritus
12	Nadab	218	valachica	graeci ritus
13	Otlaka	332	valachica	graeci ritus
14	Nagy Pell	201	valachica	graeci ritus
15	Szekutvar	394	valachica	graeci ritus
16	Szintye	123	valachica	graeci ritus
17	Siklo	352	valachica	graeci ritus
18	Somos	66	valachica	graeci ritus
19	Somoskeszy	105	valachica	graeci ritus
20	Szintye	215	valachica	graeci ritus
21	Sepross	231	valachica	graeci ritus

¹³³ Vasile Faur, *Op.cit.*, p. 309, după Nicolae M. Popp, *Crișana și Maramureșul în Conscripția iosefină*, București, 1947, p. 53.

22	Talpas	139	valachica	graeci ritus
23	Vadasz	186	hungarica	helveticae
24	Gyula Varsand	228	valachica	graeci ritus
25	Zarand	208	valachica	graeci ritus
26	Bel Zerend	41	hungarica	helveticae
27	Nagy Zerend	161	hungarica	helveticae

Notă: valachica=limba română; germanica=limba germană; hungarica=limba maghiară; graeci ritus=ortodocși; catholichae=catolici; helveticae=reformați

Dintre cele 27 de localități, 20 sunt de români, 6 de maghiari colonizați acolo și una de germani, de asemenea coloni.

După 1690, Imperiul Habsburgic, în temeiul așa-numitelor „privilegii ilirice”, a încredințat ierarhiei ortodoxe sârbe, respectiv mitropolitului de la Carloviț, rosturile bisericești ale românilor din Ardeal, Maramureș, Crișana și Câmpia Aradului. Așa că pe lângă presiunile vechilor și noilor stăpâni, românii din zona Zărandului au trebuit să suporte și să facă față încercărilor de sârbizare a bisericii și a școlilor românești prin episcopii de la Arad-Ineu. De la înființare toți episcopii eparhiei Aradului erau sârbi, doar al XI-lea, Nestor Ioanovici a fost român, ajuns în urma unor continuie lupte cu autoritățile de la Viena, lupte la care s-au implicat și preoții din Zărand.

Din istoria cunoscută a parohiei ortodoxe din Zărand, s-a remarcat în mod deosebit preotul Ioan Popovici-Șerban. În cartea sa despre Moise Nicoară, Cornelia Bodea surprinde personalitatea celui supranumit *Zărăndanul*, care alături de Moise Nicoară, Dimitrie Țichideal și alți preoți și-a asumat și

un rol activ în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana. În august 1815 Episcopul Aradului, sârbul Pavel Avacumovici, moare. La funeraliile acestuia, românii au hotărât că este prilejul de a merge la Viena să i se ceară împăratului un episcop român la Arad. În urma diverselor propuneri, au fost aleși șase delegați, trei preoți și trei mireni. Tot atunci s-a hotărât ca românii din toate parohiile din Crișana și Banat să adopte în scris adeziuni de susținere a acțiunii de convingere a împăratului de a da un episcop român Eparhiei Aradului. În numele zărândanilor, adeziunea este semnată la 20 septembrie 1815 de Ardelean George, Ranca Mihai, Varga Florea, Ilonuța Petru, Crișan Petru și Gherbovan Ilie¹³⁴.

În luna octombrie delegația românilor pleacă la Viena, dar rămăseseră doar trei, și anume „Ioan Popovici (Șerban), parohul și nămesnicul Zărândului, Ioan Püspöki, directorul școlar din Oradea și M. Nicoară”¹³⁵. Numai că sârbii intervin și-i reclamă la autorități, astfel că primele zile vor fi reținuți și interogați de poliția din Viena și abia apoi vor începe audiențele pe la marii potentăți ai Bisericii catolice și pe la miniștri. Eșuează! Mai grav, întors acasă, preotul Ioan Popovici-Șerban este pedepsit de contele Brancovici, noul administrator al Consistoriului. „Îl lipsiseră sârbii de patrafir, dar mândria și curajul nu i le puteau nimici”¹³⁶, chiar dacă i-au interzis să mai

¹³⁴ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Diecezana, Arad, p. 166.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 69.

¹³⁶ *Ibidem*, pp. 76-77.

țină slujbe o perioadă de vreme. Spre dovadă, Cornelia Bodea publică scrisoarea contelui Brancovici din 21 octombrie 1815, în care îi dă următoarea poruncă Protoprezbiterului: „să rânduiești pre un preot care și de Parohia aceea va avea grijă, și slujbele în Biserică în locul numitului namesnic va săvârși, pentru că el namesnicul dela toate slujbele bisericesti și parohialnice așa și dela veniturile parohialnice, de astăzi este oprit, până atunci, până când pricina lăsării sale parohii fără de știre, și eșirii din Eparhie afară fără îngăduință nu va arăta, și înaintea acestui duhovnicesc județ nu se va desvinovăți”¹³⁷.

Tot Cornelia Bodea a cuprins în cartea sa textul nenumăratelor scrisori din anii 1816 – 1820 între preoții din protopopiatul Chișineului și Zărandului și Moise Nicoară în care consemnau silniciile la care erau supuși preoții care citeau evanghelia în limba română, precum și politica de sârbizare. De altfel, în urma acțiunii hotărâte a preoților la data de 16 mai 1845 se reglementează plata stoloilor pentru preoții români și pentru trebuințelor cultului ortodox.

Din însemnările scrise pe un evangheliar ce datează din anul 1859 aflăm că la Zărand comunitatea ortodoxă a fost condusă de preoții: 1746 - Popa Petro; 1786 - Florea Popovici; 1793 - Petru Lucaci; 1816 - Ioan Șerban; 1836 - Ioan Tulcan; 1883 - Iacov Varga și Cornel Papp; 1885 - Iacob Varga și Iuliu Bragea; 1890 - Ioan Iercan și Partenie Laslov; 1891 - Iustin Iancu și Cornel Pop; după anul 1918 au activat Constantin Ungureanu, Aurel Ștefan Luca, Pavel Usca; din 21 octombrie 1948 până la 20 mai 1992 preotul Voia Virgil, iar din 01 septembrie 1992 și până în 2022 de preotul sachelar Pașca Nicolae.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 175.

În Duminica a III-a după Paști, în data de 08.05.2022, din încredințarea Înaltpresfințitului Părinte Dr. Timotei Seviciu, Arhiepiscop al Aradului, a avut loc instalarea noului preot paroh în parohia Zărand, din cadrul Protopopiatului Arad, în persoana Preacucernicului Părinte Iconom Confideratu Romică Dorin.

Merită menționată inițiativa din anii '80 a părintelui Virgil Voia de a-l fi invitat de câteva ori să predice la Zărand pe poetul Traian Dorz, conducător al Oastei Domnului. Acele întâlniri erau riscante, el fiind urmărit de securitate. Interesant este faptul că la acele întâlniri „veneau oameni din sat (ostași, ortodocși, baptiși, penticostali) și veneau și de prin alte

părți”¹³⁸, fascinați de harul celui care în iubire de Dumnezeu a făcut 17 ani de pușcărie comunistă.

Biserica ortodoxă din Zărand are hramul Sf. Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir. Biserica a fost pictată în tempera în anul 1907, după cum spun bătrânii de către pictorul I. Bujor din Lugoj, iar în anul 1926 a fost renovată atât în interior cât și în exterior. Între anii 1980 și 1982, biserica a fost pictată din nou în frescă de către pictorul Mihail Bălașescu din Craiova și tot în acel an s-a reparat și exteriorul.

Biserica are în proprietate o clădire în care a funcționat școala confesională, iar mai pe urmă a servit de casă parohială pentru preot. În perioada anilor 1949 – 1990 acolo a funcționat grădinița și ciclul primar de școală. Din 1991 întregul ansamblu a revenit în proprietatea bisericii.

Biserica ortodoxă. Tineri la slujba duminicală

¹³⁸ Florin Lucaci, *Op.cit.*, p. 112.

6.3. Cultele neoprotestante

Deși cu o pondere redusă, totuși cultele neoprotestante au activitate vie în Zărand, respectiv atât baptiștii cât și penticostalii ridicându-și biserici noi după căderea regimului Ceaușescu.

(i) Biserica baptistă. Istoria acestei biserici este deosebit de interesantă, marcată de sincope datorată politicilor duse de mai marii vremii. Din însemnările lui Florin Lucaci, un inimos pastor și, totodată, cu certă predispoziție spre cercetare istorică, reiese că „anul 1856 este considerat ca fiind începutul credinței baptiste în România, când la București ia ființă prima biserică baptistă de limbă germană”. În ceea ce privește Zărandul, prima mențiune a unui predicator baptist se regăsește într-o biografie a lui Mihaly Kornya (Mihai Cornea), cândva prin 1890.¹³⁹

Din amintirile celor bătrâni reiese că „alte încercări de pătrunderea învățăturilor baptiste în Zărand s-au semnalat prin anii 1904 – 1905, când baptiști din Seleuș, localitatea vecină, au venit în Zărand și vorbeau oamenilor despre Dumnezeu, pe străzi”¹⁴⁰, fiindcă nimeni nu i-a primit în casă. Din varii motive, au fost totuși zărandani care în urma acestor vestiri ale pocăinței, credinței și necesității botezului oamenilor maturi, și-au pus întrebări. Sporadic, misiunea asumată de baptiștii din Seleuș privind convertirea zărandanilor a continuat și în anii următori mai cu seamă după încheierea Primului Război Mondial. Tot atunci revine din prizonierat „dintr-un lagăr din Rusia, după șase ani de zile, Lucaci Florea. În lagăr el s-a pocăit

¹³⁹ Florin Lucaci, *Op.cit.*, p. 119.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 121.

(...) Întoarcerea acasă a lui Florea Lucaci a fost ca un șoc dublu, atât pentru familie cât și pentru consăteni: în primul rând, pentru că toți îl credeau mort, iar în al doilea rând pentru că și-a părăsit credința strămoșească.”¹⁴¹ Și atunci s-a format primul nucleu de credincioși baptiști, slujbele ținându-se în casele oamenilor, conform străvechiului concept de „biserică domestică”, consacrat de Sf. Evanghelist Luca.

Întrucât comunitatea baptistă a crescut, în 1923 a fost cumpărată o clădire, care „era cunoscută sub numele de «afumătoarea lu' Baronu»”, fapt oarecum anecdotic. De altfel, „unii zărandani își băteau joc de credincioșii baptiști spunând că ei se adună într-o afumătoare.”¹⁴² Desigur, nimeni nu s-a descurajat. Dimpotrivă! Afumătoarea lu' Baronu a fost sfințită prin transformarea ei în Casă de rugăciune, moment în care s-au botezat 22 de persoane.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 122.

¹⁴² *Ibidem*, p. 123.

Cu anii, Biserica baptistă din Zărand a prosperat și prin contribuția credincioșilor, îndeosebi ai celor emigrați în America, a fost ridicată o clădire nouă, mai mare și frumoasă.

Noua biserică este tot pe terenul fostei curți a ultimului conte Edelsheim Gyulai-Lipot. Istoria are ciudățeniile ei!

Păstori în decursul anilor au fost: Ioan Farcaș, Gheorghe Olteanu, Borlea Samuel, Gheorghe Cociș, Chiu Mihai, Marțian Cocian, Stancu Dragomir, Ioan Popovici, Teo Baltă, Emil Vălean (2004-2011), Gheorghe Panda (2011-2015), Valentin Julean (2015-2023) și Liviu Berar (2023-prezent).

(ii) Biserica penticostală. Prima Biserică penticostală din România s-a constituit în anul 1922 la Păuliș, Județul Arad, consecință a unui miracol, conform mărturisirii celor convertiți atunci. Gheorghe Bradin, un tânăr ce aparținea de cultul baptist, avea soția suferindă de o boală ce părea fără leac, situație în care cere ajutor fraților din SUA. Răspunsul a fost încurajarea de a se încredința cu totul rugăciunii către Dumnezeu. Rugăciunea tinerei familii, la care au aderat alte câteva cupluri, a generat miracolul vindecării și, implicit, formării primului nucleu de penticostali. De acolo, de la Păuliș, vestea s-a răspândit și odată cu ea și formarea de noi comunități de penticostali.

La Zărand, prin anul 1934 câțiva bapțiști s-au desprins de Biserica baptistă și s-au adunat separat într-o casă, respectiv la Căzmănaș. Ignat Trif a fost primul om care s-a declarat penticostal. În anul 1949 s-a produs pur și simplu un eveniment în viața micii Biserici penticostale, întrucât atunci s-au pocăit aproximativ 50 de persoane maturi și copii. Este vorba de familiile fraților Petru și Ioan Gaode, a fraților Trif, de

Gheorghe Popa, de Dumitru Tripa și de alții. Întrucât numărul credincioșilor a sporit mult, atunci au cumpărat un teren pe care au zidit în 1955-1956 primul local al bisericii, pe care l-au folosit până în anul 1999, an în care, cu ajutorul unor frați plecați în SUA, au construit actuala clădire a bisericii în fața Primăriei Zărand.

Banii necesari construcției au venit din două surse:

a) „americanii” sau familiile fraților Gaode, a fraților Trif și a lui Petru Cladovan;

b) donațiile credincioșilor din Biserica penticostală „Betania” din Arad, care și girează activitatea bisericii din Zărand.

Biserica a fost inaugurată în anul 2000.

Biserica penticostală Betezda

În timp, biserica a crescut numeric prin grija pastorilor, dar mai cu seamă datorită numărului mare de copii care se nasc în familiile penticostale.

De la începuturi până astăzi, Biserica penticostală a fost condusă de pastorii: Nicolae Domșa, care venea de la Caporal Alexa; Florea Sighete, din Sinteia Mică; Ioan Popa, din Iermata; Dumitru Hanga, din Pâncota; Simion Vădeanu. Prezbiter local, din 1954 până la emigrare în SUA, a fost Petru Gaode, iar în prezent este Gheorghe Pribeg.

Capitolul al VII-lea

Școala, istorie și prezent

Întârzierea istorică în organizarea unui învățământ sistematic pentru copiii românilor din Transilvania și Ungaria are două cauze principale: a) forma feudală de organizare a vieții sociale care îi bloca pe români în condiția de iobagi, stare care a fost suprimată abia în 1848; b) nerecunoașterea politică a națiunii române, implicit a limbii române ca limbă oficială, alături de maghiară și germană, situație eliminată abia în anul 1863. Prin comparație, sașii din Transilvania au început să înființeze școli primare încă din secolul al XIV-lea, astfel că la începutul secolului al XVI-lea existau școli primare în aproape fiecare localitate săsească.

În cazul românilor, abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea preoții ortodocși încep să devină conștienți de analfabetism ca infirmitate istorică și tind să-și asume pe lângă atribuțiile strict religioase și sarcina de dascăli. Imboldul vine de sus. „În cadrul Sinodului Mitropolitan de la Alba Iulia din 1675 s-a hotărât ca prin intermediul bisericilor să fie lansat îndemnul ca «tot creștinul se-și aducă pruncii la biserică și popa după ce va isprăvi slujba bisericii, să facă scire, cum se strângă pruncii în biserică să-i învețe» carte”¹⁴³ Numai că hotărârea va rămâne ca deziderat încă un secol.

Minunea apare către sfârșitul secolului al XVIII-lea, când se iau măsuri legate de învățământul popular organizat

¹⁴³ Felicia Aneta Oarcea, *Școala și societatea în comitatul Arad (1867-1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012, p. 64.

pentru români, consecință a difuzării ideilor iluministe în Imperiul Habsburgic. Este vorba de implicarea împărătesei Maria Tereza, dar mai ales a împăratului Iosif al II-lea, fiului ei, în organizarea unui sistem școlar. El acordă o importanță deosebită școlii elementare, care trebuia să formeze cetățeni loiali politicii imperiului, buni producători și contribuabili la bunăstarea statului. În consecință, emite în 1782 o lege școlară intitulată *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transylvaniae*¹⁴⁴. Prin *Norma Regia* s-a acordat comunităților naționale dreptul de a deține școli și biserici proprii. Astfel, se ivește o bună ocazie de a se înființa școli și în părțile locuite de români și, totodată, de a se pregăti preoți și învățători pentru aceștia¹⁴⁵.

7.1. Secolul al XVIII-lea. Începutul

Și la Zărand școala elementară a fost organizată de către biserica ortodoxă, subordonându-se atât episcopiei, cât și statului (prin Deputăția școlară de la Budapesta și prin Districtele școlare regionale). În acea perioadă preoți erau Florea Popovici, din 1786 și Petru Lucaci din 1793.

Consiliul Locotenențial local a înaintat Cancelariei Aulice, la 26 martie 1789, 48 de contracte școlare, pe care Iosif al II-lea le-a aprobat la data de 6 mai, același an. Contractele școlare, abrogate în mai 1789, erau ale următoarelor localități: Dud, Târnova, Tauț, Drauț, Nadăș, Măderat, Mâasca, Chier, Caporal

¹⁴⁴ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975, pp. 49-50.

¹⁴⁵ Ioan Lupaș, „Iosif II și școalele românești din comitatul Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), an XLI, 1917, nr. 1, 1/14 ianuarie 1917, pp. 5-6.

Alexa, Pâncota, Agriș, Minișul de Sus, Luguzău, Gurba, Șicula, Boroșineu (azi Ineu), Mânerău, Aldești, Bocsig, **Zărand**, Sinteia, Grăniceri, Șiclău, Pilul Mare, Olari, Cînteii, Nădab, Miniș, Cuvin, Radna, Covăsânț, Micălaca, Talpoș, Mișca, Cermei, Sepreuș, Apateu, Iosaș, Boroșebes (azi Sebiș), Dezna, Dieci, Sâmbăteni, Semlac, Păuliș, Buteni, Bonțești, Almaș¹⁴⁶. În 1791 învățător era Ioan Popovici, plătit cu 121 florini, la care se adăgau produse agricole.

Contractele școlare stabileau obligațiile proprietăților domnești (a domnului de pământ) și a comunelor pentru construirea edificiilor școlare ce trebuiau să dispună, pe lângă o sală de clasă spațioasă și luminoasă, și de locuință pentru învățător. Domnii de pământ urmau să suporte cheltuielile legate de materiale și de construcție, iar comuna se obliga să asigure munca fizică și transportul. De asemenea, în contract se mai prevedea ca proprietatea domnească să acorde învățătorului o anumită cantitate de lemne pentru iarnă, precum și venituri suplimentare care să-l stimuleze în activitatea sa¹⁴⁷.

Potrivit contractului școlar încheiat în lunile septembrie-octombrie 1798, dascălul din Zărand avea un beneficiu de 50 de florini¹⁴⁸ în monedă, la care se adăugau unele beneficii materiale, respectiv produse în natură și lemne.

Vârsta copiilor școlarizați fiind cuprinsă între 6-12 ani. Îndrumarea locală a școlilor se făcea de către preoții din comună. Un post de învățător se crea dacă erau recenzați 100

¹⁴⁶ Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului 1721- 1821*, Arad, 1974, p. 27.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 29.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 46.

de copii, iar două posturi se înființau dacă erau recenzați 200 de copii. Învățătorilor li se cereau să cunoască obiectele pe care urmau să le predea la clasă, anumite capitole din cartea de metodică și să posede capacitatea de a preda cunoștințele din manuale. Funcția de învățător nu putea fi îndeplinită de o persoană care nu avea o comportare morală aleasă în relațiile cu elevii și cu părinții lor.

Instrucțiunile din 1792 pentru inspectorii școlilor naționale din Ungaria reglementează relațiile dintre învățător și factorii care-l salarizau, adică proprietarul domeniului și comunitatea satului. Angajarea și destituirea învățătorului nu se putea face la voia întâmplării. În cazul în care proprietarul sau comuna nu erau mulțumiți de activitatea învățătorului, se adresau inspectorului școlar al comitatului, care, după ce constata că plângerile împotriva învățătorului (absențe și superficialitate la lecții, imoralitate, violență etc.) sunt întemeiate, putea cere destituirea lui. În caz că un învățător era nevoit să părăsească postul din cauza bătrâneții, primea o pensie de 25 de florini, care se scădea din salariul învățătorului succesor. În cazul școlii din Zărand, protopopul considerase că învățătorul nu este suficient de bine pregătit și era angajat condiționat, urmând ca la o inspecție ulterioară să dovedească temeinicia stăpânirii metodei pedagogice¹⁴⁹.

Dar, fiind vorba de *minune*, după moartea împăratului Iosif al II-lea, învățământul a înregistrat un regres. Citându-l pe Márki Sándor, Vasile Popeangă reține că autoritățile comitatense locale, sub presiunea nobililor maghiari, în aprilie 1790 au declarat nule contractele școlare. Prin urmare, mulți

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 48.

învățători au fost nevoiți să-și părăsească posturile, iar alții au fost pur și simplu alungați¹⁵⁰.

7.2. Școala în secolul al XIX-lea

La începutul sec. al XIX-lea era învățător Ioan Crișan, care renunță la post în 1805 și în locul lui vine Crăciun Ilonuța, iar din 1818 posul este ocupat de Vasile Curta.

Informațiile despre școala din Zărand sunt incomplete, iar ceea ce știm sunt referiri ocazionale prin diverse documente, încât nu putem creiona o istorie coerentă. Astfel, aflăm că în anul 1811 frecventau școala 14 elevi; în anul școlar 1814-1815, 38 elevi; în 1817-1818, 20 elevi; în 1818-1819, 23 elevi; 1819-1820, 22 elevi. În anul 1816 inspectorul I. Püspöki informa deputăția școlară de la Pesta despre candidații de directori locali, la Zărand fiind propus Borca Pascu¹⁵¹.

În 1820, cu prilejul unui raport, inspectorul I. Püspöki din Oradea consemnează că la Cintei, **Zărand**, Socodor, Chișineu Criș, Olari existau deja localuri noi de școală. În anul școlar 1820-1821 învățător era Vasile Curta, care avea o vechime de 12 ani în serviciu. În clasa I erau 15 elevi, într-a II-a 10 elevi, iar într-a III-a 6. Toți cei 31 de elevi erau *plebei* (din popor), 25 dintre ei frecventau în mod *diligent*, iar 6 *neglijent*.¹⁵²

Salariul anual fixat la 1 septembrie 1820 pentru învățătorul din Zărand era echivalentul a 234 florini, din care 150 fl. în monedă și 84 fl. în bunuri naturale.¹⁵³

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 49.

¹⁵¹ *Ibidem*, pp. 82-85.

¹⁵² *Ibidem*, p. 90.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 95.

Tot așa, aflăm că la începutul secolului al XIX-lea profilul general instituțional al școlilor naționale în cei trei ani de studii s-a axat pe însușirea următoarelor discipline: *Catehismul* (2 ore/săpt.); *Cunoașterea literelor* (4 ore/săpt.); *Silabisirea* (3 ore/săpt.); *Citirea* (4 ore/săpt.); *Aritmetica* (4 ore/săpt.); *Istoria Bibliei* (3 ore/săpt.); *Exerciții scripturistice* (3 ore/săpt.); *Cântul ritual* (2 ore/ săptăm.)¹⁵⁴ Așadar, prin școală se urmărea dobândirea unor cunoștințe elementare legate de citit și socotit, dar mai ales cunoașterea principiilor religiei creștine.

Școala funcționa cu sincope din diverse cauze. Astfel, în anul 1837 școala a fost închisă, întrucât învățătorul a murit. Deși Zărandul avea în 1842 un număr de 2099 locuitori, la școală au fost înscriși doar 20 de elevi, dar în anul școlar 1842-1843 numărul elevilor a crescut la 33, ca în anul școlar 1843-1844, când învățătorul Todoran Pascu a fost înlocuit cu Gheorghe Curta, numărul a scăzut la 20 de elevi¹⁵⁵. În toamna anului 1852 la Zărand învățător era Vasile Olariu și avea înscriși 48 de elevi¹⁵⁶. În 1864 învățător era tot Vasile Olariu, care s-a dovedit mai convingător față de țăranii din Zărand. Astfel, din 230 de copii recenzați, 120 băieți și 110 fete, frecventau școala 67, dintre care 54 băieți și 13 fete¹⁵⁷.

În secolul al XIX-lea la nivelul rețelei de școli din Comitatul Aradului s-au petrecut schimbări semnificative în procesul

¹⁵⁴ Vasile Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale 1807-1948*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006, p. 27.

¹⁵⁵ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, 1979, p. 75.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 95.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 106.

instructiv-educativ. Aceste schimbări în bine sunt generate de înființarea la Arad la 3/15 noiembrie 1812 a *Preparandiei* sau Înalta Școală Pedagogicească a Nației Valahice, care devine un centru de pregătire al elitelor intelectualității românești¹⁵⁸. Inițial, planul de învățământ cuprindea: *Catehetica*; *Tipicul*; *Cântul*; *Pedagogia*, adică învățătura pentru buna educație a pruncilor; *Metodica*, adică modul învățăturii; *Istoria Ungariei*; *Gramatica românească*; *Epistolografia* și „*Matezisul*, adică învățătura care cercă subtile geometricești adevăruri, la aceasta se mai adaugă îndoita aritmetică, adică și cea cu numere și cea din cap”. Cu timpul, oferta educațională s-a diversificat. La început, durata de școlarizare era de 15 luni și se finaliza cu examene publice, la care asistau pe lângă autoritățile școlare, reprezentanți ai celor locale și ai intelectualității arădene. Din februarie 1815, ea a crescut la 2 ani de studii¹⁵⁹, lucru valabil până în 1876, când a intrat în vigoare Statutul Organic șagunian. Din 1869, Institutul Pedagogic a trecut sub tutela Consistoriului din Arad¹⁶⁰. După înființarea *Preparandiei* din Arad situația învățătorilor s-a reglementat, ei fiind plătiți de credincioșii ortodocși din sat din taxa de cult. De asemenea, au primit pământ.

O anumită presiune exercitată de români determină înființarea la Arad, 1 noiembrie 1822, a *Școlii Clericale*

¹⁵⁸ Doru Bogdan, „Preparandia din Arad, expresie elocventă a raportului școală-națiune”, în *Pe drumul Marii Uniri*, coord.: Vasile Vasile Popeangă, Emil Arbonie, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2008, p. 22.

¹⁵⁹ V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *Preparandia din Arad*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964, pp. 13, 15.

¹⁶⁰ Mircea Păcurariu, „Învățământul teologic la Arad”, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989, p. 153.

(Institut Teologic) în Eparhia Aradului. În decursul vremii, la aceste două școli superioare se vor pregăti mulți tineri din Zărand, ei regăsindu-se apoi acasă în satul lor fie ca preoți, fie ca învățători. De regulă, erau copiii preoților și ai unor țărani deschiși la minte care își dădeau seama de condiția lor și de schimbarea pe care o implică știința de carte.

În documentele despre elevii înscriși la cursurile Preparandiei se regăsesc și tineri din Zărandul secolului alXIX-lea¹⁶¹. Astfel, Curta Vasile face parte chiar din prima generație de 67 de elevi, cea de la înființare în 1812. În conscripțiile vremii, Curta Vasile se regăsește ca învățător. Înteressant este faptul că în anul școlar 1830-1840 se regăsește în documente Curta Gheorghe, cel mai probabil unul dintre copiii învățătorului Curta Vasile. În următorul an școlar, 1840-1841, îl găsim ca elev aici pe Tulcan Ioan, care peste câțiva ani apare ca preot pe o perioadă destul de lungă în registrele Bisericii ortodoxe. Este consemnat ca „paroh Tulcan Ioan betrenu”, adică bătrânul, fiindcă la un moment dat, alături de el slujește și „Tulcan Ioan iunior”, probabil fiul său.

În anii 1843-1844 un alt zărandan studiază la Peparandia, respectiv Avrămuț Axente. Lista elevilor din anul școlar 1846-1847 îl cuprinde și pe Olar Blasiu (probabil Vasile). Și el va deveni învățător la Zărand, dar probabil a fost și preot din moment ce numele lui apare pe crucea din fața Bisericii ortodoxe.

Printre elevii din perioada 1852-1853 este și Curta Terențiu, fiind probabil descendent din aceeași familie a „curteștilor”. În aceeași clasă cu el se mai află și un alt zărandan, Varga Iacob.

¹⁶¹ Florin Lucaci, *Op.cit.*, pp. 139-141.

În 1859 la Preparandia îl avem pe zărandanul Crișan Teodor, alături de alți 58 de elevi, veniți din Bihor, Bichiș, Caraș-Severin, Timiș, și evident, și din Comitatul Aradului. „Să fie, oare, acest Crișan Teodor, rudă sau un înaintaș de-a lui Crișan Partenie, fratele bunicii mele dinspre tată?” se întreabă Florin Lucaci. Crișan Partenie era un zărandan nu doar știutor de carte, ci și un poet-țăran. Mai mult, a corespondat cu Aurel Vlaicu.

Anul școlar 1867-1868, aduce la studii un alt membru al familiei Curta, pe Curta Dumitriu. După o pauză de 12 ani, în anul școlar 1880-1881 printre cei 52 de elevi ai Preparandiei se află și Olariu Miron, care pare să fie ultimul din șirul zărandanilor care au studiat la această renumită școală din Arad.

Tot în secolul al XIX-lea, respectiv în 1863 s-a pus piatra de temelie pentru o biserică nouă, din zid de piatră, dar și a unei școli, la început confesionale, iar ulterior laică în care a funcționat clasele primare și grădinița până prin 1990.

În mod cert Preparandia a contribuit în mod esențial la evoluția satelor românești, la trezirea conștiinței de român. În jurul Preparandiei și a Institutului Teologic s-au grupat cei mai importanți intelectuali din zonă, promovând spiritul românesc și contribuind la procesul istoric care se va finaliza în 1918 prin Marea Unire.

Când totul părea că școlile românești încep să devină instanța ce veghează viața satului, istoria cu viclenia ei inventează dualismul sau dubla monarhie austro-ungară. Or, acest act, care aduce Ungaria în prim planul politicii, a marcat și începutul reformării sistemului de învățământ.

Legislația elaborată între 1867 și 1918 a afectat profund școlile românești. Legea XVIII din 1879 „a stipulat ca în toate școlile pedagogice și populare românești să fie introdusă, ca materie obligatorie, limba maghiară”, astfel ca din „ca fiecare candidat de învățător în întregul curs de învățământ să și-o însușească în vorbire și în scriere”, iar din „30 iunie 1882, potrivit §2, nici o persoană nu putea obține diplomă fără a avea această competență lingvistică”¹⁶² În subtext, întreaga legislație presupune maghiarizarea românilor.

7.3. Școala în secolul XX și perspectivele de astăzi

Legea din 1879 n-a avut efectul scontat. Dimpotrivă! Citând cartea lui Halász Ferenc - *Nemzeti állam és népoktatás* (Statul național și învățământul poporan), apărută în 1906, Vasile Goldiș arată că „răspândirea limbii maghiare n-a putut ține pasul nici cu un spor foarte moderat al populației de limbă maternă străină... În anul 1906, în Ungaria existau cu 239 mii mai mulți necunoscători ai limbii maghiare, decât cu douăzeci de ani mai devreme» Așadar introducerea limbii maghiare în toate școlile populare a avut drept rezultat faptul că peste douăzeci de ani existau și mai puțini cunoscători ai limbii maghiare.”¹⁶³

Totuși, autoritățile maghiare insistă. Așa apare Legea XXVII din 1907, cunoscută sub sintagma *Legea Apponyi*, care forțează și mai mult procesul de maghiarizare. Conform § 32, un învățător „este dator a-și dovedi înaintea inspectorului

¹⁶² Felicia Aneta Oarcea, *Op.cit.*, p. 81.

¹⁶³ Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților*, București, Editura Politică, 1976, pp. 123-124.

regesc dreptul de cetățean ungar". Jurământul depus în fața inspectorului școlar regesc ori a înlocuitorului său sau autorității școlare competente aveau următorul conținut: „Eu N.N. învățător ordinar, jur pe Dumnezeu cel viu, că față de Maiestatea Sa, Regele meu Apostolic, față de patria mea maghiară și față de constituțiunea aceleia, mă voi purta cu credință tare și nestrămutată, voi păzi legile sancționate ale țării și obiceiurile legale, ordinațiunile legale ale autorităților din țară, asemenea datorințelor împreunate cu oficiul meu învățătoresc le voi îndeplini totdeauna conștiincios, cu credință și cu acurateță și tânărimea încredințată îngrijirii mele o voi educa în dragostea față de patria maghiară. Așa să mă ajute Dumnezeu.”¹⁶⁴

După intrarea în vigoare a legii, în perioada 1907 – 1912 scade numărul elevilor și chiar se închid unele școli. Mai grav, inspectorii constată că elevii din clasa a IV-a nu știu să vorbească limba maghiară, astfel că se aplică diverse sancțiuni învățătorilor¹⁶⁵. Consecințele sunt vizibile: recensământul din 1910 consemnează că procentul populației alfabetizate în școala din Zărand era doar de 23,16%. „Rețeaua școlară rurală arădeană, în anul 1918, era compusă în majoritate, din școli confesionale românești, greco-orientale și greco catolice, răspândite în 227 comune și 10 filiale ale lor.”¹⁶⁶

¹⁶⁴ *Ibidem*, pp. 88-89.

¹⁶⁵ Vasile Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania 1860-1918*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 32.

¹⁶⁶ Horia Truță, „Învățământul primar arădean, în primii ani de administrație românească”, în 90 de ani de administrație românească în Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010, p. 183.

Față de această situație, intelectualii români din Transilvania reacționează. În acest sens, sub auspiciile Asociațiunii „Astra” se petrec mai multe consfătuiri ale profesorilor din școlile medii. În 1911, la 50 de ani de la înființarea „Astrei”, sunt inițiate acțiuni. „R. Ciorogariu, directorul Preparandiei din Arad, militează pentru organizarea cu acest prilej, a unui congres al profesorilor din școlile medii, unde să fie dezbătute problemele de bază ale școlilor medii din Transilvania”¹⁶⁷, în principal cele legate de definirea conceptului de educație națională, de unitatea învățământului românesc, de editarea unor manuale etc. Or, absolvenții acestor școli sunt cei care activează în școlile din satele românești, sunt cei care trebuie să elimine analfabetismul din rândul românilor, să-i educe și să trezească în ei conștiința națională.

În această perioadă „în Transilvania se dezvoltă un curent de apărare a școlilor. «Lupta pentru școli» este o parte integrantă a mișcării naționale.”¹⁶⁸ Întrucât tot mai mulți români știu citi, presa românească pătrunde în sate și transmite mesaje legate de lupta pentru unire. Presa arădeană, în primul rând *Românul*, este prezentă și în Zărand. Românii sunt îndemnați să vină la Alba Iulia. Statul maghiar prin inspectori și poliție reacționează, respectiv învățătorii sunt sancționați, unii chiar arestați și închiși. Înfruntând autoritățile maghiare, învățătorii s-au pus în fruntea grupurilor de țărani în drum spre Alba Iulia.

¹⁶⁷ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 25.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 156.

După fomarea României Mari, învățământul din Ardeal, implicit din Zărand, trebuia reformat, prima fază necesară a fost inițierea unui proces de românizare, prin eliminarea disciplinelor legate de limba maghiară și istoria Imperiului Austro-Ungar. În anul 1924 s-a dat o *Lege a Învățământului*, care stabilea un sistem unitar de organizare a acestuia pe întreg teritoriul țării și institua durata învățământului obligatoriu și gratuit de 7 ani. S-au construit noi școli peste tot în România unită, s-au înființat mai multe școli normale (de învățători), au fost tipărite în tiraj de masă manuale școlare.

La Zărand crește numărul copiilor înscriși la școală. Cursuri se țin în două clădiri. Una este cea în care funcționase înainte școala confesională, iar cealaltă, mult mai mare, în clădirea care inițial a fost un han și care funcționa de pe la anul 1800. De acum toate disciplinele din școală se predau exclusiv în limba română. Treptat, treptat, toți copiii din Zărand ajung să învețe carte. Desigur, sincope apar odată cu manifestările crizelor care anunțau Al Doilea Război Mondial.

După război, este dat Decretul 175/1948 privind reforma învățământului. Importante sunt principiile care stipulează forma în care se va organiza școala în România, adică:

Art. I. Învățământul public constituie, în Republica Populară Română, un drept egal pentru toți cetățenii Republicii Populare Române, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă sau religie.

El este organizat exclusiv de Stat pe temeiul unității de structură și este așezat pe baze democratice, populare și realist-științifice. Învățământul public este laic.

Art. II. Învățământul public urmărește:

a) Înlăturarea neștiinței de carte;

- b) Lărgirea și democratizarea învățământului de bază pentru a cuprinde pe toți copiii de vârstă școlară, precum și pe neștiutorii de carte;
- c) Educarea tineretului în spiritul democrației populare și ridicarea nivelului cultural al poporului;
- d) Îndrumarea folosirii timpului liber al elevilor, prin organizarea activității extrașcolare, legând școala, de familie și de viața socială din mediul înconjurător;
- e) Pregătirea cadrelor medii și superioare de specialiști, pe baze științifice, care să corespundă nevoilor consolidării democrației populare și construirii societății socialiste;
- f) Pregătirea personalului didactic necesar învățământului;
- g) Formarea de cercetători și creatori în toate domeniile științei și culturii.

Art. III. *Structura învățământului public este următoarea:*

- a) învățământul preșcolar;
- b) învățământul elementar (școala de 7 ani);
- c) învățământul mediu;
- d) învățământul superior.

În art. VII se prevede: Cu începere din clasa IV-a elementară se va preda obligatoriu limba rusă.

În 1965 a fost prima promoție care a frecventat opt clase elementare și ultima care a susținut examen de absolvire.

În ceea ce privește baza materială a școlii din Zărand, menționăm că în anul 1959 se pun bazele clădirii în care actualmente funcționează învățământul primar și care este dată în folosință în 1961. În acest corp de clădire au funcționat și clasele învățământului gimnazial până în anul 1972, an în care a fost dat în folosință un nou corp de clădire în care funcționează astăzi învățământul gimnazial.

În perioadele 1971-1973 și 1988-1990, unitatea din Zărand a funcționat ca școală cu clasele I-X.

Între absolvenții învățământului gimnazial din Școala Zărand se regăsesc astăzi medici, profesori , ingineri , alți absolvenți de studii superioare.

Din anul 1995, grădinița cu program normal funcționează în aceeași clădire cu ciclul primar, din cauza deteriorării clădirii în care a funcționat până în acel an (fostul han).

Pe parcursul anilor, școala a beneficiat de aportul unor cadre didactice calificate, dintre care amintim: fam. Cismariu Mihai și Iosefina; fam. Cismariu Victor și Eliza; fam. Călinici Vasile și Ana; fam. Pocrișer Ștefan și Alexandra; fam. Lucaci Ioan și Florica; fam. Fleter Mihai și Maria; fam. Buliga Dumitru și Ana; fam. Tămaș Pavel și Ana; Fluieraș Viorel, Curta Rodica, Varga Elena și Farcaș Dorina.

Pe lângă activitatea de educație, școala a desfășurat și activitate cultural-artistică. În acest sens, amintim echipa de dansuri populare organizată și instruită în tre anii 1980 și 1990 de profesorii Cismariu Victor și Fluieraș Viorel, care s-a clasat pe locul I pe țară la Festivalul Național „Cântarea României“.

Și în prezent dispunând de un procent ridicat de cadre calificate, în marea majoritate localnici, care își desfășoară activitatea în trei corpuri de clădire, atât în școală cât și în grădiniță. Este vorba de: Andra Eugen, directorul școlii, Moț Florica, fam. Pop Gheorghe și Mihaela, Farcaș Daniela, Marga Monalisa, Terebenț Rodica, Tămaș Anamaria, dar și câțiva navetiști.

Florea Lucaci

Școala

Sala de sport, finalizată în 2024

Capitolul al VIII-lea

Sănătatea

Evoluția stării de sănătate a zărandanilor oscilează astăzi în limita mediei la nivel de țară, variabilitate generată de o serie de factori. Desigur, în raport de ceea ce era în secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX situația este schimbată în bine, dar încă persistă anumite obiceiuri cu efecte asupra sănătății, unele în bine, iar altele în rău. De ce oare astăzi multe reclame legate de alimentație caută să seducă prin referința trecutului? Ce este rău astăzi ca să vii cu expresiile *ca odinioară*, *ca la bunica acasă*? Dar oare în trecutul istoric sănătatea oamenilor nu era o problemă? Ca să ne înțelegem prezentul și tendințele de evoluție, consider necesară o succintă analiză. Două surse am la îndemână: cercetările realizate de sociologi și medici, precum și ceea ce am văzut eu însumi în copilărie și ce am auzit de la părinți și bătrânii din vecini, care se adunau adeseori sub colna unde potcovea tata caii sătenilor.

8.1. Aspecte preliminare

Din perspectiva istoriei, cercetările sociologilor au constatat că starea de sănătate nu constituia o preocupare specială în viața țăranului român, poate și pentru că intuitiv își înțelegea soarta între voința lui Dumnezeu și forțele naturii. În credința țăranului funcționa un ciudat determinism, respectiv între viața sănătoasă asociată cu puterea de a munci,

neputința dată de boala și mila divinității exista o relație de la sine înțeleasă, adică o stare asumată.

La această stare de înapoiere istorică s-au raportat la început de secol XX intelectualii români, de la învățătorii din sate până la medici. Prin diferite modalități au căutat să schimbe mentalitatea țăranului, determinându-l să fie el însuși agentul schimbării propriilor sale condiții de existență și dezvoltare. În primul rând, s-a acționat prin școală pentru eliminarea analfabetismului, apoi prin ziare și broșuri de popularizare, încât citind, țăranul să-și deschidă mintea.

Dacă ne raportăm doar la ceea ce se petrecea prin satele românești în prima jumătate a secolului XX, deci și în Zărandul de atunci, constatăm că școala începe să fie frecventată, că mulți țărani descoperă sfaturi înțelepte în paginile cărților. Este vorba de apariția unor publicații, precum *Calendarul sătenilor*, sau *Calendarul pentru popor al Asociațiunii „Astra”*. De exemplu, *Calendarul sătenilor* din 1908 era alcătuit de feciori de gospodari și, prin urmare, cunoșteau de acasă ceea ce se poate și trebuie schimbat. În calendarul „Astrei” se dau sfaturi și se promovau „Școlile țăărănești” de 4-6 săptămâni ținute iarna, în care se predau „învățăături despre lucrul câmpului, despre îngrijitul pomilor, despre creșterea vitelor, despre stupărit, cooperatie, cunoștințe de istorie, de geografie, de igienă, de alimentație, — apoi jocuri naționale, cântece și coruri.”¹⁶⁹ Tot aici se fac reclame legate de sănătate. De ce? Nu-i greu de înțeles că în condițiile de atunci medici existau doar în

¹⁶⁹ *** *Calendarul pentru popor al Asociațiunii*, Editura Asociațiunii „Astra”, Sibiu, 1935, p. 142.

Autorizat de c. Ministerul Sănătății n. No. 478-24 și 22926-25.

BOLNAVIE DE PLĂMÂNI

Asmatice Bolnavi de piept Scrofuloși Anemici Săraci de sânge Slăbiți

afecți mult durată ușurare a suferințelor lor prin

SIROPUL VÉRTEȘ 4 sticle 480 Lei

La boala carbonică se mai ia ca ajutor spre curățirea sîngelui în fiecare seară o ceașcă din **Cămin de Ierburii Hânsjens**. O cutie 50 Lei, cut. dințu.

Boale de stomac de tot felul, ca: lipsa de apuc, mîndre, cășuși de stomac, eructa, greață și vomă, cășuși de stomac și peste tot boala greutății și slăbiciunea stomacului se iauți prin **Cămin de stomac** a Iam, Vértess, 4 sticle 480 Lei.

Betia **Paniclea cu cap cu loi**

Cine vrea să scape de patimă acută urtică să înfruntă „Antibetial Vértess” scutit legal, preparat înlocuitor de suu, care degustă bețuși de beutur apăsătoare. Fără iără gust și poate de pînă la urmă să se gîtească. Mit și mit scutit de recunoștină. 2 flacoane 300 Lei.

(Inferior) conduct, se scoate prin **Pînă Co-O Dieria**. Semele paniclei: orșop, vâșcă, se apucă care, până la gît, amestec, leșuș, apă amestec, și al pînă, cășuși mîndre ca lapte, ești obșuși și nu pot lucra, și prea multă fîșuș, gura se arde, se întrecă la pînă, etc. 1 cutie pînă Co-O 150 Lei, 1 cutie de pînă Co-O și 2 sticle Escut de stomac pentru iatășirea stomacului total 480 Lei.

Veritabil numai dela:

Farmacia Vértess la „Vulturul Alb”, Lugoj 307.

Spesele poștale și ambalajul se socotesc deosebi.

orașe, că țărăncile nășteau acasă asistate de o simplă moașă, că în general sănătatea era tratată cu rugăciuni, descântece și ierburii, că igiena era precară, că hrana era cel mai adesea săracă și uneori nesănătoasă etc.

Și în Zărandul de odinioară sănătatea locuitorilor a depins de mulți factori, între aceștia importanți erau mediul și condițiile de locuire, alimentația, frecvența unor calamități naturale etc.

(i) Casa. În secolul al XIX-lea, cu prelungire în primele decenii ale secolului XX, locuința țărănească în cele multe cazuri era o construcție realizată din ce era la îndemână, adică pereții erau din lemn, chirpici sau pământ bătut lipiți cu lut amestecat cu paie și pleavă, acoperișul din paie sau trestie, podeaua era din pământ lipit cu balebă de cal. Fiind un sat de câmpie și rămas fără pădure, la Zărand în acea perioadă focul se făcea cu resturi vegetale, coceni de porumb, tulei, paie și adeseori cu balebă de vită uscată, foc ce mai mult scotea fum decât căldură. În general familiile erau numeroase, mai ales cele sărace, astfel că iarna se îngheșuiau toți într-o singură cameră, dar cum spațiul era mic unii bătrâni erau nevoiți să doarmă în grajd cu vitele.

În casele sătenilor din Zărand se dormea în paturi cu strujac umplut cu paie, ceea ce favoriza apariția paraziților: purici, păduchi și uneori chiar ploșnițele (la Zărand se numeau *stelnițe*). Desigur, femeile spălau rufe cu leșie obținută prin dizolvare în apă a sodei sau prin fierbere cu apă a cenușii, numai că prin activitățile zilnice legate de hrănirea animalelor din gospodărie și muncile agricole nu se prea putea menține curățenia. Pe de altă parte, trebuie să recunoaștem că noțiunile de igienă erau aproape ignorate. Băile erau cu adevărat posibile doar vara, când oamenii se puteau scălda în Cigher și Crișul Alb, iarna fiind la îndemână doar ligheanul și troaca.

La Zărand, curtea casei găzduia grajdul pentru cai și vaci, cocina pentru porci și cotețul păsărilor. Fiind sat de câmpie, drenajul dejecțiilor era aproape imposibil în zilele cu ploi ale primăverii, dar mai ales ale toamnei. Noroiul ajungea până la glezne, astfel că murdăria era ceva permanent. Prin urmare, nu-i de mirare frecvența bolilor de plămâni și de piele.

(ii) Alimentația. În mod paradoxal, deși la țară se produc cereale, legume, fructe și se cresc vite, porci, oi, păsări, alimentația țaranului român în urmă cu un secol, implicit a străbunicilor noștri din Zărand era săracă. Alimentația a fost determinată vreme sute de ani de ciclul anotimpurilor, întrucât ce se mânca primăvara și vara, nu se prea putea toamna și iarna. Apoi, alimentația depindea de condițiile din fiecare familie, de numărul membrilor, dar și de concepțiile religios-spirituale. Și Zărandul a fost influențat de modele culturale și în funcție de perioadele istorice.

În perioada interbelică, medicul Ioan Claudian a inițiat o cercetare pornind de la realitatea satelor, afirmând că „așa

cum se prezintă astăzi alimentația poporului român din câteva provincii ale țării, ea pare nu numai o hrană de tip arhaic, ci chiar regresiv”¹⁷⁰. Din analiza lui Claudian reiese că ceva mai bine se trăia în Ardeal față de Moldova și Oltenia. Numai că în unele perioade a fost foamete și pe la noi. Citându-l pe Keleni, Claudian reține din însemnările acestuia despre „hrana de mizerie a țăranilor din anumite regiuni sărace din Ardeal; ni se vorbește de *mămăliga de coceni de porumb tocați, de mâzga de copaci*”¹⁷¹. Foametea avea îndeosebi cauze naturale cum ar fi seceta, invaziile de lăcuste și epidemiile.

Un impact deosebit asupra alimentației l-a avut introducerea porumbului, care a devenit de bază în hrana țăranului român, înlocuind *meiul*, cereală nepanificabilă, numită la Zărand *mălai mărunțel*. Porumbul dă producție mare, boabele se foloseau atât în hrana omului cât și a animalelor, tuleii erau hrană pentru vite, apoi resturile erau folosite la foc, ceea ce i-a determinat pe țărani să extindă această cultură a „belșugului”. Numai că pe vremea Imperiului Austro-Ungar, se prevedea o amendă de 6 florini pentru cine semăna cu porumb ogorul de grâu.

Analiza statistică și cifrele spun lucrurilor pe nume despre alimentație și sănătatea țăranilor români. „Astfel, peste tot, kaloriile furnizate de *substanțele de origină vegetală*, față de cele de *origină animală*, sunt într-o proporție covârșitoare și neatinsă în nici o altă țară din Europa (82% în Ardeal, 85,5% în Basarabia).” Cu alte cuvinte, românii mâncau mai prost

¹⁷⁰ Ioan Claudian, *Alimentația poporului român*, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, București, 1939, p. 55.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 93.

decât orice altă națiune din Europa, în perioada interbelică¹⁷². După aceleași studii, carnea era un aliment de „sărbătoare”, adică așa cum reiese din carte, „după statisticele Ministerului Agriculturii și Domeniilor pe 1926-1935, consumul de carne pe cap de locuitor, pe an, e de 2 kg 87gr. în mediul rural, față de 52 kg 159, cât este în mediul orășenesc”¹⁷³

În 2024 se poate spune că s-a sărit calul, ca și cum s-ar dori recuperarea istorică. Aproape că nu există gospodărie în Zărand în care să nu se taie 1 – 2 porci, iar peste săptămână se mănâncă de câteva ori carne. Oamenii au frigider și lăzi frigorifice, astfel că își pot păstra alimentele și vara. Numai că abundența de grăsimi saturate a dus la ficat gras, la diabet, la boli de inimă etc.

(iii) Calamități naturale și intervenții umane. Până în 1971 când s-au făcut digurile pe malul drept al Cigherului și cel stâng al Crișului Alb, mari suprafețe de teren, respectiv Cherepșelul, Târselile, până la Colț, erau inundate, ceea ce afecta producția agricolă, implicit cu efecte asupra alimentației. Valoarea pagubelor înregistrate în 1970 în spațiul hidrografic al Crișului Alb a fost de aproximativ 130 milioane lei, pondere mare având pagubele din Zărand. Inundațiile favorizează înmulțirea țânțarilor, insecte nu doar sâcâitoare, ci și transmițătoare de boli grave.

România a avut după 1900 câteva secete cumplite și în acest secol au fost tot mai multe perioade cu zeci de zile consecutive fără ploaie. Ani grei au fost 1917, an de război și 1946, după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Anii secetoși în

¹⁷² *Ibidem*, p. 138.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 140.

secolul XX: 1904, 1907, 1917, 1920, 1924, 1929, 1934, 1942, 1945, 1946, 1947, 1948, 1950, 1953, 1961, 1983, 1986, 1990, 1992, 1993, 1994, 2000, iar în secolul al XXI-lea a fost 2011.

Pentru sănătate o influență mare o are intervențiile omului, respectiv folosirea în exces a pesticidelor și erbicidelor, substanțe toxice care se acumulează în plante și ajung în hrana omului. În 2023 s-a intervenit în legislația UE în domeniul substanțelor chimice și al pesticidelor cu scopul de a proteja sănătatea umană și mediul.

8.2. Boli și leacuri din bătrâni

Exista și mai persistă unele elemente de medicină populară și la sătenii din Zărandul de astăzi. Recursul la „farmacia naturii” și la descântecele de sănătate fac parte din istoria milenară a poporului român. Unele dintre acele remedii au fost combătute, dar altele recuperate de către „medicina naturistă”.

Dr. George Bujoreanu a scris o carte interesantă, de fapt a realizat o culegere din „arsenalul terapeutic al poporului român” și care „nu trebuie desconsiderat”. Din paginile cărții mi-am dat seama că unele remedii mi-au fost aplicate mie însumi în copilărie, posibil și altor copii în anii '50, iar de altele am auzit că s-ar fi folosit.

Reproduc aici câteva dintre vechile rețete din culegerea amintită¹⁷⁴. De asemenea, acolo unde a fost cazul, am intercalat unele descântece¹⁷⁵:

¹⁷⁴ *** *Boli, leacuri și plante de leac cunoscute de Tărâniștea Română*, Colecția Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra”, Sibiu, 1936.

¹⁷⁵ *** *Descântece adunate de E. Hodoș*, Editura Asociațiunii Astra, Sibiu, 1912.

Arsură. Pentru potolirea durerii, arsura se spală, apoi se unge cu albuș de ou sau lapte acru. Pentru vindecare, se unge rana cu o alifie făcută din unsoare de porc amestecată cu praf din ciuperca *bășina calului*.

Bătăături la picioare (ochi de găină). Apare între degetele de la picioare, cauzată de un anumit fel de încălțăminte, care este foarte dureros. Se stă cu picioarele în leșie caldă, iar după ce se înmoaie bătătura este tăiată cu briciul. Pe rană se pune foi de ceapă coaptă cu oțet. Se repetă operație până la uscarea bătăturii.

Bătutu femeii. Femeia scapă de bătaia bărbatului mânios și pus pe rele dacă ia apă în gură, ținând-o fără s-o înghită până trece mânia soțului.

Bubă rea (zgaibă). Buba e roșie și are în vârf o sămânță galbenă, iar durerea e insuportabilă. Se pune pe bubă *frunză de brusture* bine săpunit cu săpun de rufe făcut în casă și se leagă cu o cârpă. După o noapte - două, buba se sparge și iese afară sămânța cu tot cu rădăcină.

Bube dulci. Sunt bubițe ca niște pete roșiatice care ies la copii. Se spală cu ceai din floare de mușetel, iar dacă nu trec, atunci se spurge bubele cu o fiertură de usturoi în pișat.

Degerătură. Se leagă peste rană foi de varză acră.

De măritat. E boala ce dă în unele fete mari și trecute ca vârstă. Vindecarea stă numai în descântec de babă care știe să-i facă parte de bărbat. Fata îi duce un cocoș, iar baba o învață cum să descante dimineața la răsărit de soare lângă o fântână:

Bună dimineața, lină fântână!

Mulțumesc dumitale, fată bătrână,

Șezi.

N-am venit să șez!

Vin să-mi dai hainele tale,

Să mă speli cu apă întoarsă,

Să par băieților frumoasă,

Să plac junilor,

Ca laptele pruncilor,

Să plac bărbaților,

Ca țuica bețivilor,

Să fiu ca soarele când răsare,

Ca vișinul când e-n floare,

Ca un păun pestrițat,

De lume lăudat.

Deochi (pocitură). Dureri cumplite de cap provocate îndeosebi copiilor de o privire rea sau, dimpotrivă, admirativă. O babă pricepută aruncă trei cărbuni aprinși într-o cană cu apă și totodată descântă boala:

Cum se sting cărbunii,

Stingă-se durerea.

De cuvântul mumii

Să-i piară vederea,

Să i se-nchidă ochii,

Să n-aibă la ce se uita,

Cel rău cu deochii.

Să n-aibă la ce striga

Și să treacă boala lui,

Să rămână curat,

Ca argintul strecurat.

Descântecului meu

Leac dă Dumnezeu.

După descântec, copilul bea de trei ori din apa în care s-au stins cărbunii și durerile de cap trec ca luate cu mâna.

Dureri de măsele. Se pune pe măseaua stricată lemn trăsnit și se strânge între dinți. Se scot viermii din măsea cu aburi de pe fiertură de *măselariță*. Bolnavul mai poate să scoată *părul porcului* cu tot cu rădăcină, să o fiarbă și să facă spălături cu zeama răcită.

Dureri la fiere (ficat). Se bea ceai din flori de *fierea pământului* (țintaură).

Dureri de ochi. Se lecuiesc cu „lacrimi de viță”, adică apa ce cuge din tăietura de primăvară a lăstarilor viței de vie. Dacă e alt anotimp, atunci se spală ochii cu ceai de mușețel sau pișat de copil mic. În unele părți se spală ochii și cu lapte muls de la femeia ce alăptează.

Dureri de picioare (reumatism). Se fac băi cu ceai de *mărul lupului*. Când durerile nu se duc, atunci se fac băi la picioare și cu ceai de *mătura vântului*.

Făcătură. E o boală grea aruncată cu farmece în calea cuiva anume, astfel că umblând pe mijlocul drumului se întâlnește cu făcătura și cade bolnav. Leacul stă numai în descântecul unei babe pricepute. Înainte de a începe descântecul, baba ia sulul de la războiul de țesut și un cuțit și dând cu ele în cele patru colțuri ale casei, începe a descânta:

Hăi vacă neagră,

Hăi duh necurat;

De te-a mânat c-o brâncă,

*Eu te întorc cu două.
De te-a mânat cu două,
Eu te întorc cu trei.
De te-a mânat cu trei,
Eu te întorc cu patru.
De te-a mânat cu patru,
Eu te întorc cu cinci.
De te-a mânat cu cinci,
Eu te întorc cu șase.
De te-a mânat cu șase,
Eu te întorc cu șapte.
De te-a mânat cu șapte,
Eu te întorc cu opt.
De te-a mânat cu opt,
Eu te întorc cu nouă.
De te-a mânat cu nouă,
Eu te întorc cu amândouă.
De aici să te duci,
Aici să n-ai loc,
Cât ai arde un păr pe foc.*

Sfârșind descântecul, sulul se pune lângă pat, peste sul se pune cămașa celui bolnav, apoi amândouă lângă bolnav în pat, iar cuțitul se împlântă într-o scândură de deasupra capului patului. După trei zile se scoate cuțitul, iar de-i plin de sânge, atunci e bolnav de făcătură. Descântecul se repetă de nouă ori, în zilele de marți și joi seara, iar în răstimpul acesta din casă nu trebuie dat nimica, nici pâine, nici sare, încât descântecul să fie cu folos.

Limbrici. Celui bolnav i se dă să bea fiertură din măduvă de soc în lapte dulce sau, dacă nu se găsește soc, atunci se pune usturoi pisat. Se poate și cu ceai din *frunză de duhan*. La cei maturi se recomandă un amestec de țuică tare și răzătură din coajă de nucă verde.

Oftică (boală de piept). Celui bolnav i se dă să mănânce mult usturoi și să bea lapte nefiert de măgăriță ori de capră roșie. Se mai recomandă inhalație de fum de urzică pusă pe fier înroșit, apoi să bea ceai din flori de *salcâm*.

Opăreală la copiii mici. Se spală rana cu ceai de mușețel, apoi se presară între picioare, acolo unde pielea e roșie ca focul, praf de pământ galben.

Sclântitură(entorsă). Deseori copiii în joaca lor își sclântesc glezna piciorului sau articulația unei mâini, adică acestea sar de la loc. Nu-i mare problemă. Și în Zărand era o babă care trăgea la loc mâna sau piciorul. Înainte de a-și face meseria, baba trimitea copilul să-și facă nevoile, apoi ungea cu unsoare de porc locul cu sclântitura, dar nu uita să-i spună în glumă să privească încotro o fi văzut iepure. Urma o smucitură cu meșteșug și totul era ca înainte.

Umflătură la buric. Apare uneori la copii din prea multă joacă. Se face o turtiță de tărâțe și se pune pe buric, dar mai înainte se pune un ban, apoi se leagă strâns.

În lumea satului, inclusiv în Zărandul de odinioară, se foloseau multe plante de leac și ciuperci folosite ca ceaiuri, pentru spălături sau comprese. Dintre cele cultivate sau care cresc spontan la Zărand amintim: *ai (usturoi), beșina calului, brusture, ceapă, cicoare, chimion, cimbrisor, coada șoricelului,*

coada calului, curechi (varză), fasole, floarea soarelui, gălbenele, iorgovan (liliac), mac, măcriș, mărar, mărul lupului, măselariță, mentă, nalbă, păpădie, pătrunjel, rostopască, sânzâiene, scai albastru, urzică.

8.3. Asistența medicală

Și Zărandul, la fel ca alte sate, a fost lipsit multă vreme de asistență medicală calificată, mai cu seamă în secolele dinainte și primele decenii din secolul XX. Abia după Al Doilea Război Mondial s-a improvisat un dispensar și au venit medici în Zărand, dar și aceștia au rămas doar cât să-și facă stagiatura. De altfel, chiar în mentalitatea țăranilor „mersul la doctor” presupunea o anumită rezistență, adică doctorul era căutat doar în situații limită, atunci când remediile tradiționale nu mai aveau nici un efect.

După război s-a întors acasă Ardelean Gavrilă, care fusese felcer pe front. Mai exista un felcer, Varga Ioan, al cărui nume a fost înlocuit cu porecla Rusu. Nu știm cât de calificați erau, dar cam nimeni nu-și dorea să i se facă vreo injecție de către aceștia.

Și în Zărand erau acele „moșe” care deprinseseră din generație în generație cunoștințele necesare asistării și îngrijirii femeilor la naștere. Probabil această meserie a fost un fel de proprietate a unor familii. Se pare că prima moașă calificată cu adevărat, care era capabilă de tratamente simple, de administrat pastile pentru febră, dureri de cap și făcut injecții a fost Florița Nădăban (a lu' Oua). Întrucât a făcut din meserie o vocație și a dovedit dăruire o viață întreagă,

pur și simplu din respect sătenii i-au înlocuit numele cu supranumele *Moașa*. Mai mult, a transmis această dăruire nepoatei sale, Catița Curta, care a devenit asistentă medicală cu acte în regulă, lucrând până la pensie cu doctorul Cristian Pocrișer. Despre supraveghere și îngrijire medicală în Zărand putem vorbi doar foarte târziu.

În grija femeilor din Zărand cădea activitatea casnică, hrănirea animalelor din curte, îngrijitul grădinii, creșterea copiilor, iar când începeau campaniile agricole, prășitul porumbului, recoltarea grâului, a cânepii, a porumbului lucrau în rând cu bărbații. Prin urmare, ipotetic presupunem că ar fi avut o bună condiție fizică, implicit sănătate, dar tot ipotetic putem presupune că munca istovitoare afectează sănătatea. De aceea și nașterile pe cale naturală erau considerate ceva firesc și nu ar fi fost necesară asistența unui medic. Dacă se întâmplau decese, justificarea era conform versetului biblic: „Domnul a dat, Domnul a luat; fie numele Domnului binecuvântat”(Iov: 1, 21). Și bărbații în perioada interbelică, dar și înainte de aceasta, mai cu seamă dacă dispuneau de o suprafață de pământ mai mare și nu aveau ajutor, puteau ajunge la istovire.

În secolele trecute, datorită condițiile de viață de la țară și zărandanii cădeau pradă epidemiilor. Din analiza ministerului de resort rezulta că la sfârșitul Primului Război Mondial România nu dispunea de un aparat sanitar capabil să asigure apărarea sistematică a populației față de bolile infecțioase. Prin urmare, abia în 1930 apare *Legea sanitară și de ocrotire*, completată în 1939 cu *Regulamentul pentru profilaxia și*

combaterea boalelor infecțioase. În acea perioadă localitățile Județului Arad au fost afectate de câteva epidemii¹⁷⁶, foarte greu combătute, și anume: *scarlatina, difteria, tifosul, febra tifoidă și tusea convulsivă.*

De personal medical permanent putem vorbi în Zărand abia după 1945. De atunci și până astăzi mulți medici au stat doar cât era stagiatura și plecau. Este vorba de medicii Pința Sever, Laios Ioan, Iancic Vasile, Sechereș Terezia, Kelemen Andrei.

Din anul 1980 Zărandul a avut mare noroc cu Cristian Pocișer, fiu al satului, care a venit și a și rămas până în 2024, când a ieșit la pensie. Fiind localnic era disponibil zi și noapte. Perseverând cu răbdare a reușit în câțiva ani să facă educație sanitară, să elimine anumite obiceiuri nesănătoase din alimentația sătenilor, una dintre cauzele accidentelor de tip AVC. Între reușitele sale în cei 44 de ani de profesare a medicinei la Zărand, mai poate enumera eliminarea mortalității la sugari și creșterea speranței de viață a sătenilor.

Cu el, statornice în actitatea de asistență medicală au fost asistentele sale Florica Pui și Catița Curta. Mulți ani, doctorul Cristian Pocișer și echipa sa a asigurat asistență medicală și pentru oamenii din Cinteii, sat aparținător comunei Zărand.

Din martie 2024, asistența este asigurată de tânărul medic Cătălin Crișan, care nu este localnic, dar poate va rămâne.

Tot în Zărand funcționează de câțiva ani o farmacie, iar în anul 2024 s-au finalizat lucrările la Centrul medical de

¹⁷⁶ Mirela Pachița, „Aspecte privind evoluția bolilor infecțioase și epidemiilor din județul Arad în perioada interbelică”, în vol. *Administrație românească arădeană – Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, coordonatori Doru Sinaci, Emil Arbonie.

Florea Lucaci

permanență cu cinci saloane, la care a fost adusă aparatura pentru fizioterapie din Germania, ceea ce va fi de mare ajutor pentru vârsnici.

Centrul medical

Capitolul al IX-lea

Cultură populară și tradiții locale

9.1. Tradiții și obiceiuri

Astăzi putem vorbi la Zărand despre tradiții și obiceiuri populare doar la trecut. Nu se mai organizează șezători iarna; la cămin feciorii și fetele mari nu mai dansează în perechi frumos rânduite în ritmul acelorași trei jocuri *rara, deasa* și *țigăneasca* că nu mai sunt printre noi Toni și Ioța la higege, Cioncu la clănet, Tari la broancă sau dubă; nu se mai ridică nici case, nici diverse anexe în sistem de clacă; bărbații nu mai poartă șubă și cioareci iarna, nici izmene largi de cânepă vara și nici doleț; nici femeile sumne și zadie etc. Zărandul de astăzi nu mai este satul bunicilor noștri născuți la cumpăna dintre secolele XIX și XX. Totuși, *conștiința de a fi zărandan* subzistă undeva ascuns în sufletul fiecărui locuitor de astăzi la fel ca la cei trăitori în secolele trecute. Nu e vorba doar de o localizare geografică și nici numai de o comunitate istorică, ci de un factor cvasi-mistic care conferă identitate unei comunități în relația sa cu pământul pe care trăiește și cu cerul la care se roagă.

Numele *Zărand* este străvechi, supraviețuind multe secole prin limba vie a unor comunități anonime până în urmă cu aproximativ 1000 de ani când a fost consemnat în *Gesta Hungarorum*. De 300 de ani știm și numele celor mulți, iobagii care s-au numit *zărandani*. Între aceștia, după nume, am putea cu aproximație să ne identificăm strămoșii. Dar tot strămoși

au fost și anonimii de acum o mie de ani, găsiți de triburile lui Arpad aici la confluența Cigherului cu Crișul Alb.

Din cercetările istorice știm că prin zona noastră au trecut multe popoare, de la unele au rămas denumiri în hotarul satului, de la altele câteva cuvinte în limba vorbită. Mici și nesemnificative influențe vor fi fost, dar asimilate și remodelate după rostul cunoscut de zărândani. Astfel, în Zărândul figurat pe *harta josefină* se poate vedea clar că subzistă matricea *spațiului mioritic*, fiind consecința unui „fenomen de transpunere”, adică este „izvorât dintr-o anume constituție sufletească”¹⁷⁷, formă salvată parțial chiar și după sistematizarea impusă de austrieci. Or, având această referință putem înțelege unele dintre obiceiuri și tradiții.

Nu trebuie să uităm că viața culturală tradițională a Zărândului poate fi înțeleasă cu adevărat doar relativ la succesiunea generațiilor, iar în această trecere unele obiceiuri se pierd și apar altele noi. Pot fi reconstituite fragmentar organizarea casei, trăirea marilor sărbători religioase, organizarea nunților, costumele de bărbați și de femei, jocurile copiilor etc.

9.1.1. Rânduiala casei

(i) Casa. Între *vatra satului* din Zărândul de odinioară, marcată de biserică și locul târgului, adică elementul spiritual și cel material și *vatra casei* exista o legătură. În vechile case, care astăzi se mai găsesc doar în muzee ale satului, se

¹⁷⁷ Lucian Blaga, „Spațiul mioritic”, în Opere 9 Trilogia culturii, Editura Minerva, București, 1985, p. 198.

desfășura întreaga viață a familiei. Vatra este locul pregătirii hranei, iar în ajun de sărbătoare, importantă era coacerea pâinii și a plăcintelor. Și tot casele multora dintre zărandani găzduiau un loc de rugăciune ce cuprindea o icoană sub care ardea o candelă.

Deși simplă, construită din materiale ieftine, pământ bătut sau văiugă, casa nu era lipsită de elemente spirituale și nici de cele ale frumosului, adică nu era un simplu adăpost. Zărandanii începuseră să pună preț pe casă, pe ceea ce înseamnă rostul vieții, mai cu seamă din secolul al XIX-lea, când au ieșit din condiția de iobag, simțind și ei că lumea este în schimbare. Tradițional, vechile case din Zărand aveau două camere și tinda unde era și vatra. Cei mai înstăriți aveau case cu trei camere și tindă. Una dintre camere era pentru locuit, iar cealaltă cu rolul unei vitrine de prezentare, fiind camera *de curat* sau *de oaspeți*.

Din curte se intra pe târnaț și de aici în tindă, loc încăpător în care se desfășura predominant viața de zi cu zi. Aici pe vatră se prepara mâncarea în mici căldări și în oale de pământ puse pe niște trepiede din fier. Fumul se ridica prin băbură (un horn foarte larg, azi i-am zice hotă), construită din nuiiele împletite și lipite în strat gros cu lut în amestec cu pleavă. De obicei femeile bătrâne din familie aveau rolul de a sta pe un scăunel și de a întreține focul cu coceni, băte de rujă, crengi. Pe vatră era și gura cuptorului, care era clădit în camera alăturată și care avea un pumnor pe care se stătea iarna cu spatele la cuptorul cald. Din tindă se intra și în stânga și în dreapta în camerele casei, dar și în podul casei.

În camera *de curat* sau *de oaspeți* erau păstrate obiectele de preț ale familiei, în primul rând zestrea în lăzi frumos cioplite și crestate cu motive solare. Pereții camerei erau văruiți în alb sau decorați cu anumite șabloane, o modă care apare relativ târziu, respectiv abia la început de secol XX. Decorațiile interiorului sunt realizate din blide de pământ smălțuite, dar și de faianță cu imagini legate de imperiu și ștergare țesute din in sau cânepă și frumos ornamentate cu flori stilizate, iar la capeți cusute cu cipcă lucrată cu acul. Tot în acest interior, impresionau paturile înalte, acoperite cu ponevi alese cu flori stilizate în culori vii, dar ornamentate cu gust erau și perinile înfoiate cu pene de gâscă. Pe masă, de asemenea, existau mășărițe (fețe de masă) frumoase, țesute în război.

Casele aveau târnaț care avea o mare importanță și utilitate, deoarece vara aici era servită uneori masa și chiar se dormea la răcoare. Stâlpii târnațului, care în partea de sus se desfăceau în trei ramuri, confereau un aspect aparte, deoarece prin bogăția ornamentelor ilustra bunăstarea și mândria stăpânului casei și o expunea trecătorilor de pe uliță. Târnațul era îngrădit cu un garduț înalt de aproximativ un metru din leături sau scânduri traforate estetic.

În ornamentica stâlpilor de la târnaț, pe care se sprijineau grinzile casei, întâlnim încrustături cu motive geometrice, rozete, cruci, romburi etc. Rozetele sunt stilizări ale soarelui în diverse variante. Adică brațele rozetei sunt fie drepte fie curbate.

Importante erau poarta mică și poarta mare (căputul) de la uliță, dar și gardul. Și aici pe stâlpi apar uneori la gospodarii mai înstăriți crestături cu rol ornamental.

(ii) Portul. Zărandul ține de subzona folclorică Chișineu-Criș. „Românii din aceste sate au renunțat mai repede la vechiul port, confecționat din pânză țesută în război în favoarea materialelor industriale.”¹⁷⁸ Totuși, până în perioada interbelică aproape că nu era casă în care să nu fie război de

Fecior și fată mare în costum de sărbătoare. Început de secol XX

țesut în care se lucrau ponevi de pat, mășărițe, pânza pentru strujac și cearșafuri, dar și pânză groasă pentru sacii cu care se ducea grâul și porumbul la moară sau la piață.

În copilăria mea, adică în anii '50 mulți bătrâni purtau vara cămașă albă și izmene largi din cânepă înălbită sau cânepă în amestec cu bumbac, iar pe cap clop de paie. Femeile purtau spătoi și rochii largi sub care erau poalele albe din cânepă sau în amestec cu bumbac.

Din ceea ce am văzut la oamenii bătrâni (femei și bărbați) și se mai vede doar în fotografii vechi, se poate reconstitui portul, îndeosebi a hainelor de sărbătoare. Peste săptămână oamenii umblau cu haine ponosite și adeseori pline de petice

¹⁷⁸ Elena Rodica Colta, *Portul popular din județul Arad*, Editura Etnologică București, 2014, p. 60.

datorită faptului că hrănirea animalelor din gospodărie, porci și vite sau a muncilor din câmp care, vrei nu vrei, presupunea murdărie.

a) *Femeile*. Femeile măritate purtau concii și aveau capul acoperit cu cârpă legată sub bărbie. „La sărbători aceste cârpe erau din *pliș barșon, cârpă cu pană peșcănească, cârpă de păr*”¹⁷⁹. Deși nu erau văduve, femeile în vârstă purtau doar cârpe negre. Costumația era relativ simplă, adică purtau cămașă țesută în casă din in sau bumbac, spătoi din același material, ornamentat la umeri cu fodre, iar manșetele aveau cusături ornamentale sub formă de cruciulițe sau zig-zaguri. Peste spătoi se purta zobon, de obicei din material negru, respectiv din barșon (catifea) cu unele ornamente.

Femeile tinere recurgeau la diverse modalități pentru a părea atrăgătoare, astfel „în jurul taliei poalele erau îndoite sub forma unui sul (*cu feidăr sau cu boc*), pentru a da impresia de șolduri mari”¹⁸⁰. Rochiile erau largi și plisate. În față, se purta zadie brodată pe margini sau cusută cu colțișori.

Iarna peste zobon femeile purtau cojoc sub formă de pieptar cel mai adesea ornamentat, iar la început de secol XX a apărut cârpa lungă de lână cu ciucuri care se lua pe spate să țină cald și se lega pe piept.

Fetele mari, care duminica jucau în horă, după 1918 la Lena sălii, adică în casa care înainte fusese măcelăria grofului, iar din anii '60 la căminul cultural, o reconstrucție a unei alte clădiri din domeniul nobiliar, aveau o pieptănătură deosebită.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 63.

Părul era împletit în cozi strânse pe cap de forma unei coronițe. În față era ondulat cu curmezeul, întărit cu albuș de ou și împodobit cu părușane. „Coafeza” era o femeie din sat deosebit de pricepută. La gât fetele mari purtau mărgele colorate și un fel de zgardă din mărgeluțe.

Mire și mireasă. Perioada interbelică

Cămașa fetelor mari era albă cu ornamente discrete, peste care aveau un zobon din mătase, iar rochia era largă și bogat plisată. Pe dedesubt se purtau mai multe sumne. Ca încălțăminte erau păpuții cu tureac din piele cu căpută înaltă.

Toduța Iuliana (babă Giulă) și copilul ei, Florea (tatăl meu), în haine de duminică. Anul 1915.

b) Bărbații. Costumele bărbățești erau relativ simple, exclusiv din țesături realizate în casă la război din cânepă sau cânepă în amestec cu bumbac. Vara bărbații purtau cămăși albe a căror ornamentație era o broderie lucrată alb pe alb la gât și izmene largi, croite din mai mulți lați. Peste cămașă se purta zobon din postav sau un laibăr negru, influență a vechii uniforme militare austriece. Ca elemente decorative sunt cusăturile în culori deschise precum și nasturii de metal. În față se puta doleț (șorț).

Iarna, bărbații purtau cioareci din dimie albă, cu găitane și suman sau căbat din postav negru. Sumanele au fost lungi până deasupra genunchiului, ornamentate cu o fâșie de postav negru pentru bătrâni și roșu pentru tineri, aplicată la blana de la piept a șubei. Încălțăminte de bază erau opincile. Cei mai înstăriți au purtat însă, încă de la începutul secolului XX, cizme de box cu tureac tare și bocanci. Pe cap bărbații purtau vara pălărie iar iarna căciulă din blană de miel; pălăria era neagră iar căciula neagră sau brumărie¹⁸¹.

În stânga, Gh. Sinitean (al lui Moș George), iar în dreapta Ignat al lui Chizu

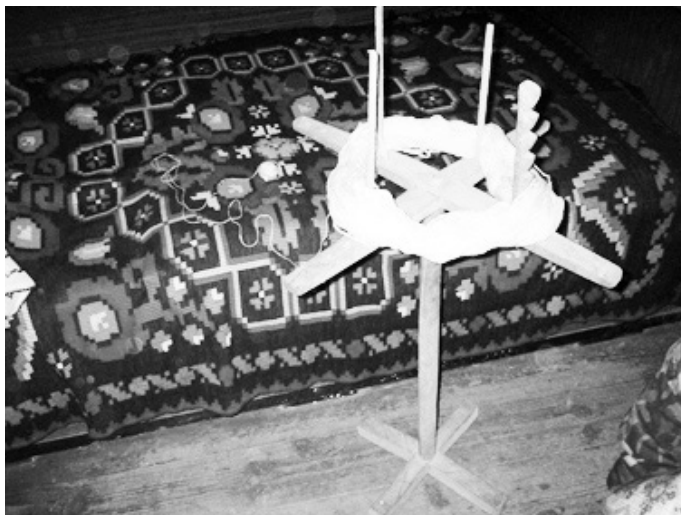
(iii) Ștergare, ponevi și fețe de masă. Aparent, aceste obiecte de uz casnic par să nu aibă prea mare importanță în cultura tradițională. Dar, la o sumară analiză constatăm:

¹⁸¹ Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959, pp. 87- 94.

a) *Ștergarele* nu erau doar pentru ștersul mâinilor și a feței, ci erau utilizate în diferite ceremonialuri cum ar fi: botezul, nunta, înmormântarea sau în cadrul altor ceremonii. Prin urmare, este firesc să fie împodobite cu imagini simbolice: șiruri de romburi roșii între linii negre, uneori tricolor la capete și ciucuri sau cipcă brodată. Astfel, cele folosite în cadrul ceremonialului nunții erau bogat ornamentate și aveau un rol important în obiceiul „legatului” cu ștergare a mâinilor celor doi miri, simbol al unității familiale, unitate sacră, legitimată prin cununia religioasă. Ștergarele cele mai frumos ornamentate se ofereau mirelui, nașilor, socrilor și celorlalte neamuri, în funcție de gradul de rudenie, semn al participării la un moment unic, întemeierea unei noi familii.

Ștergarele se legau de prapori la ceremonialul înmormântării, la brațul celor ce duceau copârșeul (se păstrează și astăzi) și se dau și celorlalți participanți sub formă unui sul care învelește o lumânare.

b) *Ponevile de pat și măsurile* erau țesute în război din lână toarsă și vopsită în culori vii. În compoziția lor se regăsesc elemente artistice realizate prin repetiția, alternanța motivelor, simetrie. Aceste compoziții au o cromatică ce sugerează sensibilitatea artistică a țărăncii din Zărandul de odinioară. Acoperite, piesele de mobilier simplu se integrează mai bine în spațiul camerei. Rolul lor era să impresioneze oaspeții, dând seamă de condiția familiei respective, mai cu seamă că ponevile și măsurile erau și obiecte de zestre.

9.1.2. Obiceiuri de Crăciun

În Zărandul copilăriei mele se mai păstrau încă unele obiceiuri din bătrâni, îndeosebi cele legate de Sărbătoarea Crăciunului. Practic, satul intra în agitație în săptămâna Crăciunului, când se făcea curățenie mare, se spălau haine, fețe de masă, ponevi de pat, se muruia vatra, mai cu seamă în casele cu fete mari, bune de măritat. Tot atunci femeile coceau pâinea și colacii destinați colindătorilor, dar și plăcintele pentru masa mării sărbători. Manifestările legate de sărbătoarea propriuzisă începeau în dimineața zilei de Ajun și se încheiau a doua zi cu slujba de la biserică. Este vorba de:

a) Pițărăii. Elena Zopota (a lu' Aga) descrie acest obicei într-o cărticică scrisă pentru nepoții ei.¹⁸² De dimineață, în mici

¹⁸² Elena Zopota (AGA), *O parte din frumoasa mea copilărie*, Editura Concordia, Arad, 2021, p. 6.

cete, doi-trei copii mici de 6 – 8 ani, cel mult 10, cu straița pe spate mergeau să vestească venirea mării sărbători. În pragul caselor întrebau: „Slobod îi a pițăra?”. Dacă răspunsul era „slobod”, atunci rosteau poezioara: *Bună dimineața lui Ajun,/ Că-i mai bună a lui Crăciun,/ Că-i cu mei și cu porcei,/ Fuge baba după ei./ Dă colacul pruncului/ Să se ducă-n treaba lui!* După ce primeau colacii și-i puneu în străți, mergeau la altă casă. De regulă, pițăratul miciei cete se încheia înainte de amiază.

b) Corindatul (colindatul). Seara, când începea să se întunece, prin sat porneau colindătorii, cete de doi-trei copii de 10-14 ani. Se mai formau colindători din tinere perechi proaspăt căsătorite, care de obicei își colindau doar vecinii și neamurile. Când ajungeau la o casă ei întrebau: „Slobod îi a colinda?”. Dacă li se răspunea „Slobod”, începeau să colinde. Repertoriul era deosebit de bogat, și ținea oarecum de vârsta colindătorilor. De la mic spre mare, se colinda: *Ciucur verde de mătăasă; În orașul Viflaim; O, ce veste minunată!; Trei păstori; Deschide ușa creștine; Trei crai de la răsăritu și altele, una mai frumoasă decât alta.* Răsplată pentru colind se dădeau colaci, nuci și mere.

Eu am făcut echipă cu Bătrân Pavel (al lu' Drumarul) și an de an am rămas la același colind, și anume *Trei păstori*. Îl reproduc:

*Trei păstori se întâlniră
Trei păstori se întâlniră
Raza soarelui, Floarea soarelui
Și așa se sfătuiră
Haideți fraților să mergem*

*Haideți fraților să mergem
Raza soarelui, Floarea soarelui
Floricele să culegem
Și să facem o cunună
Și să facem o cunună
Raza soarelui, Floarea soarelui
S-o-mpletim cu voie bună
Și s-o ducem lui Hristos
Și s-o ducem lui Hristos
Raza soarelui, Floarea soarelui
Să ne fie de folos
Raza soarelui, Floarea soarelui
Să ne fie de folos*

c) Mersul cu steaua. Acest obicei era în grija copiilor mai mari, respectiv de 13 – 15 ani. Este vorba de o mică scenetă legată de vestea minunată a nașterii lui Iisus Hristos, veste trăită de câteva personaje biblice, și anume: regele Irod, cei trei crai de la răsărit, Baltazar, Melchior, Gaspar și îngerul. Copiii sunt îmbrăcați potrivit personajelor interpretate și poartă săbii de lemn. Pe cap poartă coroane. Reproduc aici un fragment:

Îngerul: Noi din Viflaim venim, pe tot omul să-l vestim,
Că-n orașul cel frumos, astăzi s-a născut Hristos.
Colind: *Astăzi s-a născut Hristos (strofa I)*
Irod: Vitejilor din Răsărit, voi p-aicea ce veniți,
Ce căutați și pe cine, fără-voie de la mine?
Fiilor, de unde veniți, pe unde călătoriți,
De cine întrebați și pe cine căutați?

Gaspar: Noi împărate venim, tocmai de la Răsărit, noi
steaua am urmărit
Căutăm cu-adevărat, despre noul împărat,
Unde-i ca să ne-nchinăm, frumoase daruri să-i
dăm
Iar numele meu e Gaspar, tămâie-i aduc în dar,
Dacă nu te-ncrezi în mine, uite steaua care vine.

Baltazar: Numele meu e Baltazar,
Noi, împărate de voiești să știi, am venit să
căutăm și bine să cercetăm,
Să știm cu adevărat, despre noul împărat.

Irod: Ce-mpărat, ce-mpărat poate să fie,
Să-mi ia a mea împărăție?
Că eu sunt împărat tare, peste toată lumea mare
Și de fac o lovitură, pământul se cutremură
Se cutremură cu îngrozire, că știe că-s în mânie.

Melchior: O, Iroade împărate, vin în a tale palate
Și-n a ta împărăție, cu o mare bucurie
Să ne faci tu cunoscut, unde Iisus s-a născut.

Irod: Ce, tu de Iisus vorbești, ce mi te tot lingușești?
Nu știu să se nască, un fiu de viță cerească!

Gaspar: De n-a fost acuma este, noi vestim această veste.
Și prin doi-trei călăreți, tu calea să ne-o arăți.

Irod: Văd că sunteți crai vestiți, cum pe nume vă numiți?

Baltazar: O, Iroade împărate, vin în a tale palate
Și-n împărăția ta, pe Mesia a-l căuta, însă de
voiești să știi, noi suntem craii cei tri,
Stăpâni ai marii Perșii: Eu, astronom Baltazar, el
regele Gaspar

Și profetul Melchior, toți la Domnu-nchinători.
Aducem lui Hristos daruri: aur, smirnă și tămâie,
în veci fi-va-i și rămâie.

Melchior: Însă înțelege bine, nu te căutam pe tine, ci de
Iisus cel Prea Mare, facem la tine-ntrebare
Să ne faci tu cunoscut, unde acesta s-a născut?

Irod: Voi cu-acest cuvânt grăit, rău pe mine m-ați rănit
Nu știi, nu s-a auzit, n-a fost, nu s-a pomenit
Ca aicea să se nască un fiu de viță cerească.

Gaspar: O, Iroade împărate, ce gândești spre cele
cerești
Eu te știu destul de bine, că tu ești la mațe câine.

Irod: Craiul fără de minte, piei acuma dinainte
Că de iau sabia în mână, o să te fac praf și țărână.

Colind:

Trei crai de la Răsărit (strofele 1-2)

d) Mersul cu dubele. Această manifestare era cea mai spectaculoasă. Se pare că era unică printre satele din jur. În cete de de 6-8 inși, feciorii din Zărand plăteau un taraf și din seara de Ajun până în dimineața zilei de Crăciun mergeau pe la casele cu fete mari. Răsuna satul. Din ce îmi aduc aminte, pe lângă muzicanții din sat, erau aduse tarafurile din Bârsa, Bocsig, Sâmbăteni, Vața și Vârfurile.

Ajunși la casa uneia dintre fete, se făcea strigare: „Slobod îi cu dubele?”. Desigur, răspunsul era „Slobod!”. În cor, feciorii cântau o colindă frumoasă - *O, ce veste minunată!* sau *Trei păstori* - acompaniați de taraf, apoi intrau în casă. Odată intrați, erau salutate gazdele și taraful începea cu o variantă de *rara*, apoi *deasa* și *țigăneasca*. Erau jucate fata, mama ei

și vecinele care asistau curioase. Cum majoritatea caselor la acea vreme nu aveau podele, ci vatră muruită cu pământ și balebă de cal, feciorii având cisme potcovite făceau praf toată munca bieteii gazde.

Gazdele aveau masa plină cu bucate, cărnuri și mezeluri de porc, ȕică și vin, plăcinte din care se îndestulau toți în pauza dintre jocuri. La plecare, taraful intona de regulă *Marșul lui Iancu*. Se cânta prima strofă și refrenul.

Astăzi cu bucurie Românilor veniti,
Pe Iancu în câmpie cu toți să-l însoțiți,
Spălați armele voastre, de grabă s'alergam,
Din locurile noastre pe dușman s'alungam.

Iancule, mare, bravule, tare

Cu noi să fii.

Tu însoțește și însuflețește,

Pe ai tăi fii.

9.1.3. Alte obiceiuri

a) Vizitația (recrutarea). Interesant era obiceiul legat de recrutarea tinerilor la armată. Datorită unor reminiscențe ale unor vremuri tulburi, plecarea în cătănie era marcată de acea contradicție dată în ciudata expresie *un ochi râde, un ochi plânge*. Pentru feciori era un prilej de manifestare sărbătorească, de petrecere și joc, dar pentru mamele lor de întristare, vorba cântecului:

Cântă cucu-n vârful de nuc

Vine-mi vreme să mă duc

Da-n cătane, nu la plug

De unde cătana pleacă

Rămâne curtea săracă

Rămân boii înjugați

Și părinții supărați

Feciorii care primeau înștiințare să se prezinte la Chișineu-Criș în vederea recrutării formau cete ca la Crăciun și tocmeau câte o bandă (un taraf). Cetele treceau jucând pe ulițele satului, apoi plecau în căruțe trase de cai împodobiți ca la nuntă. Funcție de anotimp, la pălărie sau căciulă își puneau tricolor și îl păstrau până la încorporare.

b) Pălăscașii și invitația la nuntă. La Zărand, până în urmă cu vreo 50 de ani, exista frumosul obicei al chemării la nuntă cu *pălăscași*. Cu trei-patru săptămâni înainte de ceremonialul nunții, tinerii care se căsătoresc tocmește doi feciori, *pălăscași*, unul din partea mirelui, iar celălalt din partea miresei. Ei vor merge să vestească în sat că urmează o mare petrecere.

Îmbrăcați în costume populare și călărind pe cai frumos împodobiți, pălăscașii dau invitația oamenilor la nuntă. Invitația nu se petrece oricum. Au la ei în *palască* (câte o ploscă împodobită cu iederă și panglici) țuică și vin de închinat cu invitații. Și o fac ceremonios, în cinstea tinerilor.

Cu aproximație, se invitația se petrecea astfel:

Pălăscașii: *Bună ziua la dumneavoastră!*

Cel invitat: *Mulțămim din partea noastră!*

Pălăscașul mirelui: *Suntem chemători de la răsărit
La dumneavoastră am venit.*

Pălăscașul miresei: *La nuntă să vă chemăm
Și de veste vă dăm.*

Pălăscașul mirelui: *Și vă poftesc
La un pahar de băutură*

*La mai multă voie bună.
Pălăscașul miresii: De la două
Pân la nouă.
Pălăscașul mirelui: De-o fi zece
Împreună le-om petrece.
Pălăscașii: Închinăm cu cinste și omenie
Tinerii trăiască-n bogăție.
Închinăm în cinstea dumneavoastră
Să veniți la nunta noastră
Și vă zicem sa poftiți
Că sunteți bineveniți.*

Primii poftiți sunt întotdeauna nașii, apoi neamurile și prietenii apropiați. Pe fiecare îi servește cu țuică și vin. În drumul lor prin sat, palascașii îi servesc pe toți cei care le ies în cale, chiar dacă nu sunt chemați la nuntă.

La nuntă, pălăscașii joacă în fața alaiului.

9.2. Cuvinte din bătrâni

În limba vorbită, graiul local al zărândanilor, au fost împrumutate cuvinte din alte limbi, respectiv din limbile populațiilor cu care s-a ajuns în contact pentru o perioadă mai îndelungată. Desigur, aceste cuvinte au fost într-un fel remodelate ca să sune cât de cât românește. De exemplu, cuvintele: *părădăici*, din magh. *paradicsom*; *piparcă*, din magh. *paprika*; *sudalmă*, din magh. *szidalom*; *târnaț*, din magh. *tornác*; *tolcer* din magh. *tölcsér*, *zăbală*, din magh. *zabola*; *ștrinfi*, din germ. *strümpfe*; *șopru*, din germ. *schoppen*; *iubire*, din slav. *ljubiti*; *nădragi*, din slav. *nadragy*. Și exemplele pot continua.

În cazul graiului vorbit de zărandani fondul principal de cuvinte provine din limba latină. De exemplu, printre cele folosite aproape zilnic sunt: *aluat, bun, car, casă, câine, câmp, credință, cui, deget, Dumnezeu, fierbe, furcă, fus, genunchi, iță, judecată, limbă, loc, mamă, măr, minte, moarte, neauă, nor, nuc, oală, ospăț, pai, Paște, păcat, rugă, salcie, sapă, scaldă, Scriptură, soartă, șale, tată, tindă, tureac, țâță, vad, vargă, ver, vițel, zancă etc.* De asemenea, sunt încă vii unele cuvinte moștenite de la daci, așa cum ar fi: *abur, acăța, ameți, baier, baligă, baltă, brânză, brâu, brusture, butuc, caier, căciulă, cârlig, cioară, descăța, dulău, gard, gălbează, gorun, grumaz, gudura, leagăn, leșina, mazăre, mălai, mire, mânz, moș, păstaie, prunc, rânză, sarbăd, spânz, sterp, șale, zăr, zestre.*

În zona noastră, lingviștii au constatat împrumuturi din limbile maghiară, greacă, slavona veche, turcă, germană, sârbă, toate regăsindu-se sub forma regionalismelor arhaice.

Din lectura monografiei Nadășului¹⁸³, locul unde își are izvorul Cigherul, am constata o uimitoare potrivire de grai cu Zărandul, locul unde Cigherul se varsă în Crișul Alb. Dintre cuvintele cu un parfum arhaic din graiul aproape uitat am alcătuit glosarul:

A

abrac: grăunțe pentru animale

ai: usturoi

albineț: blond

alboiet: albastru

¹⁸³ Ioan Biriș, *Nadăș: Țara Zărandului-Județul Arad*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017, pp. 207 -232.

alesătura peste fire: tehnică de țesut la război
altan: a merge drept, fără a ocoli
aluat: plămădeală pentru pâine sau plăcinte
arămiță: capul țiucii care curge la cazanul de fiert
arșău: cazma, hârleț
asudat: transpirat
a acăța: a prinde un obiect, a atârna (în cui)
a ațâța: a aprinde focul
a azvârli: a arunca

B

babă: 1. bunică; 2. femeie bătrână
bace: frate mai mare
baci (Ioan...): formulă de respect pentru cei mai în vârstă
bai: necaz
baier: șnur împletit la traistă
baligă: excrement de la animale
bandă: taraf, formație muzicală
bardă: topor pentru cioplit
barost: ciocan mare folosit la fierărie
barșon: catifea
bădanie: cadă mare
băgău: tutun mestecat în gură
băl: 1. blond (copil blond); 2. alb (cal băl, albu)
bărbir: frizer
bătaie: bătălie, luptă ca fază de război
bărnaci: brunet, negricios
bătucit: 1. îndesat; 2. lovit (despre fructe)
bătă: 1. băț; 2. băță cârnă (baston de sprijin la bătrâni)

bășică: 1. umflătură de bubă; 2. vezica urinară

beșină: flatulență, pârț, vânt

beteag: om bolnav

bețâc: alcoolic, om cu patima băuturii

bică: taur

bină: scenă la căminul cultural

bitang: vagabond

blid: farfurie

bolând: om nebun, bolnav la cap

box: cremă de ghete

brăcinar: 1. îndoitură la poale și izmene prin care se trece sfoara de legat; 2. sfoara de legat izmenele și poalele

brâglă: piesă din războiul de țesut necesară la baterea firelor

brâncă: braț, mână

brici: 1. instrument de bărbierit; 2. iute, rapid

brișcă: briceag

bubă: umflătură dureroasă cu puroi

bucate: cereale, grâne

budac: târnăcop

budă: closet, WC

bugilar: portmoneu

buhă: bufniță

buiguit: buimăcit; om zăpăcit, care încurcă lucrurile

bumb: nasture

bundă: haină din piei de oaie cu lâna întoarsă înafară

bură: ceață

C

caier: mănunchi de cânepă, in sau lână pus în furcă pentru a fi tors

cantor: cântăreț la biserică

car: vehicul tras de boi

cașmir: stofă fină de lână

a călca: a treiera

căbat: haină de iarnă, un fel de palton

căpară: arvună, avans

cărdăboși: caltaboș

cărțarăș: cartofor, om pătimit de jocul de cărți

cătană: soldat, ostaș

câlți: fire mai groase de cânepă sau in

cârpă: 1. batic; 2. zdreanță

câșlegi: interval de timp între două perioade de post la marile sărbători în care creștinii ortodocși pot mânca de dulce. Sunt patru câșlegiuri, câșlegiul Crăciunului, câșlegiul Paștelui, câșlegiul Sânpetrului și câșlegiul de toamnă.

cea! și hăis!: *cea* la dreapta și *hăis* la stânga, adică îndemnuri pentru animalele de tracțiune

cesală: țesală de periat caii

chepeneag: pelerină din dimie cu guler mare

chică: podoabă capilară la fete, adică părul împletit în trei sau mai multe șuvițe

chilă: kilogram

chisăliță: 1. zeamă de prune fiartă; 2. prima fază din prepararea pezmetului (magiunului)

chișiță: încheietură a piciorului deasupra copitei la cal

a se cicări: a se forța cineva ridicând ceva greu

cigaie: cratiță

cilav: schilodit

cinzai: chin

cioareci: pantaloni din lână

cionoacă: lingură mare de scos supă

ciorc: chior

cios: paznic de câmp

cip: fotografie

cipari: forme de carton folosite la zugrăveli în interior

cipcă: dantelă

citav: om sănătos

ciublă: vas din lemn

ciufală: nume dat cuiva în bătaie de joc, poreclă

a ciufuli: a batjocori pe cineva

ciuhă: sperietoare pusă în holde pentru păsări și animale

a ciupeli: a jumuli de pene o pasăre

ciur: sită cu găuri mai mari; vânturătoare la treierat ciurdă:
turmă de vaci

a se ciumpăvi: a se lovi la mâni sau la picioare

clisă: slănină

clonț: plisc sau cioc de pasăre

clop: pălărie de paie sau pâslă

cloșcă: găină care clocește și scoate pui

cocean: știulete de porumb de pe care s-au luat boabele

cocie: căruță (trasă de cai)

cocină: coteț pentru porci

colac: pâine împletită care se face de obicei la Crăciun

colnă: adăpost cu acoperiș într-o apă, șopron
conci: coc de păr purtat de țărănci până prin anii '70
copârșeu: coșciug
copită: unghie la animale (cai, vaci, oi, capre, porci etc.)
corvoadă: muncă gratuită (pentru domni sau pentru stat)
costreie: iarba din familia gramineelor
cotarcă: pătul pentru păstrat porumbul
credeț: dulap
crâznic: paracliser, cel care trage clopotele
crompi: cartofi
cucuruz: porumb
cufăr: un fel de geamantan construit din scânduri
cufureală: diaree
cuibar: cuib în care fac ouă sau clocesc găinile
cumnău: cocă din făină cu tărate folosită la dospit aluatul pentru pâine
cureci: varză
cusurău: lemn de acoperiș la casă pe care se sprijină coarnele (căpriorii)
cute: gresie folosită la ascuțitul coasei

D

dare: impozit, bir
dăbălat: bleg, pleoștit, lăsat în jos
dărab: o bucată din ceva (dărab de cârnaț)
dărănat: neastâmpărat
a dâgăli: a gădila
de-cilini: a lua ceva separat, la o parte
deț: sticluță cu care se servea rachiul la birt, decilitru

dospit: aluat crescut
drăguț(ă): iubit, iubită, amant, amantă
drâglu: instrumentul cu care se trăgea jarul de o parte în
cuptor pentru a face loc pâinilor
dric: partea din față și/sau spate a unui car sau căruțe
drod: sârmă
drugă: sucitoare
drugălei: fuior de cânepă/in de calitate inferioară
dubă: 1. tobă; 2. loc de copt plăcinta
ducean: magazin, prăvălie
dudă: burlan
duhan: tutun
duleu: drum agricol
dună: plapumă umplută cu fulgi de găscă
a durăi: a tuna

F

faină: frumos, plăcut
fală: mândrie
farbă: vopsea
a fărbăli: a vopsi
făcătură: vrajă, mijloc magic de a face rău cuiva
a făgădi: a promite
fedeu: capac de cratiță
fedăr: arc
feleherț: scară la trăsură
a feleli: a susține o opinie, a susține pe cineva
ferez: fierăstrău
a fești: a vopsi, a se rumeni

feștilă: fitil de lampă
fioc: sertar la mobilă
firang: perdea
a fircăli: a mâzgăli, a scrie mâzgălit
fișcalăș: funcționar care adună impozitele
foale: burtă
foștomoc: grămadă
frăgar: dud
fruntare: rude peste loitrele carului/căruței
fuior: caier de cânepă, in, lână
furdulit: derapajul carului sau căruței pe drum alunecos
fus: băț rotund pentru înfășurarea firului tors
fușereală: lucru de mântuială

G

gazdoi: om bogat
găland: șiret
gălișcă: colivie
găoace: coajă de ou
gioabă: cadă mică în care se puneau cărnurile la saramură
goangă: insectă, gănganie
golumb: porumbel
goști: oaspeți
goz: nutreț pentru vite
grapă: unealtă agricolă pentru mărunțit pământul
greblă: unealtă agricolă pentru adunatul paielor, fânului
gurmaz: gât

H

habă: căptușeală
ham: harnașament pentru cal
hudă: gaură
hăbăuc: năuc, nătăfleț
hălos: om ce mănâncă cu o poftă exagerată
hămesit: flămând lihnit, nesățios, lacom
hămfău: partea de care se prinde calul la căruță
hăptac: prezent imediat, *stă hăptac*: în așteptare
hăptică: tuberculoză
hărăbor: sănătos
hărmig: armăsar
hărpăngică: arpagic, ceapă de sămânță
hârb: oală spartă, ciob
hârtoape: gropi, denivelări
hăș!: expresie pentru îndepărtarea găinilor
hibă: cusur, slăbiciune
higege: vioară
higigiș: violonist
holdă: semănătură de cereale
a huli: a calomnia, a bârfi
a hului: 1. a dărâma
huluit: cu hernie

I

iagă: sticlă
ileu: nicovală
iliș: scaunul din față la căruță sau trăsură
iliță: nicovală mică de bătut coasa

imală: noroi
inima carului (căruței): ruda de lemn care leagă dricul din față de cel din spate
iosag: vite, animale
ipine: sănătos
iștălău: grajd
izmene: rufe bărbătești
iuz: miros puternic

Î

a îmbia: a invita, a pofti
îmboțit: șifonat
îmburdat: răsturnat
a îmbutuși: a împinge
împănat: ornamentat cu motive florale
împărtășit: cuminecat
împupit: îmbobocit
împuțât: care miroase urât, murdar
a înșela: a înșela
a îndălui: a începe ceva, a porni
a îndruga: 1. a spune vorbe fără șir; 2. a minți
încopciat: încheiat
întorsură: lipie pregătită în untură sau ulei
întrămat: refăcut, înzdrăvenit după o boală
a înțărca: a înceta alăptarea unui făt
a învăli: pentru femei, a pune ceva pe cap; dar și a se mărita

J

jămișcă: franzelă
jâmb: strâmb

jăndari: jandarmi

jântiță: primul lapte la fătarea vacilor, curasta, prin fierbere dă jântița, adică se alege din zăr

jeg: murdărie

jigărit: slab, bolnav

jilav: umed

jilău: rindea

jimblă: franzelă

jind: dorință mare, greu de obținut

jireadă: clăie de paie sau fân aranjată în lungime

jirebie: fire pentru urzit, depănat

jivină: fiară, animal sălbatic

joagăr: fierăstrău mare de două persoane pentru tăiat lemne groase

joardă: nuia

jubră: bubă, inflamare a pielii

jug: dispozitivul pentru înjugarea boilor sau vacilor la car

jugănit: animal castrat

june: fecior, tânăr

junghi: durere ascuțită de scurtă durată

junincă: vițea tânără (1-2 ani)

L

laviță: scândură lată, bancă

lăcruță: cutie mică

lămpaș: felinar (în grajd, pentru deplasare)

lăvor: lighean

leoarcă: ud, plin de apă

leșie: apă fiartă cu cenușă de lemn și sodă

lihod: fără gust

loitră: partea laterală a carului sau căruței

loptă: minge

lotru: 1. tâlhar; 2. șmecher

lud: nesănătos la cap, nebun

ludaie: dovleac

M

mahăr: persoană de vază

mai: 1. ficat; 2. unealtă din lemn folosită la spartul buștenilor; 3. unealtă din lemn folosită la spălatul rufelor în vale

majă: 1. cântar pentru greutate mari; 2. unitate de măsură egală cu 100 Kg.

marhă: vită, dobitoc

mascur: porc mascul castrat

mădăreală: alintare

a mătrăși: a cheltui, a risipi

meliță: unealtă din lemn pentru zdrobitul tulpinii de cânepă

meseleu: pensulă

misgură: burniță

misir: fir subțire de bumbac

mârtan: motan

mnealcoș: mândru, fălos

mneraz: mirare

mnezuină: despărțitura terenului între vecinătăți

moare: zeamă acră de varză

moșcolit: murdar

a moșmondi: a (se) mișca încet, cu lânzezeală
muced: obiect afectat de mucegai, stricat
muuială: amestec din argilă, apă, pleavă și bălegar de cal
dată pe vatra din casă
musai: negreșit, neapărat, necesar

N

nană: 1. soră mai mare; 2. apelativ către o femeie mai în vârstă (de ex., nană Floare)
nat: om, lume (ex., tăt natul = toată lumea)
natră: parte a urzelii dintre ițe și sulul de dinapoi sau de dinainte al războiului de țesut
năclăit: 1. uns; 2. murdar
nădragi: pantaloni
nădușeală: transpirație, sudoare
năzgubăn: uriaș, mare
nevedit: a pune pânza în războiul de țesut
nimuruc: om mic, pipernicit
noadă: os mic de la extremitatea inferioară a șirei spinării, coccis
nojiță: curelușele cu care se leagă opincile

O

obadă: piesă de lemn curbat din componența unei roți de car sau trăsură
ocară: rușine (a se face de ocară, de rușine)
ocic: unealtă de plivit (tăiat) buruienile din culturi
ocoș: 1. vorbăreț; 2. ager
ogaș: urma imprimată în noroi de roțile de car sau căruțe

ortac: prieten, tovarăș (de drum, de lucru)

otavă: iarbă tânără, după coasa din același an

P

pană: 1. floare; 2. pană de pasăre; 3. pană sau ic de despicat lemne

pancove: gogoși

păcurar: cioban

păsălit: potrivit, despre o îmbibare de elemente

poivan: funie groasă folosită la legarea paielor, tuleilor, fânului de rudă (inima căruței)

pălancă: scândură groasă

pălăscaș: chemător la nuntă

pănură: țesătură mai groasă

părădăici: roșii

păsulă: fasole

pășuș: 1. pașaport; 2. act oficial de însoțire sau vânzare la piață a animalelor

pățanie: întâmplare

pecie: mușchi de porc sau vită, carne macră

pesmet: magiun de prune

peleg: chel, pleșuv

piclăzău: fier de călcat în care se puneau cărbuni aprinși

a piguli: a aduna ceva mărunț (semințe etc.)

pilar/pilăriță = precupeț/precupeață

piparcă: ardei

piron: cui metalic lung și gros

a pițiga: a ciupi

pețitor: persoană care, în numele unui bărbat, cere în căsătorie o fată

pizărăi: copii care colindă dimineața în ajunul de Crăciun și primesc colaci

a pârgăli: a face mâncarea cu rântaș

pârlog: pământ nelucrat

plivas: creion

plev: tablă, tinichea

pleaznă: = pocnitoarea făcută din păr de cal de la capătul biciului

poc: pachet mare

a pocoli: a împacheta

a poci: a desfigura, a urâți

pocică: farmacie

pogace: lipie din aluat cu apă

pogan: mare, voinic

poneavă: cearșaf din cânepă

postată: porțiune dintr-o suprafață de teren

a prăbăli: a încerca

prăsâlă: animale de reproducere

priveghi: vegherea unui mort

procoviță: pătură

pustușag: loc părăsit, pustiu

a (se) puțuli: a se dichisi, a se ferchezui

R

raf: cerc de fier tras pe roțile de car/căruță, pe căzi de lemn și pe butoaie

ratotă: omletă, papară

rășpălit: frecat cu pila de fier
răstaniță: scândurile laterale ale patului
răsteu: drugul de fier de la marginile jugului pentru boi folosit pentru a fixa capul bouului
răzor: fâșie îngustă de pământ nelucrat, servind drept hotar și potecă între două ogoare
rântaș: făină prăjită cu ceapă și boia pentru a da gust mâncării
rânză: pipotă (stomacul unei păsări)
rujă: floarea soarelui

S

săbău: croitor
sălaș: locuință, gospodărie în afara satului
a sămădi: a socoti, a calcula
sărsam: încărcătură, harnașament
scovardă: clătită
sfadă: ceartă
sfetăr: pulover
smârc: 1. loc umed cu vegetație de apă; 2. trăgaci din ludaie pentru a scoate băutura din butoi
stavă: herghelie de cai
stelniță: ploșniță
stog: grămadă de paie, de fân sau de snopi de grâu în formă cilindrică terminată în con
strepezit: iritat la gingii și limbă după consumul de fructe acre
strofocat: răvășit, împrăștiat (păr strofocat)
strolincet: rău, neastâmpărat (despre comportament)

strujac: saltea cu paie sau cu pănuși de porumb

a sudui: a înjura

Ș

șarg: gălbui (despre părul calului)

șăitău: instrument de strâns cu șurub de lemn, menghină

șărcan: 1. zmeu; 2. tornadă și vijelie mare

șireglă: partea din față și din spatele trăsurii (prinsă cu lanțuri de loitre)

șiștăv: nedezvoltat, mărunț (de ex., boabele de grâu)

șod: comic, hazliu

șogor/șogoriță: cumnat/cumnată

șomoilog: mănunchi de paie sau de fân

șopru: colnă, adăpost pentru unelte cu acoperiș într-o apă

șorof: șurub

șoșoni: încălțăminte de cauciuc purtată peste pantofi

șpaiț: cămară

șpohert: cuptor de încălzit

ștrimf: ciorap

șumar: pădurar

șuștar: vas din lemn, de obicei, pentru muls laptele

șuștăr: pantofar, cizmar

a șurlui: a face curat, a spăla

T

talger: farfurie, blid (tradițional din lemn)

tas: cheta adunată la biserică duminică și de sărbători

tașcă: geantă din piele sau din pânză

tăgadă: contestare, negare, tăgăduială

a tăgăși: a face curat

a tândăli: 1. a-și pierde vremea umblând de colo până colo fără rost; 2. a lucra încet, fără spor, alene

tărhat: greutate, bagaj

a tânji: a fi bolnăvicios, a dori ceva

tijlăr: tâmplar

tindă: încăperea de la intrarea în casă

tolcer: pâlnie

tozlă: tabacheră

troacă: covată, albie (tradițional din lemn)

tut: neștiutor, tace ca mutul

tutcă: femela curcanului, curcă

T

țandură: bucătică de lemn rezultată din cioplire

țanțoș: fudul, arogant

țarcă: coțofană

țitroamă: lămâie

țâdulă: chitanță, permis, bilet

țâmburuș: proeminență rotundă, mică a unui obiect

țângălău: clopoțel

țâțână: balama

țoale: îmbrăcămintă, rufărie

a țuca: a săruta

țucur: zahăr

țuruc: îndemn pentru cai pentru a merge înapoi

U

uium: cantitatea de grăunțe sau făină datorată la moară sau la batoză

uliță: stradă
urlău: grăunțe măcinate
uștior: tocul de la ușă

V

vandra: a umbla de ici colo fără rost
vașpor: substanță pentru lustruit plita
văiugă: chirpici, cărămidă nearsă
vălău: jgheab de adăpat vitele; de pus lăturile la porci
vecie: veșnicie, eternitate
ver: porc mascul necastrat
vig: sul de pânză, stofă
vigan: viguros
vijgăli: a examina pe cineva

Z

zadie: șorțul femeii
zală: verigă într-un lanț
zeamă: supă, ciorbă
zancă: laț din sfoară sau din sârmă pentru prins păsări sau animale
zap: piesă componentă a loitrelor de car sau căruță; de asemenea, fușteii de la scară
zar: broasca de la ușă
zăbală: partea metalică a căpăstrului ce se introduce în gura calului
zăbăuc: zăpăcit, aiurit
a zăbovi: a întârzia
zăbunit: buimăcit, năucit

Florea Lucaci

zălog: sechestru, garanție, amanet

a zăuita: a uita

zbeș: tufiș, hățiș

zbici: bici, corbaci

zdravăn: voinic, puternic

a zdrăvia: a strănuta

zgaibă: bubă mică dar dureroasă

zib-zar: fermoar

zoală: muncă grea

zobon: vestă

a zurui: a zornăi

a zvârli: a arunca

Capitolul X

Personalități ale Zărandului

Parafrazându-l pe Miron Costin, poți zice că nasc și în Zărand oameni de seamă, adică putem consemna o serie de *personalități* afirmate în diverse domenii, atât în țară cât și în străinătate. Termenul *personalități* este luat într-un sens extins, respectiv se referă la oameni cu realizări deosebite, peste nivelul mediu al celor din comunitatea zărandană. Este vorba de realizări performante în domeniile vieții sociale, economice, politice, științifice, culturale, învățământ etc.

Pentru a realiza „serie” personalităților am adoptat două criterii, și anume: a) oameni care s-au născut în Zărand; b) oameni care au lucrat sau lucrează în Zărand. Cele mai multe dintre personalități au studii superioare și s-au remarcat prin autoritate și prestigiu în domeniile lor de activitate, dar se regăsesc în această „serie” și oameni fără studii superioare, dar care au rezultate demne de luat în seamă.

Seria este alcătuită în ordine alfabetică, cu mențiunea că în unele cazuri nu mai dispunem de informații complete. Seria cuprinde oameni care astăzi sunt decedați, dar și oameni care încă trăiesc, caz în care lista realizărilor este deschisă. Totodată, sunt posibile și lacune, scăpări involuntare, întrucât mulți zărandani sunt risipiți prin diverse localități din țară, dar și în alte țări și chiar continente. Am făcut apel pe facebook la grupul zărandanilor, dar reacțiile au fost puține.

Gheorghe Ardelean (al lui' Ciorganea) s-a născut la data de 5 noiembrie 1957 în Zărand, unde a urmat școala, respectiv cursurile ciclului primar și gimnazial. Anii de liceu i-a urmat la Sebiș, iar studiile universitare la Academia de Studii Economice București, promoția 1983.

După absolvire, în perioada anilor 1983 – 2000, a lucrat ca economist la Consiliul Județean Arad, unde datorită capacității și spiritului de echipă a fost cu timpul promovat, ocupând funcția de Director Administrație Publică. Din anul 2000 până în 2023 a lucrat în cadrul Companiei de Apă Arad, ocupand funcția de Director Comercial. După 40 de ani de activitate a devenit pensionar, dar unul activ, respectiv se ocupă de livada de aluni de la Lipova.

Ilie Ardelean (al lui' Ciorganea) s-a născut în Zărand în 1920 într-o familie de țărani înstărită. Dovedindu-se un copil inteligent, cu dragoste de carte, părinții nu l-au reținut acasă la munca pământului, ci, dimpotrivă, l-au încurajat să învețe. A urmat cursurile școlii din sat, Liceul „Moise Nicoară” din Arad, apoi Facultatea de Medicină din cadrul Universității Regele Ferdinand I din Cluj. După absolvire, a lucrat ca medic în Halmagiu, Vârfurile pâna în anul 1947. În perioada anilor 1948

- 1980 a lucrat ca medic radiolog la spitalul orășenesc Sebiș. A decedat în anul 1981.

Teodor Ardelean (al lu' Titu) s-a nascut la data de 1 februarie 1923 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. Anii de liceu i-a urmat la Arad, iar studiile universitare, relativ târziu, la Facultatea de Drept din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. După absolvire a lucrat ca jurist în Arad.

După 1990, Teodor Ardelean s-a dedicat cu totul descoperirii unor echivalențe între descrierile biblice și Țara Zărandului. Și a și reușit?! O spune clar: „am prezentat dovezi cu privire la localizarea Edenului Terestru în hotarul comunei Zărand”. Susține că limba dacilor „este limba vorbită în Eden”. Mai aflăm că „a facut descoperiri epocale la nivelul fundamental de existență a luminii, căldurii, electricității, gravitației, mirosului, sensibilității omului, propagării corpurilor în spațiu, forței, energiei, structurării materiei, componentelor corpurilor vii, comportamentului uman, viselor, ideilor...” Teodor Ardelean „este primul om care a descris Ființa lui Dumnezeu”. De altfel, și-a publicat ideile în 16 volume sub un titlu atotcuprinzător *Teoria Fundamentală a Creației Universului. Un homo universalis!*

Într-un filmuleț de cinci minute publicat pe internet în 2015, însuși Teodor Ardelean ne vorbește cum a primit din Raiul ceresc un fax, pe care îl și arată, fiind după Moise al doilea

om din lume care primește un mesaj scris de la Dumnezeu, desigur nu pe lespezi de piatră, ci prin intermediul tehnologiei digitale. Un mare miracol?!

A decedat la o vârstă venerabilă.

Ioane Budai (? - ?)

În 12/26 decembrie 1867, la Arad s-a creat gruparea politică intitulată „Partida Politică Română”. La 28 august 1868 are loc, tot la Arad, constituirea definitivă a „Partidului Românesc din cadrul Comitatului Aradului”, care număra 3.400 de membri și care va organiza campaniile electorale din anii 1869-1872. În comitetul de conducere al Partidului au fost aleși printre alții Sava Fercu, vicejude în cercul Chișineu Criș, Alesie Popoviciu, avocat în Comlăuș, **Ioane Budai, notar în Zărand**, Ioane Corne, paroh în Chișineu Criș.

Ana și Dumitru Buliga (?), o familie stabilită în Zărand în anii '60, care s-a dedicat slujirii învățământului. Ana Buliga a fost educatoare, iar Dumitru Buliga profesor. În acea perioadă în care nu toate cadrele didactice erau calificate, Dumitru Buliga a predat muzică, dar și istorie, fiind apreciat pentru atitudinea bonomă și generozitate.

Ambii sunt decedați, dormindu-și somnul de veci în cimitirul din Zărand.

Marius Mihai Călinici (Mihăiță al lui Călinici) s-a născut la data de 7 noiembrie 1952 în Zărand, în familia lui Vasile și Ana Călinici, învățător, respectiv educatoare, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul „Ioan Slavici” din Arad (astăzi Moise Nicoară), apoi cursurile Facultății de Electrotehnică din cadrul Institutului Politehnic Cluj-

Napoca. După absolvirea facultății a fost repartizat la Aris Arad (Întreprinderea de Strunguri), cu recomandarea de a lucra în învățământul superior, cercetare și proiectare. Ca inginer electromecanic a lucrat la Aris în anii 1976 – 1985, unde a constituit un grup de specialiști în mentenanța mașinilor cu comandă numerică, unii dintre ei fiindu-i elevi la Liceul Iuliu Maniu, unde timp de trei ani a fost profesor asociat.

Remarcându-se ca bun specialist, a fost promovat în funcția de șef Atelier Service Intern și Extern (1985- 1986), având în subordine 250 oameni. În perioada anilor 1986 -1989 a fost instructor de specialitate pe construcții de mașini la CJCMAES Arad, iar din februarie 1989 până în octombrie 1996 a fost Director la Centrul de Calcul al Întreprinderii de Vagoane Arad, cumulând și funcția de Șef serviciu plan.

Dinamica vieții i-a impus după 1990 necesitatea unor specializări în domenii IT de vârf, între care:

- Informatică de Gestiune;
- Aptitudini decizionale și cunoștințe în domeniul relațiilor economice internaționale, de Formare în Aptitudini Manageriale, Tehnici și Procese de Conducere;

- Specializări pentru sisteme de detecție, supraveghere video, Control Acces și Evaluator de Risc la Securitate.

Din 1996 și până în 2023, Marius Mihai Călinici a fost fondatorul și proprietarul firmei S.C. Computers & Numeric Control S.R.L.. După lichidare, în decembrie 2023 a înființat o Întreprindere individuală, ce are ca obiect de activitate întreținerea și repararea calculatoarelor și a echipamentelor periferice.

Din 2005 este văduv. Are un băiat, Sebastian Mihai Călinici, inginer IT.

Marius Mihai Călinici (Mihăiță al lui Călinici) s-a născut la data de 7 noiembrie 1952 în Zărand, în familia lui Vasile și Ana Călinici, învățător, respectiv educatoare, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul „Ioan Slavici” din Arad (astăzi Moise Nicoară), apoi cursurile Facultății de Electrotehnică din cadrul Institutului Politehnic Cluj-Napoca. După absolvirea facultății a fost repartizat la Aris Arad (Întreprinderea de Strunguri), cu recomandarea de a lucra în învățământul superior, cercetare și proiectare. Ca inginer electromecanic a lucrat la Aris în anii 1976 – 1985, unde a constituit un grup de specialiști în mentenanța mașinilor cu comandă numerică, unii dintre ei fiindu-i elevi la Liceul Iuliu Maniu, unde timp de trei ani a fost profesor asociat.

Remarcându-se ca bun specialist, a fost promovat în funcția de șef Atelier Service Intern și Extern (1985- 1986), având în subordine 250 oameni. În perioada anilor 1986 -1989 a fost instructor de specialitate pe construcții de mașini la CJCMAES Arad, iar din februarie 1989 până în octombrie

1996 a fost Director la Centrul de Calcul al Intreprinderii de Vagoane Arad, cumulând și funcția de Șef serviciu plan.

Dinamica vieții i-a impus după 1990 necesitatea unor specializări în domenii IT de vârf, între care:

- Informatică de Gestiune;
- Aptitudini decizionale și cunoștințe în domeniul relațiilor economice internaționale, de Formare în Aptitudini Manageriale, Tehnici și Procese de Conducere;
- Specializări pentru sisteme de detecție, supraveghere video, Control Acces și Evaluator de Risc la Securitate.

Din 1996 și până în 2023, Marius Mihai Călinici a fost fondatorul și proprietarul firmei S.C. Computers & Numeric Control S.R.L.. După lichidare, în decembrie 2023 a înființat o Intreprindere individuală, ce are ca obiect de activitate întreținerea și repararea calculatoarelor și a echipamentelor periferice.

Din 2005 este văduv. Are un băiat, Sebastian Mihai Călinici, inginer IT.

Olguța Maria Călinici s-a născut la data de 11 ianuarie 1951 în Zărand, în familia lui Vasile și Ana Călinici, învățător, respectiv educatoare, unde a urmat primele șase clase la Școala generală Zărand, iar clasele a șaptea și a opta, inclusiv liceul la Liceul „Ioan Slavici” din Arad (astăzi Moise Nicoară). A urmat apoi

cursurile Facultății de Medicină din cadrul Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj-Napoca.

După absolvirea facultății a lucrat ca medic de medicină generală în comuna Hălmăgel, județul Arad, iar după finalizarea cursurilor de secundariat, devenind medic specialist în dermatologie, a ocupat un post în orașul Sebeș, județul Alba. Din 1992 este medic primar, iar după pensionarea survenită în 2016 își continuă activitatea ca medic în cabinetul privat din orașul Sebeș.

Are ca urmași un băiat, medic neurolog în Sibiu și doi nepoți mari, unul student și celălalt elev în clasa a douăsprezecea, de care se bucură și este mândră. La Zărand, care a fost centrul universului în copilărie, se gândește cu drag și nostalgie.

Ana și Vasile Călinici, o familie de învățători care a lăsat urme în memoria multor generații de zărândani.

Ana Călinici (Dărăștean) s-a născută la 28 ianuarie 1921 în comuna Hălmăgiu, județul Arad, fiind cea mai mică dintre cei trei copii ai familiei de țărani, Maria și Teodor Dărăștean. Școala primară a făcut-o în Hălmăgiu, apoi Școala Normală la Beiuș, Județul Bihor. După absolvire a activat ca învățător pentru copii mici – educatoare în Giarmata, Sinter județul Timiș; Gliganu de Sus, județul Argeș, Căminul militar din Gai Arad, iar din 1947 până la pensionare pe caz de boală în 1971, la Zărand.

A fost una dintre cele mai apreciate educatoare din zonă, fiind conducătoarea Cercurilor pedagogice din raionul Chișineu Criș, cum de altfel a fost și soțul, Vasile Călinici la învățători. Pentru merite deosebite, care i-a afectat în mare parte sănătatea, a fost decorată cu Medalia Muncii.

Din 1971, după pensionare, până la deces în 2003 a locuit în comuna Hălmagiu, județul Arad. Este înmormântată în cimitirul din Hălmagiu.

Vasile Călinici s-a născut la 14 decembrie 1910 în comuna Criva, Basarabia, Imperiul Rus, cel mai mare din cei șase copii ai soților Ioan și Ana Călinici, țărani. Școala primară în comună. A absolvit Școala Normală și a funcționat ca învățător în satele din vecinătatea comunei natale.

A fost sergent în armata română și a fost lăsat la vatră la Bobicești, județul Olt, dar nu s-a mai putut întoarce în Basarabia ocupată și a funcționat ca învățător la Mermești, Șimand și inspector școlar la Sântana, iar din 1950 până la pensionare în 1971 la Zărand.

Din 1971 până la moarte în 1993 a locuit în comuna Hălmagiu Județul Arad. Este înmormântat în cimitirul din Hălmagiu.

Iosefina și Mihail Cismaru, o familie de învățători despre care se poate spune că au contribuit în mod esențial la întemeierea școlii românești din Zărand de după Marea Unire.

Iosefina Cismaru s-a născut la data de 13 octombrie 1909 în satul

Ioaniș, comuna Finiș, județul Bihor. A frecventat școala generală în comuna natală, apoi a urmat Școala Normală (echivalentul unui liceu pedagogic de astăzi) în Șimleul Silvaniei, absolvind-o în 1927. După absolvire a ajuns în Zărand, unde și-a cunoscut soțul, pe Mihail Cismariu. A muncit cu dăruire, exclusiv ca învățătoare până la pensionare. A decedat în anul 2000.

Mihail Cismaru s-a născut în ianuarie 1907 în comuna Valea Stanciului, județul Dolj. Cursurile școlii generale le-a frecventat în comuna natală, apoi Școala Normală din Craiova, a cărei piatră de temelie a fost pusă în 1870. După absolvire, a venit în Ardeal pentru a sprijini școala românească, inițial în comuna Tauț, apoi după un an, respectiv 1927, a ajuns în Zărand, unde și-a întemeiat familia, transformându-se din oltean într-un veritabil zărandan.

A decedat în anul 2002, la venerabila vârstă de 95 de ani, dormindu-și somnul de veci alături de soție în cimitirul din Zărand.

Eliza și Victor Cismaru, o familie de profesori cu vocație pedagogică, mult îndrăgiți de elevi pentru buna cumpănire între exigență și generozitate.

Eliza Cismaru s-a născut la 14 octombrie 1940 în București. Datorită vremurilor tulburi din primii ani postbelici, școala generală a frecventat-o în trei localități, și

anume clasele I-IV în Tunarii Noi, V-VI în Poiana Mare, ambele localități din județul Dolj, iar clasa a VII-a în comuna Brusturi, județul Bihor. Cu dăruire pentru învățătură, a urmat Liceul Pedagogic din Oradea, absolvindu-l în 1959, an în care a ajuns prin repartitie la Zărand. Din acel an și până la pensionare în 2004 a slujit Școala, fiind și director o perioadă de 14 ani.

În 1972 a absolvit Facultatea de Filologie din cadrul Universității Timișoara (Universitatea de Vest de astăzi).

Victor Cismaru s-a născut la 10 martie 1938 în Zărand într-o familie de învățători, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul Pedagogic din Arad, apoi cursurile Facultății de Educație Fizică din cadrul Universității Timișoara. Întreaga sa carieră s-a desfășurat la Școala generală din Zărand, unde a obținut rezultate bune pe linie sportivă.

Împreună cu prof. Viorel Flueraș a desfășurat și o intensă activitate cultural-artistică, respectiv au pus bazele unei echipe de dansuri populare. Munca le-a fost pe deplin răsplătită, obținând cu o suită de dansuri locale locul I pe țară în cadrul Festivalului Național „Cântarea României”.

A decedat la 7 decembrie 2023.

Constantin Curta s-a născut în Zărand la data de 10 martie 1960. A urmat cursurile școlii în sat, apoi ale Liceului Industrial Nr.2 din Arad. După liceu s-a angajat la Întreprinderea de Mașini Unelte Arad („Strungul” Arad), secția din Chișineu Criș.

La încheierea stagiului militar în 1982 s-a reangajat la I.M.U. Chișineu Criș, unde a lucrat până în 1992.

În perioada 1992 – 2009 Constantin Curta a fost Director general la SC Promec SA, firmă cu activitate economică importantă, având aproximativ 130 de angajați. În anul 2009 se asociază cu doi colegi și înființează firma SC Pro Met Riv SRL, având ca activitate principală prelucrări mecanice. Firma are 30 de angajați, o hală de producție de 780 mp și terenul aferent de 6000 mp. În anul 2022 firma a ajuns la CA de 1.068.000 eur.

Deși are activitatea în Chișineu Criș, Constantin Curta nu s-a rupt de Zărand, fiind interesat de dezvoltarea localității natale. În acest sens, el este activ, fiind din 2016 membru în Consiliul local al comunei Zărand.

Anton Covaci (Tonică) s-a născut la Zărand în 1955, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. Tatăl lui, Toni, violonist ce cânta duminică de duminică la jocul din sat, i-a fost primul dascăl. Talentul deosebit al copilului a fost remarcat de profesorul Dumitru Buliga, care l-a încurajat să plece din sat. Așa a ajuns în scurt timp un artist desăvârșit și original, cunoscut și apreciat de iubitorii de folclor autentic din România. A activat ca maestru-concertist al Orchestrei Populare a Filarmonicii de Stat Arad și o perioadă și al celei din Oradea. În ultimii ani a fost solist

și membru de bază al cunoscutei orchestre profesionale de muzică populară *Rapsozii Zărandului*, condusă de taragotistul Petrică Pașca.

În întreaga carieră, Anton Covaci a susținut ca solist cu vioara sa mii de concerte pe scenele din România, Franța, Germania, Marea Britanie, Austria, Danemarca, Italia, Spania și alte țări europene. S-a stins din viață în data de 1 februarie 2015 într-un spital din Timișoara.

Ilie Deac (? - ?) Un profesor cu o carieră strălucită. S-a născut în Zărand în primii ani ai deceniului 20. Școala generală o face la Zărand, Liceul „Moise Nicoară” din Arad, iar studiile universitare la Facultatea de Litere și Filosofie, din cadrul Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj.

După absolvire a lucrat o perioadă la Liceul din Chișineu Criș, de unde a fost promovat ca inspector școlar al județului Arad, apoi s-a transferat la Timișoara.

Își doarme somnul de veci în cimitirul central din Timișoara.

Iuliu Deheleanu (maghiarizat Gyula Déri-Deheleanu) s-a născut la data 18 august 1888 la Zărand și a murit la 17 martie 1945 la Cluj. Din documente maghiare reiese că „este un profesor, jurnalist, om politic și cultural maghiar născut în România”. În formarea sa ca intelectual, a urmat cursuri pedagogice la Arad, apoi la Budapesta, unde obține diploma de profesor, după absolvire predând în diverse localități. În

timpul revoluției proletare din 1919 din Ungaria a fost numit comisar pentru educație. A fost o vreme emigrant prin Austria și Cehoslovacia, apoi a revenit în România ca profesor la Cluj. Tudor Bugnariu, student fiind, spune: „am învățat marxismul de la Profesorul comunist Iuliu Deheleanu, care a îndrumat orientarea ideologică comunistă a numeroase generații de tineri intelectuali”.

Din 1936 a locuit la București unde în perioada războiului a participat la editarea ilegală a ziarului *România liberă*. După război a revenit la Cluj, unde i s-a oferit o catedră la universitate, dar a căzut victimă tifosului.

Au scris despre el István Dán, Ferenc Heves, Kohn Hillel și Tudor Bugnariu.

Viorel Flueraș (al lu' Todorenci) s-a născut în data de 21 septembrie 1948 în localitatea Zărand, unde a urmat școala generală, apoi Școala Medie Mixtă (liceul) din Chișineu Criș. Cu gândul de a reveni după studii la Zărand se înscrie la Facultatea de matematică, curs de trei ani la Universitatea din Timișoara. La absolvire lucrează un an la Cărmăzănești, județul Hunedoara, apoi se titularizează la Zărand, lucrând ca profesor până în 1992, când comunitatea îl alege primarul comunei. Decedează prematur la data de 6 februarie 1995.

Gheorghe Gârbovan (al lu' Vanu) s-a născut în data de 6 martie 1947 în localitatea Zărand, unde a urmat școala generală, localitate fără curent electric, dar cu bibliotecă la școală și la căminul cultural, aspect important pentru copiii cu drag de carte. În perioada 1961-1965 a fost elevul Școlii Medii Mixte (denumirea liceului la acea vreme) din Chișineu Criș. În 1964 și 1965 a participat la olimpiada de chimie pe regiunea Crișana, unde a luat locul întâi. În perioada 1965-1970 a urmat cursurile Facultății de Mecanică din cadrul Institutului Politehnic București, absolvite cu medie mare, astfel că a primit repartitie la Institutul de Cercetări și Proiectări Echipamente Termoelectrice (ICPET) București. După terminarea stagiului militar, în toamna anului 1971, a reușit să se apropie de casă, transferându-se la Întreprinderea de Strunguri Arad.

În anii 1971 – 1990 a lucrat ca inginer la Întreprinderea de Strunguri Arad, în principal în atelirele de proiectare. Fiind un inginer cu o minte strălucită, analitică și deopotrivă creativă, s-a impus, ajungând șef Secție proiectare produse noi (strunguri și mașini speciale). Fire studioasă, frământată de interogații legate de valorile care reglementau societatea românească, Gheorghe Gârbovan se înscrie la Facultatea de Drept din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, perioada 1977 – 1982 (cursuri fără frecvență).

La revoluția din 1989, Întreprinderea de Mașini Unelte Arad („Strungul” Arad) a avut peste 8000 de salariați, dintre

care 6000 pe platforma din Arad, iar 2000 la secțiile din Lipova, Chișineu Criș și Sebiș. Atunci I.M.U. a fost a VI-a fabrică producătoare de strunguri universale din lume. În ianuarie 1990, „tulburările revoluționare” au determinat conducerea să demisioneze. „Dezordinea revoluționară” a provocat un risc real de falimentare a întreprinderii, astfel că s-a constituit o delegație ce-l cuprindea pe Gheorghe Gârbovan și care a plecat la Moscova pentru tratative comerciale privind relațiile contractuale în derulare. Între timp, colectivul I.M.U. l-au ales Director general, funcție confirmată printr-o decizie a Centralei de Mașini Unelte București.

Tot în 1990, când a fost reorganizată structura administrativă a județului, Gheorghe Gârbovan a fost numit prin Hotărâre de Guvern primul prefect al Județului Arad, funcție pe care a deținut-o în mod onorabil până în luna mai 1991. Și erau vremuri tulburi!

A revenit la I.M.U. Arad pe funcția de șef atelier de proiectare, numai că din cauze „necunoscute”(?!), industria românească a intrat în colaps, inclusiv I.M.U. Prin urmare, în 1993 a făcut schimbarea în exercitarea profesiei, trecând de la inginer mecanic la cea de consilier juridic. În perioada 1993-1997 a lucrat în administrația finanțelor publice, iar în 1997 s-a transferat la CET Arad, unde a ajuns șeful serviciului juridic, funcție exercitată până la pensionare pentru limită de vârstă, în 2011

La presiune unor interogații care frământă istoria noastră, Gheorghe Gârbovan a replicat prin două cărți: *Experimentul romanizării. Formarea neamului dacoromânesc* (2014) și *23 August 1944 – răpirea mareșalului și josnica trădare* (2021).

Cu inteligența inginerului, exersată în analiză și proiectare, precum și rațiunea juristului, care caută buna cumpănire dintre adevăr și dreptate, el a cercetat cu minuție ipoteze și fapte pe temeiul cărora a propus răspunsuri privind originea limbii române, respectiv pentru datele contradictorii ale unei drame istorice.

Gavrila Iacob (al lui Găvrila Dinului) s-a născut la data de 13 noiembrie 1946 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Școala Medie Mixtă (denumirea liceului la acea vreme) din Chișineu Criș. În perioada anilor 1966 – 1971 a frecventat Facultatea de Științe Economice din cadrul Academiei de Studii Economice București. După absolvire este repartizat la Întreprinderea „6 Martie” Zărnești, Județul Brașov, de unde se transferă la Consiliul Popular al Județului Arad, Direcția de Planificare, Organizare, Normare (1974-1979). Între 1979 și 1988 lucrează ca șef serviciu la Întreprinderea Județeană de Transport Local, de unde revine la Consiliul Popular al Județului Arad. După revoluția din 1989 activează în cadrul Prefecturii Județului Arad până în 2010, când se pensionează.

După pensionare revine în comuna Zărand.

Iustin Iancu, preot în Zărand care în 1892, alături de alți intelectuali din Ardeal, a semnat *Memorandumul*, adică o listă de cereri politice adresate lui Franz Iosef de Habsburg, împărat al Austriei și rege al Ungariei. El a făcut parte din delegația de

237 de persoane care a dus *Memorandumul* împăratului Franz Josef, dar acesta a trimis mai departe *Memorandumul*, necitit, la Parlamentul de la Budapesta, de unde, de asemenea necitit, a fost restituit conducătorului delegației.

Pentru convingerile lor, după 2 ani de proces, memorandiștii au fost condamnați la 5 ani de închisoare, dar la intervenții Regelui Carol I al României au fost grațiați.

Floare și Ionel Lucaci, o familie de profesori care s-a îngrijit cu dăruire de multe generații de zărândani.

Floare Lucaci s-a născut la data de 19 ianuarie 1941 în satul Gepiș, comuna Lăzăreni. Primele două clase

le face în sat, apoi la Oradea. Tot la Oradea urmează Liceul Pedagogic, iar Institutul Pedagogic, specializarea istorie-geografie îl absolvă la Universitatea din Timișoara. După absolvire este repartizată la Zărând, unde lucrează până la pensie. Devine zărândană prin căsătorie.

Ionel Lucaci s-a născut la data de 19 octombrie 1936 în Zărând, unde urmează clasele primare și gimnaziale, apoi Liceul „Ioan Slavici” din Arad. Se orientează spre învățământ, respectiv se înscrie la Institutul Pedagogic de 3 ani din Timișoara, Facultatea de Științe Naturale. După absolvire este repartizat la Zărând. O perioadă de 19 ani a fost directorul școlii.

A decedat la data de 25 decembrie 2020.

Ioan Lucaciu (al lu' Pocăitu) s-a născut la data de 27 iunie 1949 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul Agricol din Arad, apoi cursurile Facultății de Agricultură din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară din Cluj-Napoca. După absolvirea facultății, Ioan Lucaciu și-a desfășurat activitatea profesională ca inginer la ORSER Oradea. De asemenea a activat ca vicepreședinte la ACDR Beiuș. În prezent este pensionar și locuiește la Oradea. Este căsătorit, are un băiat și doi nepoți.

Florea Lucaci (al lu' Căuaciu) s-a născut la data de 1 iunie 1950 în Zărand unde a absolvit școala generală. Împrejurările vremii și problemele din familie l-au determinat la un ocol de câțiva ani în viață, respectiv deși premiant n-a fost înscris de părinți la liceu, ci la o școală profesională, apoi a urmat Liceul „Ioan Slavici” și Liceul Nr. 3., ambele din Arad. Studiile universitare le-a absolvit la Academia de Studii Social-Politice din București și tot acolo un curs postuniversitar în filosofie finalizat cu o disertație recomandată spre publicare. Așa a apărut prima sa carte la Editura Facla din Timișoara în primăvara anului 1989. Și-a susținut doctoratul în filosofie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Înainte de 1989 a lucrat în presă și în domeniul politicii culturale. După 1990 a predat logică și filosofie în învățământul liceal, iar din 1998 a devenit cadru universitar, lector (din 2003 conferențiar; din 2006 profesor) la Facultatea de Teologie Ortodoxă și la Facultatea de Științe Umaniste și Sociale, ambele din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad. În anul 2007 devine profesor asociat și prin Ordinul 1805 al Ministrului Educației, Cercetării și Tineretului, conducător de doctorat în domeniul filosofiei la Universitatea de Vest din Timișoara. A făcut parte din multe comisii de doctorat la universitățile din Timișoara, Cluj-Napoca și Iași.

În perioada activității universitare (1998 - 2023), Florea Lucaci a deținut o serie de funcții administrativ-academice, și anume: șef de catedră (2000-2003) al Facultății de Teologie Ortodoxă; prodecan și decan (2003-2015) al Facultății de Științe Umaniste și Sociale; (2004 - 2015) membru al Senatului Universității „Aurel Vlaicu”. A fost membru al Comisiei de analiză a contestațiilor din domeniul filosofiei din cadrul Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare în anii 2007-2010.

Fiind la conducerea Facultății de Științe Umaniste și Sociale a contribuit în mod esențial la înființarea a patru specializări de licență două de master și a Școlii doctorale în domeniul filologiei, a cărui director a fost.

Cariera universitară a lui Florea Lucaci a fost susținută de o bogată cercetare științifică axată pe câteva domenii filosofice de actualitate, adică *ontologia umanului*, *filosofia religiilor*, *hermeneutică* și *logică aplicată*. A publicat peste 90 de studii

în reviste de specialitate, multe dintre ele în publicații ale Academiei Române, precum și 10 cărți pe teme de filosofie la edituri de prestigiu, adică: *Creație și umanism. Încercare asupra ideii de creație*, 1989; - *Creație și ființare. Un temei în ontologia umanului* 2002; *Propoziții biblice. Interpretări logico-filosofice* 2005; *Avatarul ideii de absolut. De la Kant la filosofia limbajului*, 2006; *De la Parmenides la începuturile filosofiei creștine*, 2006; *Identitatea artei. Problematizări istorice și logico-hermeneutice*, 2013 (coautor); *Elogiul drumului. Aforisme. Paradoxuri. Jocuri de limbaj*, 2016; *Constantin Noica, întruchipări ale gândirii*, 2020; *Spiritul cuvintelor. Filosofie și logică în scrierile Sfinților Părinți capadocieni*, 2021; *Spiritul biblic și rațiunea filosofică*, 2023. După pensionare a publicat și două romane: *Sâmbăta albă și Domnul Teo*.

Florea Lucaci este membru al următoarelor asociații profesionale: *Societatea Română de Filosofie*; *Asociația Română de Studii Semiotice*; *Societatea Academică de Cercetare a Religiilor și Ideologiilor*; *Societatea Arădeană de Filosofie*.

Este căsătorit, are doi copii și două nepoate.

Florin Lucaci (al lu' Pocăitu) s-a născut la data de 31 august 1958 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul Agro-Industrial Nr. 1 din Arad, apoi cursurile Universității Emanuel din Oradea. Tot acolo a absolvit și Masterul *Istorie și civilizație ebraică*. După

absolvire, a activat ca predicator în biserici baptiste din țară și străinătate.

Este colaborator la revistele *New Life* – Anglia, *Autentic*, *Farul creștin* și *Arhiva baptistă*. Totodată, este autorul cărților:

- *Când gândul devine cugetare*, eseuri – 2005

- *Poeme pentru oameni sinceri*, poezii – 2008

- *Spre lumi nevăzute*, poezii – 2012, premiul II la Festivalul-concurs internațional de creație

- *M-am născut în Zărand* - 2019, memorialistică

În prezent este pensionar și locuiește la Cuvin, județul Arad.

Este căsătorit, are doi copii și trei nepoți.

Petru Lucaciu (al lui Pocăitu) s-a născut la data de 18 februarie 1951 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul....., apoi cursurile Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj-Napoca. După absolvire a practicat medicina în orașul Beiuș, de unde a emigrat în anul....în SUA. Acolo este director executiv al Organizației *Romanian Evangelistic Medical Mission (REMM)* cu sediul în Lovettsville, statul Virginia.

Deși plecat de mulți ani, nu s-a rupt de România, astfel că revine mereu în țară unde a fundat organizația Ajutorul Creștin din România (ACDR), cu sediul în Beiuș, fiind președintele acesteia.

Locuiește în statul Virginia, zona metropolitană Washington DC

Vasile Lucaci (al lu' Pocăitu) s-a născut la data de 15 august 1953 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A urmat studiile la Liceul Industrial din Arad, apoi Institutul Politehnic din Cluj-Napoca. După absolvire a lucrat ca inginer la IPC Slatina, Județul Olt, apoi la ICSIT Titan București, filiala Arad în proiectări mașini-unelte.

În 1991 a emigrat în SUA, stabilindu-se la Chicago, unde lucrează tot în proiectări de mașini-unelte. În afara profesiei de bază colaborează cu Radio Miorița, emisiuni în limba română.

Alexandra și Ștefan Pocrișer, o familie de intelectuali care a contribuit la educarea multor generații de zărandani. Cu certă vocație pedagogică, au descoperit potențialul intelectual al

multor elevi, stimulându-i să învețe și să-și descopere calea de viitor.

Alexandra Pocrișer (Oprea) s-a născut la data de 15 aprilie 1923 în localitatea Seștaci din Basarabia, Regatul României. Școala primară și gimnazială a absolvit-o în localitatea natală,

iar Școala Normală, secția învățători la Chișinău. În contextul celui de Al Doilea Război Mondial și a evenimentelor din anii tulburi de după a ajuns în Vechiul Regat, lucrând ca învățătoare în zona Buzăului, unde și-a cunoscut soțul, pe Ștefan Pocrișer, tânăr profesor ajuns acolo ca pedeapsă, deși în acte era scris „transfer în interesul serviciului”. În 1954 ajung în Zărand, satul de baștină al prof. Ștefan Pocrișer, activând ca învățătoare până la pensie.

A decedat la data de 1 septembrie 2017 în Zărand, unde este înmormântată alături de soț.

Ștefan Pocrișer s-a născut la Zărand la data de 11 octombrie 1922. Din perspectivă mistică, am putea spune că pentru el *Clothos*, *Lachesis* și *Atropos* au fost neiertătoare, urzindu-i un destin nefericit. Școala generală o face la Zărand, apoi Liceul „Moise Nicoară” din Arad, ultimul an fiind în detenție, dar i se permite să-și dea bacalaureatul la Timișoara, sesiunea din octombrie 1944. Pe diploma sa există mențiunea: „Absolvent al Liceului C. Diaconovici-Loga. S-a clasat I din 121 candidați reușiți”, semnată de secretarul comisiei. Pierde un an, astfel că studiile superioare le poate începe doar din 1945. Minte înzestrată cu un potențial de excepție, reușește să frecventeze concomitent Facultatea de Drept și Facultatea de Litere și Filosofie, ambele din cadrul Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj și să le absolve ca șef de promoție. Numai că trecutul politic devine o grea piatră de poticnire pentru el. Nu este iertat. În anii democrației socialiste suferă o deportare și, în consecință, a rămas un simplu profesor la țară.

Cu ocazia documentării pentru monografie, am răsfoit cu emoție carnetele studentului Ștefan Pocrișer, unde se

găsesc semnăturile și aprecierile marilor profesori și oameni de cultură din perioada interbelică: Lucian Blaga la *filosofia culturii*, D.D.Roșca la *filosofie generală și filosofie elină*, Liviu Rusu la *estetică*, Eugeniu Speranția la *filosofia dreptului*, Tiberiu Traian Moșoiu la *drept roman*, Constantin Daicoviciu, la *istorie antică*.

Ștefan Pocrișer a decedat în data de 23 ianuarie 1996 la Zărand, dormindu-și somnul de veci alături de soție.

Dacă este adevărată o vorbă a lui Herodot, adică „Este cu neputință, chiar și unui zeu, să scape de soarta sa”, atunci poate înțelegem destinul profesorului de țară, Ștefan Pocrișer. Totuși, momente de bucurie care să-i lumineze viața i-a prilejuit fiul său, Cristian, care de dragul părinților a rămas toată viața un medic de țară, la Zărand, dar poate și unii dintre elevii săi, prin reușite ca profesori, medici, ingineri.

Cristian Pocrișer s-a născut la data de 1 octombrie 1950 în Scurtești, județul Buzău. La vârsta de 4 ani a ajuns în Zărand, satul natal al tatălui său, unde a absolvit clasele primare și gimnaziale. Cursurile liceale le-a urmat la Arad, la Liceul „Ioan Slavici”, redenumit în prezent Colegiul Național „Moise Nicoară” Studiile universitare le-a absolvit la Facultatea de Medicină Generală a Universității din Craiova (1971-1977). După absolvire, primii trei ani este medic stagiar în Boțești, județul Vaslui.

În 1980 a reușit transferul la Zărand, unde a rămas până la pensionare în martie 2024 să îngrijească de sănătatea

sătenilor. Din documente reiese că în anii '80 se petreceau la Zărand aproximativ 3 – 4 AVC-uri/an. Perseverând cu răbdare a reușit în câțiva ani să elimine astfel de accidente. Mergând din casă în casă, doctorul Cristian Pocișer a făcut educație sanitară și a remodelat obiceiurile alimentare ale oamenilor. Între reușitele sale în cei 44 de ani de profesare a medicinei la Zărand, mai poate enumera eliminarea mortalității la sugari și creșterea speranței de viață a sătenilor.

Gheorghe Popa s-a născut la data de 26 martie 1912 în Zărand, unde urmează școala generală. După Al Doilea Război Mondial frecventează așa-zisa Universitate muncitorească și în urma absolvirii devine laborant principal la Facultatea de Medicină Veterinară din Arad. Tot acolo devine asistentul prof. Vințanu la disciplina obstetrică și ginecologie. Din păcate, Institutul de Agricultură, în cadrul căruia erau Facultatea de Zootehnie și Facultatea de medicină Veterinară, a funcționat doar 9 ani la Arad. După desființare, respectiv mutarea acestuia la Timișoara, revine acasă la Zărand unde practică medicina veterinară, îngrijind animalele sătenilor. A decedat în iulie 1988.

Teodor Popa (al lui Popa George) s-a născut la data de 28 mai 1948 în Zărand, unde urmează școala generală. În acele vremuri, ca mulți alți tineri, pleacă la Arad unde se înscrie la Școala profesională „Vasile Roaită”, iar după absolvire urmează și Liceul industrial nr. 2, apoi Școala tehnică de maiștri.

Cu aptitudini deosebite pentru tehnică, Teodor Popa se afirmă îndeosebi la Întreprinderea de Strunguri, unde lucrează peste 20 de ani. Acolo este promovat Șef atelier prelucrare mecanică strung greu. În premieră, desfășoară și o activitate de service și asigurare mentenanță în garanție și postgaranție pentru mașini speciale în unități din țară. Între cele mai importante au fost Fabrica de elicoptere Ghimbav și FMGS, de pe lângă Uzinele „23 August” din București.

După 1990, dată fiind recunoașterea sa ca bun specialist în domeniul mașinilor de prelucrare mecanică, desfășoară timp de 10 ani o activitate de service în Grecia. Revine în țară și la Zărand pune bazele unei firme proprii *Omega Group SRL*, de prelucrări mecanice prin strunjire, frezare, danturare, rectificare, honuire etc.

George Sinitean (al lui' Moț George) s-a născut la data de 13 aprilie 1949 în Zărand, fiul lui Gheorghe Sinitean (al lui' Moț George) și a Floricăi Selejan (a lui' Chizu), unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial, excepție clasa a VII-a, absolvită la Arad. A urmat Liceul Nr. 5, bacalaureatul la Liceul Ioan Slavici (Moise Nicoară de astăzi). Au urmat studiile la Institutul Politehnic Cluj (în prezent Universitatea Tehnica Cluj-Napoca),

Facultatea de Mecanică, secția Tehnologia Construcțiilor de Mașini, absolvite cu medie mare care i-a asigurat o repartitie în Cluj-Napoca, Întreprinderea Metalul Roșu.

În 1976 s-a căsătorit cu Felicia Corsatea și s-a transferat la București, Centrala Industrială pentru Mașini și Utilaje pentru Industria Ușoară. De acolo, în 1979 a emigrat în SUA, ajungând la Chicago, statul Illinois.

În SUA i s-a recunoscut diploma de Master of Science in Mechanical Engineering de la Institutul Politehnic din Cluj-Napoca, obținând o pozitie de Design Engineer, apoi de Project Engineer la Verson Allsteel Company, care producea prese de la 200 pana la 6000 tone capacitate. Acolo a lucrat în R&D (Cercetare și Dezvoltare), preocupat de descoperirea unor metode noi și proiectarea de matrițe pentru presarea metalului la rece și cald (Impact Machining). S-a afirmat ca inginer cu o gândire creativă, astfel că în anul 1989 compania Ford Motor Company i-a oferit funcția de Manufacturing Engineer la Transmission and Chassis Division cu sediul în Livonia, Michigan. A ales să lucreze la Sharonville Transmission Plant în statul Ohio, lângă orașul Cincinnati. După câțiva ani a fost promovat în poziția de Senior Manufacturing Process Engineer, având ocazia să lucreze cu cele mai avansate tehnologii din lume.

Una din cerințele pentru ingineri era Continuous Improvement (Perfectionarea Continua). În cadrul acestui program i s-a oferit să continue studiile și să ia al doilea master: Master of Science in Manufacturing Management de la Kettering University (fosta GMI – General Motors Institute), toate costurile fiind acoperite de companie.

De asemenea, a obținut Six Sigma Black Belt Certification, un program de rezolvare a problemelor de producție în care se pune accent pe studii statistice. Aplicând acest proces a reușit, împreună cu colaboratorii, să facă economii de milioane de dolari companiei. După un asemenea proiect i s-a decernat Ford Motor Company Certificate of Excellence, un premiu care se dă în unii ani la câțiva salariați ai companiei pentru merite deosebite.

În 2017 a ieșit la pensie după 28 de ani la Ford Motor Co. Din 2019 locuiește în statul Illinois, într-o suburbie a metropolei Chicago. De acolo, se gândește cu dor la Zărand și zărandani, la România și români.

Ioan Sinitean (al lui Onescu) s-a născut în data de 26 martie 1952 în Zărand, în familia lui Simion și Maria Sinitean, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A absolvit Liceul Industrial din Arad, apoi a urmat Institutul Politehnic Timișoara, Facultatea de Mecanică, secția TCM, specialitatea Linii Automate.

A lucrat ca inginer la Întreprinderea de Strunguri Arad-secția Chișineu Criș și la Întreprinderea de Orologerie Arad, perioadă în care a obținut șase brevete de invenție.

A emigrat în SUA, unde și-a completat educația pentru a se putea acredita ca inginer. Prin urmare, a urmat câteva cursuri de specializare, finalizate cu examene dificile. Este vorba de: Autocad 10 (desen pe computer); Software experience:

Minitab, SPC, ISO Express, Gage Pack calibration, Microsoft Office products; Solid Modeling (desen în 3 dimensiuni), Certified Lean Six Sigma Green Belt #11402254 by SSGI/IASSC, Certified ISO 9001-2015 Lead Auditor –CN#8437486-153096 from British Standards Institution. (QM-Quality Management Systems; AU-Management System Auditing; TL-Leading Management Systems Audit Teams), Certified Internal Auditor ISO 9000 – PERRY JOHNSON INC; Advanced Statistical Process Control III – American Society for Quality, Introduction to Quality Management – American Society for Quality. Six Sigma Yellow Belt.

A lucrat ca Quality Engineer și Certified Lead ISO Auditor, pentru patru întreprinderi din Chicago.

În afara serviciului este colaborator la Revista *Împlinirea Vremii*. A publicat o carte autobiografică, iar la o editură din Oradea volumul *Birul Cezarului și dreptul lui Dumnezeu*, o analiză din perspectivă biblică asupra autorității civile.

Ana și Pavel Tămaș, o familie de profesori zărândani, dedicați școlii.

Ana Tămaș (Ardelean) s-a născut în data de 28 septembrie 1946 în Zărând, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A

frecventat Școala Medie Mixtă (Liceul) la Chișineu Criș (1960-1964), apoi Institutul Pedagogic de 3 ani din Oradea, respectiv

Facultatea de Istorie-Geografie. După absolvire a lucrat la școala din Seleuș (1967-1974), la Cintei (1974-1999), sat din componența comunei Zărand și efectiv la Școala generală din Zărand (1999-2007).

Pavel Tămaș (al lu' Terente) s-a născut în data de 28 august 1945 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. A frecventat Școala Medie Mixtă (Liceul) la Chișineu Criș (1959-1963), apoi Institutul Pedagogic de 3 ani din Timișoara, respectiv Facultatea de Științe Naturale. După absolvire a lucrat la școala din Cintei (1963-1999), sat din componența comunei Zărand și efectiv la Școala generală din Zărand (1999-2009).

Tatălui său era un țăran dezghețat la minte, cunoscut sub numele de Pavel al lu' Terente. S-a remarcat între săteni printr-un excelent simț al limbii, exersat cu mult umor și accente satirice sub forma poeziei în grai local. Poeziile sale erau expuse din când în când la gazeta de perete din fața primăriei (un fel de ziar local). Din păcate, caietul cu asemenea producții literare s-a pierdut.

Mihai Varga (al lu' Nicălea) s-a născut în data de 19 august 1949 în Zărand, unde a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial. Ca mulți alți tineri și-a căutat viitorul la Arad, unde a făcut inițial Școala profesională CFR, apoi Liceul Industrial Nr. 7, redenumit astăzi Liceul Tehnologic de Construcții și Protecția Mediului. În final s-a specializat la Școala Tehnică de Maiștri C.T. Hidro.

Din 1971 până în 2015 a lucrat ca specialist la Întreprinderea Județeană de Gospodărire Comunală și Locativă, cunoscută astăzi sub denumirea de Compania de Apă Arad. În urmă cu 50 de ani era o întreprindere complexă, ramificată prin varii secții în tot județul Arad. Prin competență, Mihai Varga a parcurs treaptă cu treaptă, de la maestru și maestru principal până la funcția de șef al Stației de Epurare și al Stației de Pompare Arad. Dovedindu-se bun manager, în 1990 a fost promovat ca șef al Secției Canal Municipiul Arad, de unde în 2015 a ieșit la pensie.

Mihai Varga este un pensionar activ, care a redevenit un bun cetățean al comunei natale. Astfel, din 2016 a fost ales consilier comunal, fiind președintele organizației PNL Zărand-Cintei. De asemenea, susține sportul, fiind președintele Clubului sportiv „Voința Zărand”.

Sorin Octavian Voia (al lu' Popa) s-a născut în Zărand la data de 09.07.1967 într-o familie creștină, tatăl său Virgil Voia fiind preot ortodox în localitate. La Zărand a urmat cursurile ciclului primar și gimnazial, apoi a absolvit Liceul Industrial Nr.3 din Arad. Urmează studii superioare la Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară a Banatului, Timișoara, Facultatea de Zootehnie și Biotehnologii, finalizate cu rezultate excelente. Remarcat ca fire studioasă, este reținut în facultate ca preparator și se înscrie la doctorat cu o cercetare legată de

alimentația animalelor. De atunci, din 1994 a urcat treaptă cu treaptă în cariera academică, ajungând în 2020 conferențiar.

Complementară activității didactice este cea de cercetare științifică, domeniu în care Sorin Voia are rezultate deosebite, vizibile în CV-ul său. Astfel, a câștigat în competiții granturi importante, fiind director în patru contracte de cercetare și coechipier în alte patru pe plan național și membru în două contracte de cercetare pe plan internațional. De asemenea, semnează ca unic autor trei cărți de specialitate, coautor la alte trei volume. Pentru necesități didactice, a elaborat singur și în echipă patru manuale destinate studenților. Dintre lucrările sale, amintim:

Voia Octavian Sorin, *Ovine și caprine - Ghid practic de creștere*, Editura Eurobit, Timișoara, 2011

Voia Octavian Sorin, *Despre capre*, Editura Eurobit, Timișoara, 2022

Director/Responsabil pentru contractele de cercetare:

- Evaluarea efectului nutritiv și productiv al unor preparate furajere de tip Prosimbiont la mieii sugari;
- Creșterea rezistenței la scrapie în populațiile de ovine din România prin selecția asistată la nivel molecular pentru dezvoltarea durabilă a creșterii și exploatării ovinelor, asigurarea securității alimentare și a sănătății populației;
- De la ADN la branza: studiul impactului polimorfismului markerului genetic cazeina alfa-S1 la rasa de caprine Carpatina asupra calitatii laptelui, randamentului de obtinere al branzeturilor si proprietatilor senzoriale:

Florea Lucaci

- Cercetări privind ameliorarea rasei Țurcană prin hibridare cu rase de ovine specializate pentru producția de lapte și carne.

Locuiește în Timișoara.

Bibliografie

A. Cărți și tratate

1. Biriș, Ioan, *Nadăș: Țara Zărandului-Județul Arad*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.
2. Bogdan, Doru, „Preparandia din Arad, expresie elocventă a raportului școală-națiune”, în *Pe drumul Marii Uniri*, coord.: Vasile Vasile Popeangă, Emil Arbonie, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2008.
3. Blaga, Lucian „Spațiul mioritic”, în *Opere 9 Trilogia culturii*, Editura Minerva, București, 1985.
4. Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Diecezana, Arad, 1943.
5. Bolovan, Ioan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000.
6. Bulboacă, Sorin, „Comitatul Zarand în timpul Arpadienilor”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, Coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, „Vasile Goldi ș” University Press, Arad, 2011.
7. Çelebi, Evliya, *Călători străini despre țările române*, vol. VI, partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
8. ****Călători străini despre țările române*, vol. IX, Editura Academiei Române, 1997.
9. Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia aradului de acum două veacuri*, Editura Diecezana, Arad, 1940.

10. Claudian, Ioan, *Alimentația poporului român*, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, București, 1939.
11. Codrea, Ionuț-Cosmin, *Istorie, Societate și Viață Culturală în Țara Zărandului*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2020.
12. Colta, Elena Rodica, *Portul popular din județul Arad*, Editura Etnologică București, 2014.
13. *** *Cronica Notarului anonim al regelui Bela. Faptele ungarilor*, Ediție bilingvă latino-română, traducerea din latină de Mihail Besan, Editura Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu, 1899.
14. *** *Descânțe adunate de E. Hodoș*, Editura Asociațiunii Astra, Sibiu, 1912.
15. *** *Dicționar de istorie veche a României*, coord. D.M. Pippidi, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
16. *** *Dicționar latin-român*, Editura Științifică, București, 1962.
17. Dragoș Aurel, *Istoricul „Canalului Morilor Palatinul József al Crișului Alb din Comitatul Arad”*, „Vasile Goldiș” University Press, 2011.
18. Drăgan, Ioan *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Editura Enciclopedică, București, 2000.
19. Drăganu, Nicolae, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, Imprimeria Națională, București, 1933.
20. Egyed, Ákos „Societatea rurală din Transilvania”, în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, Editura Pro-Print Miercurea-Ciuc, 1999.

21. Faur, Vasile, *Țara Zărandului. Conscripții, cronică, documente, imagini*, Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

22. Frățilă, Vasile, *Toponimie și dialectologie*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

23. Gábor, Fábíán *Arad varmegye leirása históriai, geographiai és statisztikai tekintetben*, Buda, 1835.

24. Galátcz, I. *Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor (Alb și Negru) și Beretăului*, Oradea, vol II, 1896.

25. Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975.

26. Ghiță, Eugen, „Habitatul rural în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea”, în *Studii de demografie istorică (secolele XVII - XXI)*, coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Editura Gutenberg, Arad, 2010.

27. Giurăscu, Constantin C., *Istoria Românilor*, vol. I, editia a II-a, Bucuresti, 1935.

28. Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor*, Vol. II, Partea întâi, fundația Regală Pentru Literatură Și Artă, București, 1943.

29. Goldiș, Vasile, *Despre problema naționalităților*, București, Editura Politică, 1976.

30. Györffy György, *István király és műve*, Gondolat, Budapest, 1983.

31. Herodot, *Istории*, Vol. I, Traducere de Adelina Piatkovski și Felicia Vanț-Ștef, Editura Științifică, București, 1961.

32. Hügel/Barbu 1997: Hügel, P./Barbu, M., *Die Arader Ebene im 2. – 4. Jahrhundert n. Chr. – Câmpia Aradului în*

secolele II–IV p. Ch. In: Gudea, N. (Ed.): *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens. – Romani și Barbari la frontierele Daciei romane*. AMP XXI, 1997.

33. Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1928

34. Kiss, Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1980.

35. Lucaci, Florin, *M-am născut în Zărand*, Arad, 2011.

36. Lupaș, Ioan, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988.

37. Madgearu, Alexandru, *Românii în Gesta Hungarorum anonimă: adevăr și ficțiune*. Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2005.

38. Martin, Antoniu, *Economie și societate în județul Arad. Un studiu asupra agriculturii anilor 1944-1948*, Editura Mirador, Arad, 2004.

39. Meteș, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.

40. Muntean, Vasile *Istoria Bisericii Românești (de la începuturi până în 1716)*, Editura Marineasa, Timișoara, 2010.

41. Oarcea, Felicia Aneta, *Școala și societatea în comitatul Arad (1867-1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012.

42. Pachița, Mirela, „Aspecte privind evoluția bolilor infecțioase și epidemiilor din județul Arad în perioada interbelică”, în vol. *Administrație românească arădeană – Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, coordonatori Doru Sinaci, Emil Arbonie, "Vasile Goldiș" University Press, 2010.

43. Paliga, Sorin, *Etymological Lexicon of The Thracian Elements in Romanian*, Editura Evenimentul, București, 2006.

44. Patachi, Liviu, „Situația agrară a țăranimii dependente din Transilvania în 1848”, în *Studii de istorie*, nr IV, 1962.

45. Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.

46. Păcurariu, Mircea, „Învățămintul teologic la Arad”, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989.

47. Pecican, Ovidiu, *Istoria românilor de la origini și până astăzi*, Vol.1, Editura Cuantic, București, 2023.

48. Petrescu, Paul, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959.

49. Popa Lisseanu G., *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VIII, Ambasadele lui Priscus, Editura Bucovina, București, 1936.

50. Popeangă, V.; Găvănescu, E.; Țârcovnicu, V., *Preparandia din Arad*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964.

51. Popeangă, Vasile, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale 1807-1948*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006.

52. Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului 1721- 1821*, Arad, 1974

53. Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, 1979.

54. Popeangă, Vasile, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974.

55. Popeangă, Vasile, *Presa pedagogică din Transilvania 1860-1918*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966.
56. Popp, Nicolae M., *Crișana și Maramureșul în Conscripția iosefină*, București, 1947.
57. Póttó, János, *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, Editura Pro-Print Miercurea-Ciuc, 1999.
58. Rogerius, *Miserabile Carmen*, (*Cântec de jale*), traducere de G. Popa-Lisseanu Tipografia Bucovina, Bucuresti, 1935.
59. Roman, Dan, *Sântana, cu î din i cu â din a. Povestea unei localități*, Fundația „Moise Nicoară”, 2008.
60. Roman, Dan, „Trei portrete de mari binefăcătoare de pe meleagurile arădene: Margareta Bibics, Elena Ghiba Birta și Antónia Szögyény Bohus”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol IV, „Vasile Goldiș” University Press, Arad.
61. Rusu, Andrei Adrian; Hurezan, George Pascu, *Cetăți medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999.
62. Rusu, Adrian Andrei, *Biserici medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, 2001.
63. Șandru, Dumitru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.
64. Tomole, Ioan, *Românii din Crișana, Sălaj și Sătmar în luptele național-electorale de la începutul secolului XX*, Editura „Gutinel”, Baia Mare, 1999.
65. Truță, Horia *Cetatea veche a Aradului și cartierul Drăgășani*, Editura Moon, Arad, 2021.
66. Truță, Horia, „Învățământul primar arădean, în primii ani de administrație românească”, în *90 de ani de administrație*

românească în Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010.

67. Tudoran, Petru, *Țara Zărandului, studiu geo-ecologic*, Editura Academiei, București, 1983.

68. Tuleu, Ioan „Comuna Zărand”, în *Dicționarul istoric al localităților județului Arad*, Vol. III., Comunele Județului Arad, coord. Sorin Bulboacă; Doru Sinaci, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2021.

69. Tuleu, Ioan, *Satul dintre bălți*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2008.

70. Vesa, Pavel, *Biserici de lemn de odinioară*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

71. Zopota, Elena (AGA), *O parte din frumoasa mea copilărie*, Editura Concordia, Arad, 2021

B. Reviste de specialitate și ziare

1. Aradi Hirlep, an II, nr. 287 din 4 noiembrie 1918.

2. *** Aradi Közlöny, nr. 251, din 5 nov. 1918.

3. Arimia, Vasile; Moisuc, Elena, „O descriere a teritoriului și a oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în *Ziridava*, X, 1978.

4. Băcuet, Dan; Bordi, Lorand „Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șicula”, în *Ziridava XIX - XX*, Arad, 1996.

5. *** *Boli, leacuri și plante de leac cunoscute de Țărănimea Română*, Colecția Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra”, Sibiu, 1936.

6. *** *Calendarul pentru popor al Asociațiunii*, Editura Asociațiunii „Astra”, Sibiu, 1935.

7. Chirilă, Eugen; Barbu, Mircea, „Moneta dacică din vestul României”, în *Ziridava XVIII*, Arad, 1993.

8. Cipariu, Timotei „De latinitatea limbei române”, în *Archivu pentru filologia și istoria*, nr. XXII din 5 febr., Blaj, 1869.
9. Cosma, Călin, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în „*Acta Musei Porolissensis*”, XXIII, vol. I, Zalău, 2000.
10. Crainic, Paul-Dorin, „Considerații istorico-arhitecturale privind Aradul secolelor XII – XIV”, în *Ziridava*, XIV, Arad, 1982.
11. David, Nicoleta, „Țara Zărandului ca proiecție spațialmentală”, în *Geografia Napocensis*, anul III, Nr. 1/2009.
12. Dörner, Egon; Boroneanț, Vasile, „O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre”, în *Ziridava*, Nr.II/1968.
13. *Enciclopedia României*, Internet
14. *** *Foaia Diecezana*, Organul eparhiei ortodoxe române a Caransebeșului, 9/22 septembrie 1918.
15. Ghibănescu, Gh. *Originile Iașilor*, în „*Arhiva*”, Iași, 1904.
16. Glück, Eugen, „Contribuții la istoria părților orădene în epoca ducatului lui Ahtum”, în *Ziridava*, Nr.6/1976.
17. Lupaș, Ioan, „Iosif II și școalele românești din comitatul Aradului”, în *Biserica și Școala (Arad)*, an XLI, 1917, nr. 1, 1/14 ianuarie 1917.
18. Pecican, Ovidiu, În *Aradul Lui Evlia Celebi*, în „*Monitorul Cultural Arădean de Informație Culturală*”, iunie 2017.
19. Rusnac, Mircea, „Proiectul de lege agrară întocmit de Ion Mihalache în 1920”, în *Ziridava*, nr. XXI, Arad, 1998.
20. *Tribuna «Arad»*, anul IX, nr. 6 din 11/24 ian. 1905.

C. Internet

1. Ardelean, Teodor, *Istoria numelui Zărand*, în revista *Dacologica*, Internet.
2. ****Arhiva medievală a României*, Wikipedia.
3. Cassius Dio LV, 30, 4. Wikipedia.
4. Dieta de la Sibiu din 1863, în *Enciclopedia României*, <http://enciclopediaromaniei.ro>
5. *** *Documente privind Istoria României*. Veacul: XI, XII și XIII. Seria C. Transilvania. Vol. I (1075-1250), București, 1951 (pe www.dacoromanica.ro).
6. Dudaș, Florian, *Descoperiri eneolitice pe valea Crișului Alb*, <https://biblioteca-digitala.ro>.
7. Enea, C., „Aspecte ale descompunerii armatei austro-ungare (Dezertăriși răscoale ale soldaților din Transilvania 1914 - 1918)”, <https://blioteca-digitala.ro>.
8. Ghiță, Eugen, „Aspecte privind organizarea administrativ-teritorială și instituțională a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea”, Internet, <https://www.ssoar.info> › ssoar › handle › document.
9. Györffy György, *István király és műve*, Antikvárium.hu.
10. Groza, Dorin Horațiu, *Constituirea colecțiilor muzeale și apariția muzeelor publice*, Wikipedia.
11. Isvánovits, Eszter; Kulcsár, Valéria, *Sarmații și organizarea provinciei Dacia (în oglinda descoperirilor arheologice)*, în <https://www.encyclopedia-dacica.ro>.
12. Ladó Árpád-Gellért, *Între reformă și revoluție. Transilvania înainte de 1848*, <https://maghiaromania.wordpress.com>.

13. *** Magyar Katolikus Lexicon, litera Z *lexicon@katolikus.hu*
14. Ungureanu, Dan, *Aberațiile tracomane ale unui fals lingvist român (Sorin Paliga)*, Internet.